

XIX

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

L. BALOGH BÉNI
CSAPODY MIKLÓS
FODOR JÁNOS
FŐCZE JÁNOS
KOLLÁR DÁVID
KOLLÁR JÓZSEF
LAKATOS ARTUR
LAKATOS-FLEISZ
KATALIN
K. LENGYEL ZSOLT
MURÁDIN JÁNOS
KRISTÓF
PETHŐ TIBOR
ROMSICS IGNÁC
SEBESTYÉN KINGA
TODOR TAMÁS

12

ERDÉLY
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

III. FOLYAM
2022.
DECEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXIII/12. • 2022. DECEMBER

TARTALOM

ROMSICS IGNÁC • Az ellenállástól a beilleszkedésig. Az erdélyi magyarság dilemmái (1918–1920)	3
FODOR JÁNOS • Törésvonalak és kapcsolódási pontok Bernády György az Országos Magyar Pártban kifejtett tevékenységében	14
FŐCZE JÁNOS • Moszkva trójai falova? A MADOSZ a két háború közötti Erdélyben	25
L. BALOGH BÉNI • „Örömmámor és kétségbeesés.” Az erdélyi magyarság és a második bécsi döntés	41
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF • Regionális politikai alakulat országos ambíciókkal. Az Erdélyi Párt 1940 és 1944 között	53
K. LENGYEL ZSOLT • Az ország és a táj. Szabédi László transzilvanizmusértelmezése az eszme fejlődéstörténetében	67
CSAPODY MIKLÓS • Barakkból palota. Az erdélyi magyar irodalmi élet 1918–1944	86
■ MŰHELY	
PETHŐ TIBOR • Száz év kisebbségben	99
■ MŰ ÉS VILÁGA	
KOLLÁR JÓZSEF – KOLLÁR DÁVID • „A stílus az ember képe.” Autentikusság, stílus, autonómia	104

■ TÉKA

SEBESTYÉN KINGA • Egy kupolányi kérdésfelvetés (<i>Sasszé</i>)	115
LAKATOS ARTUR • Szubjektív párhuzam a talpra állásról	119
LAKATOS-FLEISZ KATALIN • Arcok a történelem tükrében	121

■ ABSTRACTS	126
-------------	-----

■ KÉP

TODOR TAMÁS

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, MOL Románia, a bukaresti Kulturális Minisztérium és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și MOL România

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

ROMSICS IGNÁC

AZ ELLENÁLLÁSTÓL A BEILLESZKEDÉSIG

Az erdélyi magyarság dilemmái (1918–1920)

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-ei aláírása véget vetett az Erdély jövőjével kapcsolatos addigi állami bizonytalanságnak. Bizonyossá vált, hogy az 1919. június 13-ai ún. Clemeceau-jegyzékben közölt határvonalon a magyar béke delegáció semmit sem tudott változtatni. Vagyis nemcsak a történeti Erdély, hanem a Bánság kétharmada, valamint Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad és e városokat övező partiumi sáv is Románia része lesz.

A békeszerződés aláírásának napján egész Magyarország gyászolt. Az iskolákban és a hivatalokban szünetet rendeltek el, az újságok gyászkeretben jelentek meg, a zászlókat félárbócra eresztették. A boltok közül is csak azok nyitottak ki, amelyek élelmiszert árultak. Fekete szalaggal vagy zöldgallyas jelvénnel a kabátjukon az emberek már a kora reggeli óráktól gyülekezni kezdtek a Hősök terén. A tömeg fél kilenckor indult meg, és kezdett hömpölyögni az Andrassy úton és a vele párhuzamos utcákon a Belváros felé. A menet élén hatalmas táblákat vittek „Dél-Magyarország”, „Észak-Magyarország”, „Erdély” felirattal. Fölváltva a Himnuszt, a Szózatot és a Kossuth-nótát énekelték, s olykor tiltakozó jelszavakat skandáltak: „Le az antanttal!”, „Nem béke

„...Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akartja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen, nem pedig fölös terhet, súlyos kölöncöt...”

ez!”, „Igazságot Magyarországnak!” stb. 10 órakor, mielőtt az ünnepi istentisztelet megkezdődött volna a bazilikában, megkondult a főváros összes harangja, megálltak a villamosok, és öt percre a vonatok is az egész országban. A katolikus szertartással egy időben könyörgő istentiszteletet tartottak a Deák téri evangélikus, a Kálvin téri református és a Hold utcai unitárius templomban.

Az istentiszteletek végeztével, 11 óra 5 perckor összeült a nemzetgyűlés. Rakovszky Iván házelnök rövid beszédet mondott. Kijelentette, hogy a békeszerződés „úgy erkölcsi, mint anyagi tekintetben oly lehetetlenségeket tartalmaz, amelyek meg nem valósíthatók”. A képviselők hangos egyetértésétől kísérvé ezt követően az „elszakított országrészek” lakosságának „üzent”. „...ezerévi együttlét után – mondotta – válnunk kell, de nem örökre. E pillanattól kezdve minden gondolatunk, éjjel-nappal minden szívdobbanásunk arra fog irányulni, hogy régi dicsőségben, régi nagyságban egyesülhessünk velük.” A képviselők felállva és tapsolva fejezték ki egyetértésüket az elnökkel, aki 11 óra 15 perckor berekesztette az ülést.¹

A június 4–5-ei sajtócikkeket ugyanez a hangütés – a békeszerződés teljes elutasítása és gyors megsemmisülésének biztosra vétele – jellemezte, az egyes lapok politikai beállítottságának és az újságírók alkatának megfelelő kisebb-nagyobb eltérésekkel. „A bosszúállás diktálja reánk a versailles-i békét, és ez a béke éppen ezért nem béke, és éppen ezért kell összeomlania, amint az elmék kitisztulnak, és a szemekről lefoszlik a bosszú véres felhője” – írta a szociáldemokrata *Népszava*. A konzervatív-liberális *Pesti Napló* szerint a régi ország valamennyi állampolgára – tekintet nélkül nemzetiségére – „harsogva kiáltja a népeknek és az egeknek, hogy az a béke, amelyet [...] rája kényszerítenek, nem béke, számára az nem életet, hanem becstelen halált jelent”, amelyet éppen ezért nem lehet tudomásul venni. „Az ezeréves Magyarország [...] június 5-én és azon túl is élni fog: szuronyvonalak elzárhatják tőlünk ideiglenesen testvéreinket, ezek a vonalak mihamar el fognak olvadni, Szent István koronájának köve ismét ragyogni fog, s 1920. június 4-ike nem lesz egyéb, mint egy rút emlék.” A jobboldali-keresztény sajtó még patetikusabbban, számos esetben Jézus keresztre feszítését metaforizálva írt az eseményről. „Emelt fővel állunk a minket megalázó egész világ erejének nyomása alatt. Meggyalázott minket Európa, melyet egy évezreden át védelmeztünk a barbár Kelet meggyalázó ostromai ellen. Lábbal tiportak, szétszaggattak, halálra ítélték, megosztottak egy gyönyörű országon, mint egykor a Megváltó palástján a gonoszok, de megtépve, megcsúfolva is tudjuk, hogy a lehetetlenből soha nem lesz lehetséges: Magyarország él és megmarad. A magyarok országában húszmillió ember örök testvérisége tiltakozik az ellen, ami ma a Nagy-Trianonban történt a béke nevének örve alatt. A magyar fájdalom hangja végig sikolt az érzéketlen világon, s a jövőendő felfigyel a meg nem hallgatott igazság közeledő diadalának szavára” – olvasható például a *Nemzeti Újságban*. Olyan cikk, amely dif-

ferenciálni akart és merészelt volna a békerendezés egyes elemei között az igazságosság és az igazságtalanság fokozatai szerint, ezen a napon nem jelent meg a magyar sajtóban. Tartalmi különbség az egyes orgánumok között legfeljebb annyiban mutatható ki, hogy a baloldali lapok – *Népszava*, *8 Órai Újság* – nagyobb hangsúlyt helyeztek a belső konszolidáció, a „békés építőmunka” fontosságára, mint a kardcsörtető jobboldaliak.²

A bukaresti román lapok – ugyancsak pártállástól függetlenül – ezzel szemben egy több évszázados, égbekiáltó igazságtalanság szükséges és elkerülhetetlen orvoslásaként értékelték a békeszerződést, és annak területi döntéseit örök időkre szóló érvénnyel ruházták fel. „Az 1918-ig létező mesterséges állam, amelyben sok millió különböző nemzetiség nyögött nehéz iga alatt, s az állam csak belső elnyomással és külső agresszióval [...] tarthatta fenn magát – olvasható az *Universulban* –, megszűnt”, és „helyette egy olyan Magyarország maradt, amely a magyar nép számára és jelentőségének megfelelő”. „Ha vezetői felismerik, hogy a múltba való visszatérés az emberi lehetőségeken kívül áll, és arra törekszenek, hogy a magyar népet felvilágosítsák erről, akkor nincs miért félniük szomszédjaiktól, és főleg Romániától.”³ A Nemzeti Demokrata Párt lapjának (*Neamul Românesc*) főszerkesztője, Nicolae Iorga hasonló szellemben írt. A trianoni békeszerződéssel – vont mérleget – bebizonyosodott, hogy „egy évszázadok óta penészedő korbács által létrehozott építmény nem tartható fenn a mai világban”, és hogy „az egyetlen igazságos határozat” született „a sok száz éves konfliktus megoldására”.⁴ A szocialista beállítottságú *Adevărul* elsősorban a magyarok „barbárságát”, „sovinizmusát” és „gőgösségét” ostorozta, amely képtelenné teszi őket annak belátására, hogy „az ezeréves Magyarország feldarabolása” nem „bűn”, hanem a történelem parancsa, mert a „vad dinasztiák ideje elmúlt, és minden nemzetiség megkapta a jogát, hogy az etnikai határain belül éljen”. És ez így is fog maradni. „Azt álmodni, hogy Magyarország határai valaha még a Kárpátokig érhetnek, egy abszurd álom, egy utópia és álom marad, míg világ lesz a világ, mert ehhez előbb az egész román nemzetnek el kellene tűnnie, és ez nem fog bekövetkezni! [...] A magyarok legyenek biztosak abban, hogy semmi etnikai alapú joguk nincs Európában, ugyanis Ázsiából jöttek, pont, mint a törökök vagy a bolgárok, s hogy Nagy-Romániát, ahogy az az elnyomott népeket felszabadító háborúban létrejött, senki nem fogja tudni feldarabolni. Egységes és elválaszthatatlan fog maradni addig, amíg létezni fog a román nép.”⁵

Az erdélyi magyarság ezen a napon nem hallatta hangját, mert a román cenzúra miatt nem hallathatta. Az elmúlt hónapokban azonban többször kifejezésre juttatta jövőjével kapcsolatos véleményét. Először a november 28-ai marosvásárhelyi „székely nagygyűlésen”, amelynek résztvevői kiáltványban (*A világ népeihez*) tiltakoztak Erdély katonai megszállása és tervezett elcsatolása ellen. Egy ország lakosságának 15–16%-a – írták – nem követelheti magának az országterület 35%-át.⁶ Másodszor Kolozsváron 1918. december 22-én, ugyancsak egy nagygyű-

lés keretében, amelyen több tízezer vettek részt, s amelyet többen „önrendelkező nemzetgyűlésként” emlegettek. A magyar nemzet és a vele együtt élő többi nemzetek – figyelmeztetett az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Apáthy István egyetemi tanár – „magukhoz fognak térni mostani aléltságukból, s nem fogják eltérni 26 vármegyének elszakítását s egy román uralom zsarnokságát”.⁷ Az ekkor elfogadott határozati javaslat szerint a Kolozsváron megjelent „városok és falvak népei [...] a magyarsággal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni, és az egységes és demokratikus Magyarország keretén belül követelik minden nemzet számára a teljes egyenjogúságot, szabadságot és önkormányzatot”.⁸ Harmadszor Székelyudvarhelyen, ahol 1919. január elején Paál Árpád alispán és társai az önálló Székely Köztársaság kikiáltását tervezték. A román katonaság közbelépése miatt a próbálkozás ugyan hamvába holt, ám a tisztviselők szinte egy emberként álltak ki a letartóztatott szervezők mellett, s a hűségeskü letételét továbbra is megtagadták.⁹ Ugyanezekben a napokban az erdélyi szociáldemokraták – sok egyéb mellett – memorandumban követelték a „községenkénti és nemzetiségek szerinti közigazgatási és igazságügyi autonómiát”; az oktatás és általában a kulturális ügyek „teljes autonómiáját”; továbbá „bármely nyelv érvényesülését”.¹⁰

Majd a későbbiekben még sokan és sokféle formában. Ezek közül nagy jelentőséggel bírt az 1919 elejére megszerveződött ún. székely hadosztály katonáinak a magatartása, akik fegyverrel próbálták a román előnyomulást megállítani. „A csapatok minden részében – olvasható az egyik január végi jelentésben – úgy a legénységben, mint a tisztekben az elkeseredés az oláhok ellen igen nagy. [...] Azt mondják, hogy ők nem engedik át a szülőföldjüket az oláhoknak”, és követelik, hogy „vezessük őket azonnal az oláhok ellen”.¹¹ Amikor 1919. március végén elterjedt a híre, hogy a magyar csapatok frontális támadást kezdenek a Zilah–Király-hágó–Belényes-vonalig hatolt román hadsereggel szemben, a Nyárádmente és a Sóvidék férfilakossága megtámadta a helyi csendőrörsöket, elfoglalták a szovátai postát és vasútállomást, majd a parajdi csendőrlaktanyát, és várták a magyar katonaság megérkezését. Természetesen hiába, a magyar katonák helyett a románok érkeztek meg, akik az elfogott felkelőket napokig vallatták, botozták, és ütötték-verték őket. A kínzásokba többen belehaltak, néhányat közülük kivégeztek, és több tucatot hosszabb-rövidebb idejű börtönbüntetésre ítélték.¹²

Ismeretes, hogy sem a politikai tiltakozások, sem a katonai ellenállás, sem a helyi lázadások nem vezettek eredményre. 1919. augusztus 4-én a román csapatok bevonultak Budapestre, s a következő hetekben egész Magyarországot ellenőrzésük alá vonták, kivéve a Balatontól délre és nyugatra eső dunántúli részeket. A magyar békedelegáció úgy utazott el Párizsba 1920 januárjában, hogy a Tiszántúl még mindig román katonai megszállás alatt állt. Innen csak 1920 áprilisában vonultak vissza arra a vonalra, amely az új román–magyar határ lett.

A békeszerződés aláírása és ezzel az új határok elfogadása indokoltta tette az addig követett és a magyar kormány által is támogatott ellenállási, majd az ezt felváltó passzív politikai újragondolását. Bár az erdélyi tisztviselők és a közalkalmazottak kisebb része már korábban beletörődött az impériumváltásba, és ebből kifolyólag letette a román hatóságok által követelt hűségesküt, a többség kitartott a magyar állam iránti lojalitása mellett, és vagy hűségeskü nélkül végezte tovább munkáját, vagy vállalta az elbocsátással járó egzisztenciális következményeket. Az utóbbiak közül többen – 1918-ban 41 ezren, 1919-ben pedig 33 ezren – Magyarországra települtek, mások az államtól független polgári foglalkozást kerestek maguknak, ismét mások pedig a Budapestről titokban érkező segélyekből éltek. Ezek a pénzek, amelyek folyósítását a Minisztertanács 1919. december 15-én megerősítette, és a különböző üzenetek, amelyeket részben a magyar mozdonyvezetők, részben külön futárok hoztak és vittek, többnyire Kolozsvárra futottak be, ahol Grandpierre Emil volt kormánybiztos, Kolosváry Bálint, az egyetem rektora, Költő Gábor bírósági tanácsos, Papp Antal egykori miniszteri tanácsos, Nagy László ügyvéd és segítőik osztották szét, illetve juttattak el a címzettekhez.¹³

A békeszerződés aláírását követően az Erdélyt elhagyók száma jelentősen megugrott: az év végéig több mint 70 ezren települtek át Magyarországra. Ezek, valamint a Felvidékről és a Délvidékről érkezők – 1921-re összesen már több mint 400 ezer fő – kulturált elhelyezése és megfelelő ellátása meghaladta a háború, a forradalmak, a katonai megszállás és a területi elcsatolások következtében súlyos gazdasági nehézségekkel küzdő ország anyagi lehetőségeit. A menekülteknek nevezett repatriálók vagy optánsok többsége a nagyvárosok pályaudvarain veszteglő vagonokban, városszéli barlanglakásokban és iskolák tornatermeiben lakott, és szükségkonyhákban étkezett. Bethlen István javaslatára, aki 1920 második felében és 1921 elején az Országos Menekültügyi Tanács elnöki posztját is betöltötte, a Minisztertanács 1920. október 19-én ezért úgy döntött, hogy korlátozza az áttelepülők számát. Az ellátási és elhelyezési nehézségek mellett fontos szempontként merült fel az is, hogy ha az áttelepülés ilyen ütemben folytatódik, akkor „a megszállott területek magyarsága teljesen kipusztul”. Mindezek miatt a továbbiakban csak a következők kaptak beutazási engedélyt: a formálisan kiutasítottak, azok a családfők, akiknek a családja már korábban átjött vagy itt rekedt, akiknek a szakértelmére a kormány igényt tartott, s végül a felsőfokon tanulni akaró fiatalok. Az intézkedések következtében az Erdélyből áttelepülők száma 1921-ben lecsökkent 20 ezerre, 1922-ben 13 ezerre, 1923-ban 7 ezerre, majd 1924-től évi 1000–1500 fő körül stabilizálódott.¹⁴

El kellett döntenie Budapesten azt is, hogy támogassák-e a passzív politikát, és folyósítsák-e a fizetéseket vagy azok egy részét a továbbiakban is? A vezető politikusok véleménye ebben a kérdésben megoszlott. Huszár Károly miniszterelnök már az 1920. január 3-ai kormányülésen úgy foglalt állást, hogy a tisztviselők esküdjenek hűséget az új államok-

nak. Részben azért, mert minden tekintetben helyes, ha az új állami adminisztrációban nagyszámban lesznek magyarok is, részben pedig azért, mert „az állam pénzügyi forrásai nem lesznek elegendők arra, hogy elszakadt véreink megélhetését [...] biztosíthassák”. Bethlen István ugyanekkor úgy vélte, hogy „utasítást mi nem igen adhatunk”, a döntést „minden egyes tisztviselő lelkiismeretére kell bízni”.¹⁵ A hónap végén újra visszatértek az ügyre, s akkor úgy foglaltak állást, hogy bizalmasan közölni kellene a habozó tisztviselőkkel: tegyék le az esküt, s ezt, ha fordul a kocka, „nem fogjuk rossz néven venni”.¹⁶ Érdekes, hogy ezt ekkor Teleki Pál is támogatta, ám fél évvel később, már a békeszerződés aláírása után „Erdély tekintetében a passzivitást” ajánlotta. Álláspontját akkor azal indokolta, hogy Kolozsváron Grandpierre „nagyon jól megszervezte az ellenállást” és „az erdélyiek maguk a passzivitás mellett vannak”.¹⁷ A dilemma eldöntésében nagy szerepet játszott, hogy 1920 szeptemberében Erdélyben valutareformot hajtottak végre, a magyar korona pedig fokozatosan elértéktelenedett. A passzivitás anyagi bázisa tehát egyre inkább összeszűkült, illetve értékét veszítette.

A magyar kormány dilemmáitól nem függetlenül az erdélyi magyar vezetők és tisztviselők jelentős része is őrlődött passzivitás és aktivitás, vagyis ellenállás és a beilleszkedés között. Bár Nagyszebenben már 1919 áprilisában megjelent egy olyan új magyar lap (*Új Világ*), amely a Romániával való egyesülést kimondó 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatok alapjára helyezkedve a beilleszkedés politikáját hirdette, és programként vallotta, hogy „Az új állam része akarunk lenni”, ennek szerzőit és kiadóit a magyar közvélemény bázis nélküli renegátoknak tekintette. Valószínűleg nem alaptalanul gondolták róluk, hogy a Román Nemzeti Párt, illetve a Consiliul Dirigent (Kormányzótanács) fizetett ügynökei. Lényegében ugyanez mondható el arról a 8 képviselőről és 4 szenátorról is, akik függetlenként vagy a magát Magyar–Székely Nemzeti Demokrata Pártnak nevező fiktív tömörülés tagjaiként 1919 novemberétől „a magyar választók akaratát képviselték” a bukaresti parlamentben. Ez a tucatnyi ember – jelöli ki helyi értéküket a téma avatott kutatója – „legfennebb egy maréknyi karrieristát képviselt, vagy még annyit sem”, s a parlament 1920. március 25-ei feloszlásával minden közéleti szerepük megszűnt.¹⁸

A passzivitás feladásának és a beilleszkedés politikájának első komolyan vehető képviselői nem ők voltak, hanem Bernády György, Marosvásárhely háború előtti képviselője, polgármestere és végül főispánja – a város sikeres modernizálója. Az 1918–19-es forradalmi időszakot Bernády a fővárosban töltötte, ahonnan csak 1919. június második felében tért haza. Közel egyéves tájékozódás után 1920 májusában, tehát a békeszerződés de facto véglegesítésének a napjaiban határozta el magát arra, hogy nyílt levélben szólítsa fel erdélyi honfitársait az új helyzettel való kényszerű megbékélésre. Terjedelmes írásának első részében az elmúlt hónapok történetét tekintette át. Ebben – Tormay Cecilhez hasonló-

an, de nála valamivel visszafogottabb stílusban – a háború elvesztéséért és az ország feldarabolásáért egyaránt a forradalmak „könnyelmű”, „léha”, „hataloméhes”, „tudatlan” „lármás” vezetőit, valamint az „itt menekéket talált, a nemzet zsírján élőködő idegenek seregét” tette felelőssé, akiknek az volt a céljuk, hogy „a fennállott állami és társadalmi rend teljes megsemmisítése után, egy a zavaros agyukban elképzelt, ízlésük szerinti világot teremtsék meg”.

Hazatérésekor – indokolta visszatértét – az a gondolat vezérelte, hogy „az itteni románság és magyarság közötti rendkívül feszült, az utóbbi 1–2 év alatt ijesztő módon kiélesített, mindkét félre egyaránt káros viszony – bármiként dőljön is el a nagy pör, arra való tekintettel, hogy e két faj gyermekeinek, éppúgy mint a múltban, a jövőben is együtt kell ez áldott földön élniök – fokozatosan enyhítendő, a békés együttélés lehetőségének problémája minden kételyt kizáró módon mielőbb megoldandó, s ezt követően az itteni lakosság egyetemének nélkülözhetetlen fejlődését és haladását biztosítandó a meleg testvéri szereteten alapuló egyetértés és együttérzés készítenő elő.” Ennek érdekében – folytatta gondolatmenetét – „Nekünk, magyaroknak be kell látnunk, hogy sürgősen fel kell hagynunk eddig tanúsított, indokolatlanul csak újabb és újabb áldozatokat igénylő magatartással”. „Alkalmazkodnunk kell tehát a viszonyokhoz, s a nagy pör eldőltéig is bele kell illeszkednünk az adott helyzetbe.” A hátkony fellépés érdekében – tért rá a konkrét teendőkre – fel kell hagyni minden régebbi pártoskodással, személyes vagy felekezeti gyűlölködéssel, és „rang, állás, foglalkozás, születés és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül” „egy táborban” kell egyesülnie „minden magyarnak”. Az így létrehozandó Magyar Nemzeti Pártnak – körvonalazta programját – „nemzeti, liberális és demokratikus alapokon kell nyugodnia”. „Tőlünk egészen idegen jelszavak után futkosnunk, utópisztikus eszmék és irányzatok által magunkat elvakíttatnunk – tért vissza bevezető gondolataihoz – nem szabad; be kell látnunk, hogy a jövőben „fokozottabb mértékben fognak bennünket a saját fajunk, anyanyelvünk érdekében jelentkező társadalmi és kulturális kötelezettségek terhelni”. Világosan látta persze azt is, hogy az együttműködéshez a román fél akarata is szükséges. Ezért nekik is üzent. Őket arra figyelmeztette, hogy Nagy-Romániát nem elég deklarálni, azt meg is teremteni, és „ehhez a munkához megfontolt bölcsesség, előrelátó józanság, fáradhatatlan kitartás és óriási munkaerő igényeltetik. Ne vezettesse magát tehát a románság az eddig talán előnyösen kihasznált szenvedélyek által tovább, mert ha erőit, energiáját a rossz tanácsadóra hallgatva továbbra is a mi megalázásunkra, gyötrésünkre, igában tartásunkra fogja elfecsérelni, képtelen lesz az annyi szerencsével megalapozott birodalmat kiépíteni, berendezni.”¹⁹

Néhány nappal később Bernády egy rövidebb emlékiratot is összeállított, melyet az Erdélybe látogató új miniszterelnöknek, Alexandru Averescunak adott át május 25-én. Ebben feltárta azokat a jogsérelmeket, amelyeket az erdélyi magyarság szenvedett el 1918 ősze óta, és azok sür-

gós orvoslását kérte a kormányfőtől. Megengedhetetlen – hangsúlyozta nagy nyomatékkal –, hogy magyarokat csupán azért, mert magyarok „he-
teken, hónapokon át lecsukva tartsanak, s közben megbotozzanak, meg-
pofozzanak, véresre, nyomorékká, félholtra verjék őket”. „Határozott, fél-
re nem magyarázható választ, garanciákkal körülbástyázott biztosítékot
kérünk a lehető legrövidebb időn belül” – követelte. Amíg ez nem törté-
nik meg, „harmonikus együttműködésről szó sem lehet”. Ebben az össze-
állításában is utalt a román és a magyar nép egymásrautaltságára, és
megismételte magyaroknak szóló javaslatát az egységes magyar nemzeti
párt létrehozásáról. S ami saját személyét illeti: biztosította Averescut,
hogy „hűséges polgára lesz annak az államnak”, amelyhez szülőföldje
tartozni fog. Vagyis Romániának.²⁰

Bernády megszólalásai a román kormánykörökben pozitív visszhangot
váltottak ki. Eltérően az eddigi kollaboránsoktól neki és a nevének súlya
volt, akinek az integrálását jelentős eredményként lehetett volna felmutat-
ni ország és világ előtt. Június folyamán Bernády több vezető román politi-
kussal tárgyalt, s a miniszterelnök állítólag képviselőséget is ajánlott neki.
Bár Averescu június 27-én ígéretet tett rá, hogy az esküt letevő magyar tiszt-
viselők szerzett jogai nem fognak elévülni, Bernády egyelőre elhárította az
ajánlatot. Magyar részről viszont inkább elutasító, de legalábbis ellentmon-
dásos volt a marosvásárhelyi politikus fellépésének fogadtatása. A partiumi
Nagyvárad az erdélyi magyarság politikai ébredésének első jeleként üdvö-
zölte, a baloldaliságáról ismert *Brassói Lapok* viszont úgy ítélte meg, hogy
„Averescunak Bernády tálcán felajánlotta az erdélyi magyarságot”.

Kolozsváron, ahol a Grandpierre körüli tisztviselői ellenállási csoport
(Szellemi Front) még mindig tartotta magát, ugyancsak elutasító volt a fo-
gadtatása. Grandpierre és más potens tényezők – például báró Szentke-
reszty Béla, Háromszék egykori főispánja és országgyűlési képviselője – úgy
ítélték meg, hogy Bernády fellépése korai volt, mert a politikai szervezke-
désnek még nincsenek meg a jogi feltételei, sok helyt még ostromállapot és
cenzúra uralkodik; másrészt választásokra sincs kilátás, és arra sem, hogy a
törvényhatóságok visszanyerjék autonómiájukat. A kolozsvári kikosarazás-
nak azonban volt egy másik nyilvánvaló oka is: a lokális féltékenység. Mint
Grandpierre egyik cikkében meg is írta: az erdélyi magyarság szervezkedé-
sének nem Marosvásárhelyről, hanem „Kolozsvárról kell megindulnia [...],
mert Kolozsvár az erdélyi magyarság központja nemcsak földrajzi, hanem
kultúrájánál, intézményeinél, hagyományainál fogva is”. Kellő támogatás
hiányában Bernády kezdeményezése, amely az ősz folyamán már szerveze-
ti kereteket is kezdett öltetni, az év végére így hamvába holt.²¹

Nem kellett azonban sokat várni, és néhány kolozsvári értelmiségi és
közéleti személyiség is a passzivitás feladása és a beilleszkedés vállalása
mellett szólalt meg. Ennek legfontosabb fórumává az 1918 decemberé-
ben indult demokratikus elkötelezettségű *Keleti Újság* vált, amelynek
1920. december 24-ei szerkesztőségi cikke a trianoni békeszerződés bu-
dapesti ratifikációjára hivatkozva immár halaszthatatlan feladatként je-

lölte meg „az erdélyi magyarság politikai testületté szerveződésének szükségességét”, és azt, hogy „ma már természetszerűen szervezett nemzeti szövetségben kellene állnia a magyarságnak”.²² Ezt a szerkesztőségi cikket másnap követte Paál Árpádnak, a lap munkatársának és korábban a Székely Köztársaság és az 1919-es Szellemi Front egyik kezdeményezőjének *A magyarság politikai aktivitása* című írása, amelyben egy Magyar Nemzeti Szövetség nevű szervezet megalakítását kezdeményezte. Ugyanabban a számban olvashatunk arról, hogy még újév előtt megjelenik a lap két szerkesztőjének, Paál Árpádnak és Zágoni Istvánnak, az 1918-as székely toborzási akció egyik kezdeményezőjének, valamint Kós Károlynak, az 1919-es Kalotaszegi Köztársaság spiritus rectorának közös röpirata az aktivitás mellett szóló érvekről és annak konkrét útjáról, módjáról.²³

A *Kiáltó Szó* néven ismert röpirat valójában nem egy, hanem három írást tartalmaz. Kós Károlyét (*Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!*), aki János evangéliumának egyik mondatát („Én kiáltó szó vagyok a pusztában!”) parafrázálva immár nem valószínű lehetőségként, hanem bevégzett tényként „kiáltotta” oda a Romániához csatolt régiók magyarjainak: „A régi Magyarország nincs többé”. Az új, a „megcsonkított” Magyarország pedig az erőszaknak engedve kinyilvánította: „Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólam, lemondok. Ez az igazság! Aki mást mond: hazudik az; aki mást hiszen: álmodik az; aki másban reménykedik: délibábot kerget az.” Kétéves hiábavaló reménykedés után ezért le kell vonni a tanulságot: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.” Bernádytól eltérően Kós nem keresett felelősöket, és nem jelölt ki bűnbakokat, hanem munkára és arra szólított fel mindenkit, hogy „viseljük sorsunkat, ahogyan az reánk méretett”. Különbözött írása Bernády nyílt levelétől annyiban is, hogy nem jogvédelmet és igazságos elbánást várt az új többségtől, hanem „nemzeti autonómiát”. „A fundamentum, amire nyugodt lelkiismerettel és bízó lélekkel építhetünk: kétmillió magyar.²⁴ [...] Velünk, Erdély magyarságával minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reánk kiterjesztette. Számolnia kell Romániának is, ha azt akartja, hogy területi és népességben való gyarapodása erőgyarapodást is jelentsen, nem pedig fölös terhet, súlyos kölöncöt. [...] Alkudni nem fogunk. Elég erősnek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk, és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk.” Ezzel összefüggésben utalt rá, hogy az erdélyi magyarság nem egyszerűen „létszám”, hanem „külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Ez a Trianon utáni regionális erdélyiségeszme, az ún. modern transzilvanizmus egyik első markáns megfogalmazása volt.”²⁵

Zágoni jóval hosszabb és kevésbé költői tanulmánya (*A magyarság útja*) az újkori magyar–román történelmi kapcsolatok áttekintésével kezdődött, és a „Mit kell tenni?” kérdésre adott válasszal folytatódott. Legelső teendőnek egy nemzeti kataszter elkészítését tartotta, amelybe mindazokat fel kívánta venni, akik magyarnak vallják magukat. Szavazataikkal ők

döntöttek volna a Románián belüli nemzeti autonómia élén álló kolozsvári székhelyű magyar nemzetgyűlés összetételéről, amely a kulturális és egyéb nemzeti célok megvalósítása érdekében – az 1919-es kisebbségvédelmi szerződés előírásának megfelelően – akár adókat is kivethetett volna. „a színmagyar vagy a többségben magyar lakosságú község és város közigazgatását a magyar nemzetgyűlés és annak végrehajtó szerve vezeti, ellenőrzi”. Vegyes lakosságú területeken „különös gond fordítandó” „a kisebbségek jogainak sértetlen érvényesülésére”. A hivatalos nyelv mindig a többségi lakosságé, ám a kisebbségek nyelvhasználati jogát is biztosítani kell. „A törvényhozás, igazgatás és bírászkodás munkájában a magyar nemzet magyarul vesz részt, s minden olyan törvényrendelet, utasítás, amely magyarokra is vonatkozik, magyarul közlendő a magyarokkal”. Az iskolaügy teljes mértékben a nemzeti autonómiák hatáskörébe tartozik, az állam ebbe nem szólhat bele, ahogy az egyházak autonómiája is sérthetetlen. A rendfenntartó szervek szintén nemzeti alapon szervezendők meg. Magyar vidékeken magyar rendőrség és csendőrség alakíttatik, vegyes lakosságú területeken pedig arányszám szerint szerveződik meg a karhatalom. A Sziguránca, vagyis a politikai rendőrség, amely „úgy az államra, mint a polgárságra káros, megszüntetendő”.²⁶

Kós Károly irodalmias és Zágoni István értekező prózáját Paál Árpád filozofikus eszmefuttatása (*A politikai aktivitás rendszere*) zárta. Paál Jászi Oszkárt idéző alapgondolati közé tartozott a „világdemokrácia eljövetele”, „a Duna menti államok gazdasági egységének távlata, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulása”, valamint az alsóbb társadalmi rétegek felemelkedése a belső demokratizálás útján, amely azonban nem vezethet az addigi felső rétegek leigázáshoz. A tanulmány egyetlen praktikus jelentőséggel bíró része a székelyekkel foglalkozott. Paál tudta, hogy a román békeszerződéshez csatolt kisebbségvédelmi szerződés a székelyeknek külön egyházi és iskolai autonómiát ígért. Ezért és a székelyföldi sajátosságok miatt indokoltnak tartotta, hogy a Magyar Nemzeti Szövetségen belül külön székely ügyosztályt állítsanak fel.²⁷

Kiáltó Szó szellemisége jól mutatta a három fiatal erdélyi értelmiségi idealizmusát, naivitását és annak a helyzetnek a félreismerését, amelybe a trianoni békeszerződéssel kerültek. A gyulafehérvári határozatok és 1919-es kisebbségvédelmi szerződés alapján követeléseik java része ugyan teljes mértékben indokoltnak tekinthető, ám abban reménykedni, hogy a román állam ezeket komolyan fogja venni, illúzió volt. A realpolitikuskok ezért nem ők, hanem Bernády György és azok voltak, akik 1921. január 9-án megalakították a Magyar Szövetség kolozsvári tagozatát, majd július 6-án magát a Magyar Szövetséget. Ennek elnökévé báró Jósika Samut, a főrendiház utolsó elnökét, ügyvezető alelnökévé Haller Gusztáv egykori polgármestert, alelnökének pedig többek között Grandpierre Emilt, Ugron István egykori diplomatát és Albrecht Lajos ügyvédet választották. *Kiáltó Szó* szerzői közül Kós Károly kapott tisztséget, aki a szervezet titkára lett.

A Magyar Szövetség létrejötte az erdélyi magyarság önszerveződésének és az új helyzethez való alkalmazkodásának igen fontos lépése volt. Legelőbb ekkora, ha nem nagyobb jelentőséggel bírt azonban az is, hogy 1921 tavaszán mindhárom erdélyi magyar egyház vezetői – gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi, Glattfelder Gyula csanádi és gróf Széchenyi Miklós nagyváradai római katolikus püspökök, valamint Nagy Károly erdélyi református és Ferencz József unitárius püspök – letette a mindaddig megtagadott hűség- esküt. Idős kora miatt utóbbi Kolozsváron, előbbieket Bukarestben, magának Ferdinánd királynak a kezébe. Példájukat a helyükön maradt és addig ellen- álló tisztviselők és közalkalmazottak túlnyomó többsége is követte. Több mint kétéves átmeneti idő után az impériumváltás időszaka ezzel lényegé- ben egész Erdélyben befejeződött; a az ellenállás és a passzivitás korát az aktivitás és az együttműködés kora kezdte felváltani.²⁸

■ JEGYZETEK

1. *Nemzetgyűlési Napló, 1920–1922.* III. kötet, 1920. június 4. 216.
2. Valamennyi idézett cikk: Gerő András (szerk.) *Sorsdöntések.* Göncöl Kiadó, Bp., 1989. 259–287.
3. *Pacea cu Ungaria.* Universul 1920. június 11.
4. Nicolae Iorga: *Pacea cu Ungaria.* Neamul Românesc 1920. június 9.
5. Constantin Topliceșcu: *Imposibilitați... ungurești.* Adevărul 1920. június 13. 1.
6. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) K. 40. 1918-IX-905.
7. *Ellenzék* 1918. december 24. 2.
8. *Világ* 1918. december 24. 4.
9. Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról.* Közzéteszi Bárdi Nándor. Magyar Kisebbség 2003. 2–3. sz. 120–133.
10. *Népszava* 1919. január 24. 3–4.
11. Hadtörténeti Levéltár. Polgári demokratikus forradalom. 40/2. A 38. székely gyaloghadosz- tály iratai, 1919. január 20.
12. Szekeres Lukács Sándor: *A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.)* Székelyföld 2009. 10. sz. 87–109.
13. MNL OL K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1921. február 24.
14. Uo. 1920. október 19. Vö. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* Studium Kiadó, Bp., 1941. 16–17.
15. MNL OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 3.
16. Uo. 1920. január 21.
17. Uo. 1920. június 12.
18. Fodor János: *Bernády az Országos Magyar Pártban.* In: Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund – Fodor János (szerk.): *Bernády, a városépítő.* Alutus, Csíkszereda, 2015. 278–280.
19. Bernády György: *Nyílt levél. 1920. május 15.* In: Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok.* Bernády György Alapítvány, Marosvásárhely, 2007. 20–57.
20. Uo. 3–18.
21. Fodor János: *Bernády az Országos Magyar Pártban.* i. m. 295–311.
22. *Eljött a tettek ideje.* Keleti Újság 1920. december 24.
23. Paál Árpád: *A magyarság politikai aktivitása.* Uo. 1920. december 25. Vö. Sipos József: *A „Kí- áltó Szó” és az Erdélyi Néppárt megalakítása.* Közép-Európai Közlemények 2009. 2. sz. 81–92.
24. A magyarok száma az 1910-es magyar statisztika szerint csak kicsit haladta meg 1,6, az 1930-as román statisztika szerint pedig az 1,4 (anyanyelv), illetve, 1,3 milliót (nemzetiség).
25. Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere.* Lapkiadó és Nyomdai Műintézet, Kvár, 1921. 1–5. Vö. K. Lengyel Zsolt: *Kós Károly és a Kalotaszeg 1912. A 20. századi transzilvanizmus kezdetéhez.* In: uő: *A kompromisszum kere- sése.* Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 33–72.
26. Kós Károly – Zágoni István – Paál Árpád: *Kiáltó szó.* i. m. 6–35.
27. Uo. 36–48.
28. Mikó Imre: *Huszonkét év.* i. m. 19–26.

FODOR JÁNOS

TÖRÉSVONALAK ÉS KAPCSOLÓDÁSI PONTOK BERNÁDY GYÖRGY AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRTBAN KIFEJTETT TEVÉKENYSÉGÉBEN

„Bernády György szeretett önálló utakon járni, felfogását nehezen rendelte a másoké alá. De amikor észrevette, hogy a különjárása a magyar közérdek kárára lehet, oda állt, azok alá rendelte magát, akiket az egyetemes akarat az élre tett.”

Bernády György egykori marosvásárhelyi polgármester, főispán, országgyűlési képviselő két világháború közötti politikai pályafutása lényegében végigkíséri a romániai Országos Magyar Párt történetét is. Bár a párt 1922. decemberi megalakulásán egészségügyi okokból személyesen nem vehetett részt, előzményeiben viszont kiemelkedő szerepet játszott. Azt követően pedig a párt alelnökeként, majd az elnöki tanács tagjaként, pártelnökjelöltként, országgyűlési képviselőként, majd legutóbb intézőbizottsági tagként része volt a közel tizenhat évet megérett párt életének. Igaz, hogy egy rövidebb időszakban, 1927–1933 között kilépett a pártból, viszont visszatérését követően, mondhatni élete végéig benne tevékenykedett. S mivel 1938. március 30-án a II. Károly által bevezetett királyi diktatúra betiltotta a pártokat, Bernády már nem érthette meg az ennek keretében működő Magyar Népközösség működését. Így mondhatni, hogy Bernády 1938-as őszi temetésekor az OMP is megszűnt létezni. 2013-ban, éppen a *Korunk* hasábjain publikáltam azon tanulmányt, amely Bernády György OMP-ben való működésének első fél évtizedét mutatta be,¹ most anélkül, hogy ezt megismételném, ennek kiegészítésével s egy teljes Bernády-

kép birtokában ennek folytatására, kiegészítésére vállalkozom. Periodizáció szempontjából az OMP közvetlen megalakulásának időszakát (1918–1922), valamint Bernády a párttal való szakítását (1927–1933), illetve a visszatérésének és további működésének történetét (1934–1938) emelem ki.

A korábbi politikai funkcióiból ugyan visszavonulva, de jelentős gazdasági tevékenységet folytatva 1918-ban, Bernády György az őszirozsás forradalom kitörésekor Budapesten tartózkodott, továbbá mintegy nyolc hónapig a fővárosban maradt, családjától és várandós feleségétől elszakítva. A Tisza-gyilkosság híre a Pannónia Szálló éttermében érte. Az őszirozsás forradalmat követő időszakban menekült, bujkált, gyakorlatilag túlélte.² Ami érdekes, hogy Károlyi forradalmát és a Népköztársaság időszakát sokkal ellenszenvesebbnek ítélte, mint a Tanácsköztársaságot. Amint leírta, neki nem a szélsőséges proletárdiktatúra tetszett, hanem az a tény, hogy a korábbi, számára kaotikus állapotokat követően, végre rendet teremtettek.³ A régi rend híveihez hasonlóan ő is idegennek érezte magát abban a világban. Ehhez az is hozzájárult, hogy felkereste Budapesten Turnowsky Sándort, akinek apjával (Turnowsky Mór) jó barátságban állt. Turnowsky Sándor a kommün idején a törvényszék mellett felállított likvidálóbizottság tagja volt. Bernády védelmet kért Turnowskytól, mire Turnowsky azt válaszolta, hogy az állapotokra való tekintettel védelmét nem garantálhatja, ezért azt tanácsolta Bernádynak, hogy valahogy menjen vissza Vásárhelyre, mert ott nagyobb biztonságban lesz.⁴ Az eset rányomta bélyegét Bernády emlékezetére az idősakkal kapcsolatban, ennek megfelelően az 1920-ban megírt visszaemlékezése aránytalanul elfogult volt (a korabeli jobboldali diskurzushoz hasonlóan) a Nemzeti Tanács tevékenységéről. Az ország széthullásának okát a kortársai többségéhez hasonlóan Károlyiék Tisza elleni aknamunkájában (kismértékben pedig a Kossuth- és Alkotmány párti ellenzékben) látta. Tisza bukását követően a figyelmeztetésen kívül valós megoldással, alternatívával ő sem rendelkezett. Több hónapon keresztül tartó bujkálást és próbálkozást követően 1919. június 23-án indult vissza Marosvásárhelyre. A frontvonalakon körülményesen átvergődve először Aradon szállt meg, ahol a román hatóságok kérdezték ki. Az aradi minorita rendház biztosította számára a szállást. Marosvásárhelyre táviratozott hatósági útlevél ügyében.⁵ Helyzete rendeződését követően július 15-én érkezett vissza Marosvásárhelyre.

A városba való visszaérkezése a családjával való újraegyesülésen túlmenően teljesen új lendületet adott a városi politikai életnek. Bernády számára ezzel lejártak az ún. csendes évek, elérkezett a politikai életbe való visszakapcsolódása. Erdély 1919–20-as Romániához kerülésével az alapdilemma Bernády számára ugyanaz volt, mint az addigi erdélyi magyar politikai elit számára is. Ennek egy része Magyarországra települt, és itt folytatta politikai tevékenységét. Ilyen volt például Bethlen István vagy Ugron Gábor. Mások viszont amellettt döntöttek, hogy Erdélyben maradnak, és a román állam keretei között folytatják életüket. Ebbe a csoportba tartozott többek között Gyárfás Elemér, Ugron István, Bethlen

György, Kós Károly s végül, de nem utolsósorban, Bernády György is. „Távol voltam, ott maradhattam volna, hisz megélhetésem, egzisztenciám fényesen biztosítva volt, s ha utánanéznem volna, talán valamelyes, nekem tetsző ambíciómat kielégítő közéleti szerephez is juthattam volna. De nem volt maradásom” – vallotta Bernády a kivándorlás vagy maradás dilemmájáról.⁶ A másik alapkérdés pedig az volt, hogy az új államkeretek között miként lehet élni. Azaz alkalmazkodni, beilleszkedni vagy ellenállni volna célszerűbb. Bernády az alkalmazkodást választotta, annak a mikéntjére pedig a két világháború között kifejtett politikai tevékenysége ad választ.

Hazatérését követően tehát egyből bekapcsolódott a helyi politizálásba. Formálisan ekkor nem viselt politikai tisztséget, a város törvényhatóságának sem volt már tagja. Legelőször a magyar oktatás ügyének tisztázására törekedett, ezért felkereste a Nagyszebenben székelő Kormányzótanácsot annak érdekében, hogy a felekezeti iskolákban akadálymentesen folytathasson a következő tanév. Bernádynak nyilvánvaló szándéka volt emellett a Kormányzótanács álláspontjának kipuhatólózása a jövőre nézve.

Bernády hazatérésének másik lényeges következménye a városi (és erdélyi) magyarság kimozdítása volt a politikai passzivitásból. Magyarországi információkkal rendelkezett, melyekhez Bethlen Istvántól és körétől jutott hozzá. Bethlen Istvánnal a kapcsolatot Mikes Árminon keresztül tartotta. Ez a kapcsolat azért volt lényeges, mivel első kézből jutott bizalmas információkhoz a békeszerződéssel és ezáltal a határkérdéssel kapcsolatban. 1919 szeptemberében, a Kormányzótanáccsal való kapcsolatba lépése után, Bernádyt felkereste Maurer Béla, a kolozsvári *Új Világ* szerkesztőségének igazgatója. Maurer táviratában egy értekezletre hívta Bernádyt a romániai politikában való részvétel érdekében. Maurert és csoportosulását az erdélyi magyar közvélemény renegátnak tekintette, mivel a közhangulat és az általános passzivitás ellenére politizált. Bernády távolmaradását elsősorban azzal indokolta, hogy tulajdonképpen nem ismeri sem célját, sem eszközeit a nagyszebeni társaságnak. Ugyanakkor a szervezkedést, a tanácskozást, a párbeszédet szükségesnek találja. „Tisztában ma csak az áll előttem, hogy az erdélyrészi magyarság a még megmaradt anyagi és kulturális értékeknek a köz javára való megoltalmazhatása céljából a lehető legsürgősebben egy erős nemzeti alapon álló szervezetbe tömörítendő.”⁷ A barokkos megfogalmazás ellenére Bernády tulajdonképpen azt mondja, hogy a politikai passzivitás nem megoldás, így a szervezkedés nem az ördögtől való. Levele további részében arról is figyelmezteti az *Új Világ* körét, hogy a szervezkedésben „elfogultság, harag, bosszú, önös célok, egyéni aspirációk, avagy éppen tőlünk távol eső érdek pillanatnyira se zavarja meg tisztánlátásunkat és ítélőképességünket”. Azzal zárja, hogy „a többit bízzuk egyelőre a békekonferenciára, amelytől bölcs és igazságos ítéletet várunk”.⁸ Vagyis tulajdonképpen türelemre inti a társaságot, hogy felelőtlen kalandorságra ne vállalkozzék. Az igencsak udvarias visszautasítást az *Új Világ* tanácsko-

zásán felolvasták, és vagy szándékosan, vagy tendenciózusan félreértelmezték, miszerint Bernády (mások mellett) támogatását és szimpátiáját fejezte ki, valamint a „szervezkedést szükségesnek tartja, s elérkezettnek látta az időt az erre vonatkozó munka mielőbbi megkezdésére”.⁹

Bernády időközben folytatta kapcsolathálójának kibővítését, ezúttal a romániai kormányzati szereplőkkel. Többször időzött Bukarestben a Mikes Ármin-féle üzletek ügyintézéséi miatt. Mikes vállalata ugyanis nagyobb erdőterületeket vásárolt fel Romániából, amelyek tulajdonosa Arthur Văitoianu (Románia miniszterelnöke 1919 októbere és decembere között) és köre érdekltségébe tartozott. Az üzletet Bernády közvetítette, és ennek során kapcsolatba került több romániai hivatalossággal is. Későbbi visszaemlékezése szerint ekkoriban a bukaresti Grand Hotelben szállt meg. Bukarestet „piszkos és idegen” helyként jellemezte, csupán ekkor kezdte tanulni a román nyelvet. Egy ilyen bukaresti útja alkalmából mutatták be neki Averescu tábornokot, akivel németül értekezett.¹⁰ Az erdélyi származású politikusokkal, mint Iuliu Maniu, Octavian Goga, Petru Groza stb. magyarul beszélt. Az üzleti útjaiból származó politikai kapcsolatai révén betekintést nyerhetett a bukaresti politizálás játékszabályaiba. Kapcsolatai révén pedig megtudta, hogy ismét választások közelednek, így felvállalta a politikai aktivizmus beindítását, annak a megszervezését. Három röpiratot adott ki, melyek közül kettőt 1920 májusában (*Emlékirat és Nyílt levél*), valamint egyet ugyanazon év júliusában (*Előterjesztés a magyar tisztviselők és ügyvédek eskütétele tárgyában*). Ezek szövegét Alexandru Averescu miniszterelnöknek személyesen átnyújtotta, bennük az erdélyi magyarság főbb jogi sérelmeit sorolta fel. Röpiratai közül a *Nyílt levél* volt az, amely elsősorban az erdélyi magyarsághoz szólt. Ebben az aktuális kérdéseket boncolgatta: a politikai aktivizmust propagálta egy általa elképzelt Magyar Nemzeti Párt szervezésében.¹¹ Összességében röpirataival Bernády célja szűrőpróba volt az erdélyi magyar közvélemény felé annak kipuhatolozására, hogy elkezdődhet-e a legitim politikai szervezkedés. A sajtócenzúra miatt kevés visszajelzés érkezett írásaira. Ennek ellenére megállapítható, hogy kísérlete kudarcot vallott, ugyanis a közvélekedés nem támogatta a törekvéseit, gyanúsán figyelték bukaresti kapcsolatépítéseit. Röpiratai publikálása után Averescu felajánlotta neki képviselői helyet a parlamentben, amit Bernády nem fogadott el. A *Nyílt levelét* közvetlenül a parlamenti választások előtti napokban publikálta, ezért elképzelhető, hogy ha nem lett volna a tiltakozás, valószínűleg sikeresen indulhatott volna képviselőségért.¹² Indulásáról azonban ekkor még szó sem lehetett. Ez azzal is magyarázható, hogy akkor még nem írták alá a trianoni békeszerződés, valamint Bernády akciója a kolozsvári magyar politikai köröket is „sérthette,” amelyek emiatt nem tekintették legitimnek. Ez főleg 1920 novemberében derült ki Sepsiszentgyörgyön, ahol hazaárulóként bélyegezték meg Bernádyt, amiért szót emelt a románokkal való együttműködés és a parlamenti képviselői érdekében.¹³ Ekkora a békeszerződést ugyan már aláírták, azonban a ma-

gyar parlament még nem ratifikálta azt, s a korszak közhangulatára továbbra is jellemző volt a kivárá álláspont. Emellett pedig többen Székelyföldről is elsősorban Kolozsvárról várták a kezdeményezést, ezért sem fogadták jó szemmel Bernády marosvásárhelyi szervezkedését.

Bernády nem indult a képviselői választásokon. Röpiratainak közzétételét követően saját politikai szervezkedésbe kezdett, azonban ez nem hozott megfelelő eredményeket. Mindazonáltal leglátványosabb gesztusára 1921. május 23-án került sor, egy hivatalos románok által szervezett ünnepségen, melyen Bernády díszmagyarban jelent meg Marosvásárhelyen, és beszédet mondott a magyar és román állampolgárok közti megbékélésről: „Eljöttem ezen ünnepélyre azért, hogy megjelenésem révén tanúbizonyságot tegyek arról, hogy szülőföldem sorsában osztozni kívánok. Megjelenésem révén kétséget kizáró tanúbizonyságot kívántam tenni arról is, hogy ezen állam kereteibe beilleszkedem, s az állampolgári jogokkal kapcsolatos kötelességeket mindenekben becsületesen teljesíteni igyekszem.”¹⁴ Beszédét több romániai és magyarországi lap is közölte, elsősorban az általa képviselt álláspont miatt, így ha addig nem is sikerült, ezzel mindenképp felhívta magára a román politikai elit figyelmét, gesztusát pedig hasonlóképpen megismételte Gyulafehérváron a király jelenlétében is. Bernády röpiratainak és beszédének gondolatiságát a Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István által csupán 1921 elején kiadott *Kiáltó Szó* című írás is tükrözte, amely ekkorra vált igazán időszerűvé. Annak ellenére, hogy Bernády röpirata sok szempontból hasonlít a *Kiáltó Szóra*, mégis utóbbi vált a politikai cselekvés első, széles körben ismertté vált programjává, s mint ilyen az irodalmi és politikai transzilvanizmus egyik fő forrásává. Ebből következik, hogy 1921 végére tehető az az időszak, amikor a katonai ostromállapot annyira fellazult (a cenzúra és a gyülekezési tilalom szünetelésével), hogy a sajtó által is bátrabban felvállalhatták a magyarok a városi szinten való politizálást.

Ennek megfelelően, az 1922-es romániai országgyűlési választásokig két fontosabb politikai párt alakult az erdélyi magyarság körében. Egyik a fiatalabb generációt képviselő, polgári radikális nézeteket valló Magyar Néppárt volt Albrecht Lajos bánffyhungyadi ügyvéd és Kós Károly író, építész vezetésével. Másik a Magyar Nemzeti Párt, amelyre Bernády is javaslatot tett, Grandpierre Emil, Jósika Sámuel és döntően az 1918 előtti elit vezetésével. A két párt közötti nézetkülönbségeket a két szervezet közös elnökségéből álló Magyar Szövetség hidalta át. Az immár a Magyar Szövetségen belül tevékenykedő Bernády politikai felfogása leginkább a Gyárfás Elemérével egyezett meg, aki a következő pontokban vázolta ezeket 1922 januárjában (az országgyűlési választásokat megelőzően):

– A magyarság érdekeit csak a parlamentben lehet sikeresen védelmezni és előrevinni.

– Az erdélyi magyarság politikai orientációját csak a saját speciális viszonyaiból merítheti, minden külső befolyás káros lehet.

– A Magyar Szövetség csak egy pontot vegyen programjába: a romániai magyarság érdekeinek a szolgálatát, s a részletkérdéseket bízza a gyakorlati életre.¹⁵

Romániában 1922-ben a megbukott Averescu-kormány helyét a Ion I. C. Brătianu vezette liberálisok vették át. Új választásokat írtak ki márciusra. Bernády röpirata a korai elutasítások és megbélyegzések ellenére meghallgatásra és újrafelfedezésre találtak. A választások előtti időszakban Bernády elképzeléseit Ugron Istvánnal osztotta meg. Hangoztatta, hogy immár szükséges a politikai aktivitás elkezdése és számításai szerint Erdélyből (főleg a magyarlakta vidékekről) nagyjából 12–15 képviselő, feleannyi szenátor kellene hogy kikerüljön a választások után. De mindezekelőtt azt javasolta, hogy egy küldöttséget kell Bukarestbe küldeni, akik a szavazói listák korrigálását szorgalmaznák a magyar szavazók jegyzékbe vételével.¹⁶ A fejlemények tekintetében vélhetően Bernády javaslatát figyelmen kívül hagyta a Magyar Szövetség vezetése. Mindezek ellenére, az 1922-es választásokon, Bernády mindössze harmadmagával került be a képviselőházban (ezt némileg, bár nem túlzottan korrigálták a pótválasztások), illetve a romániai Országos Magyar Párt decemberi megalapításától kezdődően alelnökként is tevékenykedett. Ezen időszak döntően 1922–1927 között zajlott, Bernády az OMP-ben kifejtett munkásságában pedig a következő fontosabb események emelhetők ki:

– első felszólalása a román országgyűlésben (1922. április 10.) mint a magyarság legitim képviselője;

– a csucsai paktum megkötése 1923-ban a román Néppárttal;

– az 1924-es és 1926-os elnökválságok, mely versengéseken Bernády alulmaradt előbb Ugron Istvánnal, majd Bethlen Györggyel szemben;

– a román Nemzeti Liberális Párttal folytatott tárgyalások, melyeket Bernády menedzselte;

– az 1927-ben relevánssá váló reformmozgalom, mely korábbi sérelmekkel vegyülve lényegében kisodorta Bernády Györgyöt az OMP-ből.

Mivel ezen eseményeket korábbi írásaimban részleteztem,¹⁷ ezért a következőkben az Országos Magyar Pártba visszavezető útra fektetem a hangsúlyt. Azt viszont hangsúlyozni kell, hogy Bernády kilépése az OMP és a reformmozgalom köreit láthatóan egyaránt megbotránkoztatta. Bernády Krenner Miklóshoz (a reformmozgalom vezetője, újságíró) írt levelében beismerte, hogy az OMP-ből való kilépéséről nem értekezett a reformmozgalom tagjaival, mivel ezt saját elhatározásából tette: „Nekem nincs a magyar párttal semminemű rendeznivalóm, én nem állok semmi tekintetben sem ellentétben a magyar párttal, csak teljesítettem a Párt vezetőjének évek óta táplált legfőbb óhajtását. Én a párton kívül is csak azokat a magyar érdekeket fogom szolgálni, amelyeket eddig is szolgálni igyekeztem, én is és a Párt vezetőség is szabadon végezhetjük a magunk munkáját. Neked azonban az előbbieken felül még azt is elmondom, hogy egy tűzijáték része, ezért nem vagyok hajlandó, mert nem akarom e részen azokat a nagyobb érdekeket veszélyeztetni, amelyeket ma is izo-

láltan, ha nem is kellően, de mégis valamilyen eredményes módon folytathatunk, s nem akarom egy kis szépségflastrom kedvéért azokat az összeköttetéseket feláldozni, amelyek révén sikerült nagyon komoly érdekeket egymagammak eredményesen megvédelmeznem.”¹⁸ Bernády indoklását Krenneren kívül vélhetően csak szűkebb köre ismerhette. Az „összeköttetései” alatt a liberális párti gazdasági kapcsolatait érthette, mivel ezek a kapcsolatok számára gazdasági haszonnal is jártak.

Az OMP-ből való kilépést követően először a reformmozgalomban látta munkája folytatását, a liberálisokkal közösen. Viszont a reformmozgalom közben elhalkult, a várt változások nem történtek, és végül a polémiák hatására a sokak által jósolt pártszakadás sem következett be, de nyilvánvalóvá vált azon tény, hogy Bernády 1924-ben miért nem lehetett a párt elnöke. Bár a magyarországi és romániai vezetés nagy része támogatását élvezte, irányvonala az erdélyi magyar politikai elitet igencsak megosztotta. Bernády kisodródott az OMP vezetőségéből, viszont ez nem jelentette politikai karrierjének a végét. „Bernádyiék és az arisztokraták csak torz képei voltak hangsúlyozott demokratságuknak, mind vezér vagy vezérkari főnök volt, szociális érzékük semmi. Kósék nem voltak igazi politikusok. Kós megbízhatatlan és mániákus beszélő. Bernády gyakran egocentrikus és machiavellista volt, pedig az első feszültségek után meleg barátság szövődött köztünk. Tulajdonságai vezéri magaslaton kitűnőek lettek volna főképp Romániában, de sajnos nem bírtuk se a magyar párt, se a reformcsoport elnökségébe ültetni. Bűn volt nem kihasználni őt. Lám, mit Marosvásárhelyből kitermelt, mutatja, mit művelhetett volna Erdélyből. Szerencsétlenség volt, hogy Kósékat Maniuék, Bernádyt Brătianuék nem becsülték meg, és juttatták igazi szerepbe” – értékelte Krenner ezt az időszakot visszaemlékezésében.¹⁹ Mindezek ellenére Bernády 1926–1929 között, döntően már a magyar „párton kívüliként”, de Marosvásárhely polgármestereként, bár nem azonos súllyal és lendülettel, mint a világháborút megelőzően, de energiáit a helyi politizálásnak szentelte. Polgármesteri címétől 1929-ben vált meg véglegesen, azonban megbuktatásához a helyi konfliktusok mellett a nagypolitikai eseményei is hozzájárultak.

A „köztes időszaknak” is nevezhető 1929-es év Bernády számára első-sorban önvizsgálattal és ellenségkereséssel telt el. Ennek végét az 1930 márciusában rendezett helyhatósági választások és a közvetlen előtte, a helyi OMP-t egyensúlyozni kívánó Magyar Polgári Demokrata Blokk megjelenése jelentette. A Blokkal Bernády ekkor egy olyan szervezetet hozott létre, amely a városi kispolgárság és munkásság szavazataira pályázott – a kommunistákkal és az OMP-vel egyaránt konkurálva.

A Bernády-blokk céljait, programját markánsabban az 1931–32-es évek folyamán első-sorban a választások előtti időszakban dolgozták ki és tették nyilvánossá. Általában a Blokk politikai szerepét a közéletben Bernády az OMP-vel való viszonyulás mértékeként határozta meg. A programhoz tartozott az is, hogy a marosvásárhelyi városi magyarság

képviselőt egy egységes szervezetbe kell tömöríteni. Tervei szerint a Blokk nem foglalkozott „ún. nagy vagy országos politikával” és kisebbségi politikával sem, csak ami Vásárhely „városi nemzeti jellegét, hovatartozandóságát, közigazgatásai és gazdasági kérdéseit érinti”. Emellett szorgalmazta, hogy lehetőleg történjen meg egy lehetséges kiegyezés az OMP-vel.

A Bernády-blokknak az OMP-vel való kibékülése az egyik vagy másik fél személyes sértettsége miatt akadozott, amely folyamat gyakorlatilag 3 évig tartott. Az egyezés körülményeiről, feltételeiről nincs bővebb ismeretünk, csupán magáról az ünnepélyes aktusról: a tárgyalásokat is folytató küldöttség felkereste Bernádyt, és felkérték, hogy lépjen vissza az OMP-be. „Kérésüket teljesítem, s a belépési nyilatkozatot kész vagyok aláírni” – jelentette ki a felkérésre Bernády (a tollat a Református Kollégium díszszekrényébe tették megőrzésre).²⁰ 1933. június 20-án a Bernády-blokk közleményben hirdette megszűnését, illetve egybeolvadását az Országos Magyar Párttal. Ugyanezen és július 1-jén és 2-án Marosvásárhelyen tartották az OMP intézőbizottságának ülését, Bethlen Györgyöt megerősítve elnöki tisztségében. Ekkor Bernády még nem volt jelen, viszont július 12-én, az OMP városi tagozatának gyűlésén, ahol először jelentek meg az újonnan választott intézőbizottsági tagok, ezúttal már Bernádyval, megtörtént az ünnepélyes visszafogadás. Üdvözölték Bernádyt, aki beszédében kiemelte, hogy „Ezt a várost sokan a túloldalról nem akarják magyar városnak tekinteni, pedig ennek a városnak rendkívüli szerepe lesz, az előbb-utóbb végrehajtandó székely autonómia keretében. Komoly aktivitást kell kifejteni ennek az autonómiának az előkészítésére és dokumentálni, hogy a székelyföld kulturális vezetésében döntő szerepe van, volt és lesz Marosvásárhelynek.”²¹ Az OMP-be való visszatérése valószínűleg magyarországi nyomásra is történt. Willer József, az OMP bukaresti „szürke eminenciásának” egyik 1932-ben keltezett levéltörődékében azt írta Bethlen Györgynek, hogy „Marosvásárhelyről több oldalról erőltették, hogy békítse ki Bernádyt a párttal”.²² Bernády 1934-től újra szerepelt az OMP vezetőségében, továbbá városi tanácsi munkássága is folytatódott.

Ugyan az általa létrehozott Magyar Polgári Demokrata Blokk létezése megosztó tényezőnek bizonyult, de valójában a város magyarságát akarta egy pártba terelni, igaz, hogy konfliktusok és személycserék árán. Társadalomszervezői kísérlete nem maradt következmények nélkül, sikeresnek tekinthető, hiszen felhívta a figyelmet azon kisiparos és munkásalakosság integrálására (az OMP-be utólag), akiket az addigi romániai magyar politikai diskurzus nem vett figyelembe, valamint igényeikkel addig csupán a baloldali mozgalmak foglalkoztak. Megfigyelhető, hogy Bernády pártalapítása tulajdonképpen egyben szemléletváltás is az akkor már gazdaságilag hanyatló nagypolgársággal, de az OMP arisztokrata többségű vezetőségének elitizmusával is.²³

Bernády György visszatérését követően az 1930-as évek közepén is aktívan tevékenykedett, igaz jórészt leginkább helyi (azaz marosvásárhelyi

vagy szovátai) ügyekben. Többször megjelent az Országos Magyar Párt kolozsvári intézőbizottsági gyűlésein, ahol előterjesztéseket tett, felszólalt, valamint hűségéről biztosította a pártvezetést. 1936 végén vett részt utoljára a kolozsvári fórumon, ekkor előrehaladott kora miatt már nehezeére esett az utazás, a közlekedés. Ettől függetlenül részt vett a bizottsági vitában, amelyen az autonómia követelésének a lehetőségeit tárgyalta a pártvezetés. Két álláspont bontakozott ki: az egyik szerint (ezt Hinléder Fels Ákos hangoztatta) az autonómia követelése „egy generálisabb megoldásnak vágja el az útját”. Nyilvánvalóan a revízióra gondolhatott. Vele szemben pedig Bernády fogalmazta meg véleményét, miszerint „az autonómia követelése nem foszt meg jogainktól, sőt ellenkezőleg, azokhoz juttat, ezért ezt követelni kell még azért is, mert a nemzetközi törvény alapján is megillet”.²⁴ Végeredményben az intézőbizottság elfogadta azt a célkitűzést, amely szerint érdemes a „székely autonómia” követelését felterjeszteni. A felterjesztést az intézőbizottság az elnökségre bízta. Bernády életének utolsó éveiben Bethlen György OMP elnökkel is kibékült. 1937-ben az OMP elnökéhez írt panaszlevelében szavá tette, hogy jóformán az OMP vásárhelyi tagozata már nem veszi komolyan. Panaszával arra a kérdésre kereste a választ, hogy az OMP országos vezetősége helyesnek tartja-e a MADOSZ-szal való együttműködést. A helyi OMP magatartásából, de Bernády Krennerhez intézett leveleiből is kitűnik, hogy az OMP-be való visszalépését követően Bernády már csak szimbolikus szereplőnek számított. Az OMP országos és helyi vezetősége tulajdonképpen elszigetelte Bernádyt, és erről az elszigeteltségéről neki is tudomása volt.²⁵ Emiatt többnyire csak kisebb helyi ügyekkel tudott foglalkozni, Marosvásárhellyel párhuzamosan Szovátán tevékenykedett. 1930-ban megalakult a fürdőtelep gazdasági életének irányításában és érdekvédelmében szerepet vállaló villatulajdonosok szövetsége, melynek elnöke Bernády György lett. Mint a szervezet elnöke, helyet kapott a gyógyfürdő legjelentősebb vezető szervének, a fürdőbizottságnak a tagjai között. Bár többnyire a nyári szezonban volt jelen, a jegyzőkönyvek szerint a villatulajdonosok szövetségének gyűlésein 1930–1936 között egyetlen alkalommal sem hiányzott.²⁶ Ez jelentette számára a politikai elszigeteltségből, a helyi ügyekben felhasznált befolyása árán a kitörést, ugyanakkor így készített elő saját visszavonulását a politikai életből.

Az 1930-as években többször panaszkodott az előrehaladott korából fakadó fájdalokra, de a hangulatára is többnyire a depresszív melankólia volt a jellemző. Pesszimizmusához hozzájárult, hogy kislánya, Bernády Györgyike szívbetegsége a gyógykezelések ellenére nem javult. A baljós előjel 1936 tavaszán beigazolódott. Kislányát szívszorító fájdalom között veszítette el. Részvétnyilvánítások százával érkeztek a családdhoz. Próbálkozott munkába temetkezni, hogy a gyászról elterelje figyelmét. Munkásságának korábbi intenzitása, munkabírása folyamatosan csökkent. Vallásosságba menekült, a szovátai református templom építésének kezdeményezője volt. A templom felszentelését már nem

érte meg, ugyanis az csak a második világháború előestéjén készült el.²⁷ Bár 1937-ben közös útlevelet készített a feleségével, azonban a korábbi hivatali utazások sűrűsége is elmaradt. „Igaz, hogy az *Ellenzék* szerkesztőségében kerestelek, de nekem már odáig is nagy az út, hiába nyom nélkül nem rohannak különösképpen az én fejem felett az évek” – írta Krenner Miklósnak 1936 őszén, amikor Kolozsváron járt.²⁸ 1937-ben egy nagyobb lélegzetű írásban tulajdonképpen addigi két világháború közötti politikai tevékenységét jórészt letagadta. A *Magyar Kisebbségben*, majd különlenyomatként is megjelent cikksorozatban Gyárfás Elemér „emlékezetét” pontosította, vélhetően a későbbi megítélésére gondolva emlékezett „másként.”²⁹ 1937-ben is úgy gondolta, hogy jól döntött, amikor az OMP-t a liberális orientáció felé sodorta, és emiatt kilépett ideiglenesen a pártból. Gyárfás válaszában értetlenül állt Bernády „amnéziája” előtt, helyreigazításait szerénységnek vélte.³⁰

Bernády 1938-ban már egyre betegebb volt. „Nyáron láttam őt szovátai villájának kertjében. Csodálatos szépségű rózsalugasának közepén állott a nyári alkonyban. Ott állott tengerézsapkájában a már öregember, mozdulatlanul, elmélyedten nézte a tó fölött lengő párákat, vagy talán befelé nézett” – emlékezett róla a *Népszava* újságírója.³¹ Szokásos levelezései és újságvilági köszöntői is elmaradtak, remegő kézírása egyre olvashatatlanabbá vált. 1938. október 20-án rosszul lett Szovátán. Kocsival Marosvásárhelyre szállították. Október 22-én hunyt el szívbénulásban. Haláláról az összes erdélyi és a jelentősebb magyarországi sajtóorgánum hírt adott. Jakabffy Elemér, az OMP képviselője, az elnöki tanács tagja, valamint a *Magyar Kisebbség* című folyóirat főszerkesztője a következőképpen búcsúztatta párttársát: „Bernády György szeretett önálló utakon járni, felfogását nehezen rendelte a másoké alá. De amikor észrevette, hogy a különjárása a magyar közérdek kárára lehet, oda állt, azok alá rendelte magát, akiket az egyetemes akarat az élre tett.”³² Jakabffy jellemzése végső soron Bernády az OMP-ben kifejtett kapcsolatához is találó lehet.

■ JEGYZETEK

1. Fodor János: *Bernády György tevékenysége az Országos Magyar Pártban. A párt megalakulásától Bernády második polgármesterségéig (1922–1929)*. Korunk 2013. 2. sz.
2. Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2007. 44.
3. Uo. 43–44.
4. Tabéry Géza levele Krenner Miklóshoz, 1927. január 23. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 456. Krenner-hagyaték.
5. Székely Napló 1919. július 15.
6. Nagy Miklós Kund (szerk.): i. m. 44.
7. Egyben az *Új Világ* és Maurer csoportosulás történetéhez lásd Fodor János: *Erdélyi magyar útkeresés és politikai önszerveződési formák az impériumváltás időszakában*. Kisebbségi Szemle 2019. 2. sz. 42–43.
8. Uo.
9. *Új Világ* 1919. október 2.
10. *Ellenzék* 1930. november 29.
11. Tisztában volt a meglévő kisebb politikai alakulatokkal is, de azokat nem tartotta célszerűnek. Nagy Miklós Kund (szerk.): i. m. 48.
12. Székely Napló 1919. június 3.

13. „Bernádynak a székelyek a szemébe mondták, hogy hazaáruló.” Keletmagyarország 1920. november. 15.
14. Kőrösvidék 1921. május 31.
15. Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák*. Erdélyi Irodalmi Társaság, Kvár, 1923. 203.
16. Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj Fond Familial Ugron 544. cs.
17. Fodor János: *Bernády György tevékenysége...* i. m., valamint részletesebben Uő: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó – Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Marosvásárhely– Kvár, 138–164.
18. Bernády György levele Krenner Miklósnak, 1928. január 6. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, P 2043, Krenner család iratai, 1.doboz, 11. tétel.
19. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 456. Krenner-hagyaték. Krenner Miklós visszaemlékezése 1950. X. 5-én a reformmozgalomról.
20. Ellenzék 1933. június 13.
21. Reggeli Újság 1933. július 12.
22. A levél folytatása hiányzik, így nem tudni pontosan, hogy ennek kapcsán milyen lépéseket szorgalmazott. Bethlen György hagyatéka. Magántulajdonban. Willer József Levele Bethlen Györgyhez, 1932. január 27.
23. A Magyar Polgári Demokratikus Blokkról bővebben lásd: Fodor János: *Bernády György és a Magyar Polgári Demokratikus Blokk, 1929–1933*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Közelítések*. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez. Komp-Press Kiadó, Kvár, 2018. 71–107.
24. György Béla: *Iratok a Romániai Magyar Országos Párt történetéhez*. Pro-Print–EME, Csíkszereda–Kvár, 2003. 194.
25. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 456. Krenner-hagyaték. Bernády György levele Krenner Miklóshoz, 1934. december 28.
26. Józsa András: *Bernády György Szovátán*. In: Pál-Antal Sándor – Cornel Sigmirean – Simon Zsolt (szerk.): *A történetíró elhivatottsága*. Emlékkönyv Szabó Miklós születésének 80. évfordulójára. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012. 76–82.
27. Uo. 82.
28. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 456. Krenner-hagyaték. Bernády György levele Krenner Miklóshoz, 1936. december 15.
29. Például hevesen tagadta részvételét, szerepét a csucsai paktumban, továbbá tagadta közeli viszonyát Bethlennel, Brătianuval. Lásd Bernády György: *Reflexiók Gyárfás Elemér szenátor úrnak „Az első kísérlet” című a Magyar Kisebbség 1938 évi 2–3. számaiban megjelent közleményére*. Marosvásárhely, 1937. 1–29.
30. Gyárfás Elemér: *Válaszom Bernády György barátomnak*. Magyar Kisebbség 1937. 13. sz. 362–364.
31. Népszava 1938. november 4.
32. Jakabffy Elemér: *Bernády György*. Magyar Kisebbség 1938. 21. sz. 481.

FŐCZE JÁNOS

MOSZKVA TRÓJAI FALOVA?

A MADOSZ a két háború közötti Erdélyben

Erdélyben, de Moszkva felé fordulva

■ Nem tudhatjuk biztosan, hogy milyen volt a két háború közötti erdélyi lakosság politikai beállítottsága, de – minden 1945 utáni fókuszváltási igyekezettől függetlenül – inkább a konzervatív és a jobboldali beállítottság tűnik meghatározóbbnak. Mégis, a baloldali gondolat képviselői nagyszámban kerültek ki a főként magyarok (illetve a magyar kultúrájú más kisebbségek) dominálta erdélyi városi munkásosztály és a romániai magyar értelmiség soraiból. Az 1921-ben Romániában is szociáldemokratákra és kommunistákra szakadt szocialistákhoz képest is kifejezetten érdekes színfoltot képeznek a korszakban az inkább társutasnak számító madoszosok, azaz az 1934. augusztus 19-én alakult Magyar Dolgozók Országos Szövetsége tagjai. A hivatalosan szűk két évet működött MADOSZ-ban¹ (1936. január 8. – 1938. február 8.) összekovácsolódott mag a MADOSZ megszűnte után is összetartott, és a jól működő helyi szervezetek sem számolódtak fel, hanem a Romániai Magyar Népközösségbe próbáltak meg integrálódni. A második bécsi döntés ehhez viszonyítva lényegesen nagyobb törésvonalnak bizonyult. Észak-Erdélyben a tagok nagyobb része a tartományrész magyar

...mi is volt valójában a MADOSZ, autentikus kisebbségi baloldali generációs csoportosulás vagy Moszkva trójai falova Erdélyben?

uralom alá kerülését követően többnyire lemorzsolódott – az ottani magyarok számára ugyanis ezzel „megoldódott” a nemzetiségi kérdés. Ugyanekkor Dél-Erdély magyar kisebbségét soha nem látott kitettség, az összeomlások idején (például a királyi diktatúra bukása) pedig jog-, sőt gyakran létbizonytalanság sújtotta.² Az egykori madoszosok előtt három út állt a kettéosztott Erdély mindkét oldalán: kereshettek maguknak tisztességes polgári egzisztenciát, és független értelmiségiként léphettek fel (így tett például a rövid időre Kalotaszentkirályon tanárnak álló és a *Magyar Nemzetbe*, illetve a *Kelet Népebe* író Balogh Edgár), végleg befejezhatték a politikai tevékenységüket (Séra Zoltán esete), vagy beállhattak a rosszul szervezett, de létező földalatti kommunista pártba, azaz *illegálitásban vonulhattak* (Bányai László vagy Vincze János). Mindenesetre a legális szervezetként működő MADOSZ tulajdonképpeni története egészen rövid, és ez magyarázza is az igazi tömegszervezetté válás kudarcát – a madoszos eszmék terjedését korlátozó, az erdélyiek inkább jobboldali meghatározottságából adódó alaphelyzet mellett.³

Mit is gondolt dióhéjban ez a – legyen ez pozitív vagy negatív töltetű jelző – csodabogár szervezet a világról és Erdély helyéről benne? A MADOSZ létezése alatt végig a budapesti hivatalos revizionizmussal szemben határozta meg magát, demokrata és baloldali népi alapokon állt, emellett pedig az antifasizmus két világháború közötti változata helyi képviselőjeként is fellépett. Az, hogy az erdélyi magyar kisebbség sorskérdésekre eredeti és mai szemmel is értékelhető válaszokat tudtak a szervezet megfelelő felkészültséggel rendelkező tagjai adni, nagyban a magyarországi népi mozgalomba való beágyazottságuknak köszönhető. Számos kérdésben osztották a népiek nézeteit. Ilyen volt a népi kultúra beemelése a polgári művelődésbe, a Duna-medence kis népeinek összefogása a német térnyerés ellenében, a Petőfi-kultusz és a magyar szabadságharcos hagyomány ápolása, a falukutató mozgalom pártolása és művelése, valamint a kisebbségi jogok tiszteletben tartása a többségi nemzet állama által, illetve a szociálisan érzékeny állami politikák alkalmazásának követelése. Más kérdésekben azonban – mint a fajiság gondolata, a Szovjetunió iránti rajongás vagy Erdély visszacsatolásának a kérdése – véleményük árnyalatokban vagy gyökeresen eltért a népiek többségétől. Ezt lehangsúlyosabban Féja Géza fejezte ki, amikor arra figyelmeztette őket, hogy a népet *a nép nélkül* akarják „megváltani”. „Vértódulással nem lehet politikát csinálni. Ti a levegőben lógtok” – figyelmeztetett. Utólag az is kérdésként merülhet fel, vajon a Duna-medence népeinek összefogását hangoztató madoszosok mennyire értették ezen egy önálló, a német és a szovjet államtól is független geopolitikai térség létrehozását. Elképzelhető – sőt valószínűsíthető –, hogy többségüknek ez csupán retorikai szempontból volt fontos, és inkább kívánták a szovjet befolyás alatti Közép-Kelet-Európa realitását.

A MADOSZ a korszakban egyfajta karanténban működött, ami az erdélyi magyar belső nyilvánosságot illeti. Mint Nagy Mihály Zoltán talá-

lón írta: „A korabeli magyar közvélemény nem érezte magáénak, külső hatalmakat, erőket érzékelt a MADOSZ mögött.”⁴ Az Országos Magyar Párt (OMP) politikusai stratégiai és taktikai szempontokat egyaránt figyelembe véve törekedtek a MADOSZ (de egyébként bármilyen velük szemben szerveződő romániai magyar párt) lehető legtökéletesebb elszigetelésére a szélesebben vett romániai magyarságtól. Ezeket kivétel nélkül a román állam gyökerek nélküli teremtményeinek értékelték, és a központi hatalomnak a romániai magyarok egységét megtörni igyekvő akaratának a megnyilvánulásait látták bennük.

A szocializmus eszmeköréből sarjadt szervezeteket más szempontból ugyan, de szintén elutasították. Olyan kihívásként értelmezték ezeket, amelyet nem engedhetett meg magának egy ekkora kisebbség egy olyan nemzetállamban, mint amilyen a két világháború közötti Román Királyság volt. Elutasításukban kétségkívül szerepet játszott az is, hogy még 1924-ben az akkori liberális kormány kommunistabarátsággal vádolta a pártot, és ez felvetette a párt betiltásának kérdését,⁵ de egyes politikusoknál a kommunisták elutasítása inkább származott belső értékítéletből.⁶ Másoknál mindez stratégiai megfontolással is társult. Sulyok István például egy 1931-es tanulmányában kifejtette, hogy szerinte az osztályalapú politikai megoszlás a homogén nemzetállamok esetében elfogadható, de „népkisebbségi helyzetben” nem. Érvelése szerint csak az államalkotó nemzetek engedhetik meg maguknak, hogy „az osztályok tusája szabadon hullámozzék” e keretek között anélkül, hogy veszélybe sodródniának „a nemzeti élet funkciói”. „Míg a kisebbségi helyzetben az osztálytagozódás állandóan azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az osztályérdek az új edény, vagyis az új állam horizontális társadalmi rétegződéseiben keres támaszt és elhelyezkedést, keres politikai szövetségest is, s ezzel elvesz a szilárdabb egység konstrukciója számára vagy legalább is neutralizálódik, külszínek óvására szorítkozik, s a nélkülözhetetlen aktív áldozatos és tette kész közreműködésből visszahúzódik” – érvelt álláspontja mellett. Sulyok az osztályszolidaritással a „népkisebbségi” helyzetből következő szolidaritást állította szembe, és kifejezte reményét, hogy az utóbbi az előbbinél erősebbnek fog bizonyulni.⁷ Érthető tehát, hogy a baloldali és az OMP-vel szemben stratégiai kihívást támasztani igyekvő MADOSZ-szal szemben az erdélyi magyar hagyományos elit nagyon is elutasító volt.

Miután a harmincas évek második felében és a Kominternben lezajlott népfrontos fordulatra reagálva a román állam maga is megengedőbb lett a kommunistákkal társutas szervezetekkel, ugyancsak Sulyok volt az, aki egy 1936-os cikkében a MADOSZ-szal szembeni stratégiát az erdélyi magyar nyilvánosság előtt megfogalmazta. Ő a MADOSZ-t Moszkva trójai falovaként azonosította Erdélyben. Ami Spanyolországban a *frente popular*, és Franciaországban a *front populaire*, az próbál lenni Romániában a Nemzeti Parasztpárt körül formálódó szövetség – állapította meg Sulyok. A politikus püspök ezután a *Brassói Lapokat* kritizálta, felróva a lap szerkesztőségének azt is, hogy cikkeikben mintegy „polgárjogot” ad-

tak a MADOSZ-nak – ezt vehetjük úgy is, mint Sulyok figyelmeztetését arra, hogy a MADOSZ és az általa képviselt eszmék kitortek a „karanténból”, hiszen a *Brassói Lapok* a korszak legnagyobb példányszámában eladott erdélyi magyar lapja volt. Hogy a párt kétes eredetét illusztrálhassa, cikkében Sulyok személyes támadást idéző stílusban írta le Bányai Lászlóról, a szervezet központi titkáráról azt, amit az 1933-as lebukásakor rábizonyítottak: „Főtitkára egy püspöki pénzen Párizsban nevelkedett tanár, akit az egyik katolikus gimnáziumból azért kellett eltávolítani, mert tanári tekintélyét arra használta fel, hogy a kiskorú ifjak között kommunista sejteket alakított!”⁸

De valóban csak ennyi lett volna a MADOSZ? Ennek a kibontása előtt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a MADOSZ kezdettől fogva illeszkedett a Komintern stratégiájába, és így mozgásterét nem önmaga határozta meg, hanem az, hogy mit gondoltak éppen Moszkvában arról, hogy az Erdélyt is magába foglaló térségben mi a teendő a kommunista pártok hatalomra juttatásával és egyben – egyáltalán nem utolsó sorban – Moszkva geopolitikai érdekeinek a szolgálatával kapcsolatban. Nem meglepő tehát, hogy az 1934-ben alapított MADOSZ, és az egy évvel korábban, 1933 júniusában létrehozott elődszervezete, a Demeter János jogász és újságíró vezette Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE) gondolati csírája a Kommunista Romániai Pártja külföldön, Moszkvához közel szervezett 1931-es V. kongresszusán szökkent szárba. Ekkor a *Schlosser* álnéven jegyzőkönyvezett Kun Béla, a Kommunista Internacionálé Balkáni Föderációja vezetőjeként fogalmazta meg a következőket: „Azt már most elmondhatom, hogy csoportok, sejtek kell létrejöjjenek a Magyar Párton belül, hogy elszakítsuk a szegény- és középparaszti tömegeket tőle. Így egy olyan mozgalmat fogunk majd teremteni, amelyik szemben áll Horthyval, a magyar burzsoáziával és a román imperializmussal is.”⁹

Az OMPE még a Magyar Párton belül alakult meg, de tiszavirág-életűnek bizonyult. A későbbi események szemszögéből nézve ugyanakkor egyértelmű, hogy a szervezet mintegy egyéves működése megágyazott annak, ami később a MADOSZ lett. A szervezet életét vizsgálva feltűnő, hogy a Komintern vonala és annak néha homlokegyenest ellenkező irányai milyen nagy mértékben meghatározták a MADOSZ szervezkedéseit és politikáját. Ha így nézzük, a MADOSZ valóban Moszkva trójai falova volt Erdélyben. Azonban – mint látni fogjuk –, ami ennyire távolról nézve ilyen sommásan leírható, közelebről egészen másként néz ki. Vizsgáljuk meg egy eseten keresztül a nemzeti-forradalmi MADOSZ működését és stratégiáját, aztán pedig nézzük, a Moszkvára figyelő társutas mozgalmon túl mi volt még a MADOSZ?

Gyimes, 1934. A nemzeti-forradalmi vonal kudarca

■ Mint említettem, a Komintern a harmincas évek elején még a nemzeti-forradalmi vonalat követte, amelynek értelmében lényegében a nemze-

ti elnyomást elszenvedő kisebbségek fellázításán ügyködött, és a megrendült hatalom szorult helyzetét kihasználva képzelte el hatalomra juttatni a kommunista pártot. Paradox módon a MADOSZ legsikeresebb akciója, amelyet a nemzeti-forradalmi korszak alatt végbe vitt, és a gyimesi csángók fellázításában merült ki, egyben a szervezet tulajdonképpeni fel számolását is magával hozta. De mi is történt Gyimesben 1934-ben?

A gyimesi események, a csángók lázadásának a kiobbantásához egyrészt a harmincas évek eleji gazdasági válság, a széles tömegeket érintő munkanélküliség, a megnövekedett és akár elkobzott javak révén erőszakkal behajtott adók, valamint a kisebbségi oktatás ellehetetlenítése egyaránt szerepet játszottak. Kellott azonban mindehhez Mezei Lajos is, a MADOSZ központi titkársága tagja, akit Rángecz József, a KRP kolozsvári területi titkára 1934 augusztusában küldött a Csík megyei Gyimes völgyébe, miután a Szamos-parti városba is eljutott az ottani általános elkeseredettség híre.¹⁰

A völgy, ahol helyi madoszos csoport is működött,¹¹ egyre nagyobb figyelmet kapott a MADOSZ lapjában, a *Székelyföldi Néplapban*. Az újság szerkesztői arra buzdították a csángókat, hogy szervezzék meg magukat, és vegyék kezükbe a sorsukat. A maguk során a helyi madoszosok is hasonló lépésekre ösztönözték a völgy lakosságát. „Vezessen titeket az OMPE,¹² ahol nem nadrágos urak diktálnak, hanem mi magunk, lobogó inges csángók vesszük kezünkbe sorsunk irányítását” – olvasható egy Gyimesből küldött olvasói levélben.¹³

A megmozdulás közvetlen kiváltó okát egy olyan eseményben jelölhetjük meg, amelyik képes volt az egyre szélesebb körre kiterjedő elégedetlenséget lángra lobbantani: egy gyilkosság, amit Constantin Ciurdea állami tanító és igazgató követett el a „kultúrzonának” minősített Csík megyéhez tartozó Gyimesbükkön. Ciurdea önvédelemből vagy sem, lelőtte az egyik falubelit, aki feltehetőleg azért látogatta meg, hogy számonkérje rajta gyermeke bántalmazását. Az erőszakos halál és a hatóságok cinkossága felháborította a lakosságot.¹⁴

Mezei és a helyi szervezkedők hathatós lázítása nyomán október 15-én reggel mintegy félezer fős tömeg – fejszéssel, kapákkal felfegyverkezve – jelent meg a gyimesbükki polgármesteri hivatal előtt. Szerencsétlenségükre a polgármester és a tanácsosok rosszul mérték fel a tüntetők elégedetlenségének mértékét, és még csak meg sem próbáltak alkudozni velük. A hajthatatlan előljárákat látva a tömeg egy ponton türelmét veszítette, és erőszakkal betört a polgármesteri hivatalba. A polgármester és a jegyző ugyan elmenekült, de a tanácsosok egy hátsó szobában rekedtek. Vorzsák Iuliu nyomozóügynököt és Victor Gușeală adóbehajtót a tömegben lévő nők a guzsalyaikkal kezdték ütni, verni.¹⁵

Ekkor érkeztek meg a menekülő polgármester által riasztott rendőrök, akik többször is a levegőbe lőttek, hogy lecsillapítsák a feldühödött tömeget. Közben kiemelték a tömegből Nagy Anóka Péter gyimesbükki lakost, a megmozdulás egyik fő szervezőjét, akit a polgármesteri hivatal egyik

kisebb szobájába zártak. Az emberek azonban ezt nem hagyták annyiban, és kiszabadították Nagyot.¹⁶ Az ezt követő, filmes toposzokat idéző pillanatról, ami után a csendőröket lefegyverezték a fellázadt csángók, így tudósított a *Keleti Újság*: „A csendőrség ekkor riasztó sortüzet adott le a levegőbe, és oszlatásra szólították fel a tömeget. Az asszonyok ekkor a csendőrök elé léptek, széthúzták melleiken a ruhát, és mindnyájan azt kiáltották, hogy: ide lőjjetek!”¹⁷ A dühös tömeg ezt követően Ciurdea tanító ellen indult, aki kénytelen volt elmenekülni. Eközben a többiek visszaszerezték a hatóságoktól a befizetetlen adók miatt lefoglalt javakat.

Gyimesközéplekon ugyanazon órában, ugyanazon a napon indult meg a tömeg a polgármesteri hivatal ellen. A tömeget vezető a gyimesbükkinél lényegesebben kevesebb – legtöbb száz – tüntető képviselőjében próbált meg tárgyalni a polgármesterrel. A középlekiak a bükkiektől eltérően öt pontba foglalva fogalmazták meg a követeléseiket. Az ezeket tartalmazó lapot egy küldöttség adta át a község jegyzőjének. Mint a nyomozók később kiderítették, a dokumentum két gyimesközépleki lakos műve volt: Tankó Imre Vajda sugalmazására Póra Imre írta. A tüntetők követelése az elkobzott javak visszaszolgáltatására, az adók miatti lefoglalások gyakorlatának a beszüntetésére, a magyarul is tudó tanítók kinevezésére, az agrárreform keretében kapott földek kiosztására a lakosságnak, a fakitermelők által használt utak megjavítására, valamint falugyűlések rendszeres összehívására vonatkoztak.¹⁸ A gyimesközépleki községhezán, ahol már értesültek a gyimesbükki események elfajulásáról, óvatosabbak voltak az előjárók. Megpróbáltak tárgyalni a tüntetőkkel, azonban a nekik átadott lapon lévő pontokat – arra hivatkozva, hogy azokat nem az ország hivatalos nyelvén, románul írták – nem voltak hajlandók elfogadni. Közben bent tárgyalások folytak, a nők feltörték azt a helyiséget, ahová összegyűjtötték az elkobzott javakat, és egy szekerre rakva elszállították, majd visszaadták az egykori tulajdonosoknak. A községi jegyző végül felhívta a Csík megyei pénzügyi igazgatóságot, amelynek kész tények elé állított vezetői *utólag* beleegyeztek az elkobzott javak visszaadásába. A tüntetők ezután szétszéledtek.

A két gyimesi községben lezajlott eseményeket követően a mintegy negyven kilométerre lévő Csíkszeredából kivonult a csendőrség és egy harminc főből álló katonai különítmény. A katonai különítmény megszállta a vasúti állomást, a postát, a jegyzői hivatalt és a hidakat is, valamint ellenőrzése alá vonta a forgalmat. A „lázadás” elfojtására azonban nem volt különösebb szükség, ugyanis a csángók a javaik visszaszerzése, valamint a gyimesbükki erőszakoskodások után hazamentek. Mezei Lajos kerülőúton hagyta el a völgyet, majd Kolozsvárra érkezve egy deszkabódéban húzta meg magát a Donát úton.¹⁹ A csendőrök közben több mint kétszáz gyimesit hallgattak ki, hogy kiderítsék, kik állhattak az események mögött. Végül tizenhét személyt helyeztek Csíkszeredában előzetes letartóztatásba. A vizsgálat során ugyan fény derült arra, hogy nemcsak

helyiek vettek részt a megmozdulást megelőző szervezkedésben, azonban az előállított csángók nem adták ki Mezeit.²⁰

A Gyimes-völgyi események²¹ a MADOSZ számára az első nagyobb sikeres akciót jelentették, azonban ebben az esetben kibogozhatatlanul egybefonódott a kommunisták és a MADOSZ-vonalon tevékenykedők szerepe a megmozdulásban.²² A „babérokat” azonban csak a legális szervezet, a MADOSZ igyekezett learatni: kiáltványok és petíciók sorozatával követelte a csángók szabadon engedését, és egyúttal saját akciójának nevezte az eseményeket.²³ Az egyre sikeresebbnek tűnő, szervezetépítésre is alkalmas fellépés a csángók ügye mellett azonban visszaütt. A hatóságok a dési MADOSZ-szervezet vezetőjén, Horváth Sámuelen keresztül azonosították Mayer László központi titkárt, és mindkettőjüket letartóztatták.²⁴

A vallatás során Mayer először azt állította, hogy a Gyimes-völgyiek lázadásáról a sajtóban olvasott először, és amikor decemberben otthon, Csíkszeredában tartózkodott, hozzájutott a gyimesiek ellen összeállított vádirathoz. Ebből elmondása szerint azt a következtetést vonta le, hogy a lázadás nem az állam ellen irányult, hanem annak társadalmi okai voltak, és emiatt a csángók letartóztatása, majd perbe fogása nem volt igazságos. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy miután december végén visszatért Kolozsvárra, tizenkét példányban küldte el a gyimesiek melletti szolidaritás jegyében írt petíciót: két példányt Désre, hármat Zilahra, hármat Marosvásárhelyre, kettőt Margittára és további kettőt Brassóba postázott.²⁵

Mayert a vallatás minden bizonnyal nehéz órái után a kolozsvári Sziguránca börtönében tartották fogva, majd rövidesen előzetes letartóztatásba helyezték. Második rögzített kihallgatására közel egy hónappal később, március 13-án került sor. Ekkora Mayert már megtörték,²⁶ azonban még mindig egy ártatlanságához ragaszkodó emberként beszélt a történetéről. A korábban felvett jegyzőkönyvvel szemben kihallgatóit már nem annyira a kiáltvány érdekelte, hanem a MADOSZ jellegéről és a gyimesiekkel fenntartott kapcsolatáról faggatták. Amellett, hogy elmesélte a szervezet történetét, amelyet vezetett, Mayernek arra is magyarázatot kellett adnia, hogy mit értett az alatt, hogy a csángókat nemzetiségi szempontból elnyomja a román állam, valamint, hogy mire gondolt, amikor a román imperializmust okolta a magyarok által elszenvedett sérelmekért? Mayer az első kérdésre példaként a magyar állami iskola biztosításának, valamint a magyar nyelv adminisztrációban történő használatának a hiányát hozta fel, és annak a véleményének adott hangot, hogy ezeket a feladatokat az államnak kellene ellátnia. Ezt követően azt is levezette, hogy miért beszél *román nemzeti imperializmusról*: szerinte a nemzetiségi elnyomás létezése az egyértelmű bizonyítéka annak, hogy román imperializmusról beszélhetünk, hiszen az a „nemzetiségi elnyomás anyja”.²⁷ A kihallgatása után Mayert egészen a május 7-re kitűzött peréig előzetes letartóztatásban tartották.

A gyimesi csángók négyszer elhalasztott perét végül 1935. április 13–14. között tárgyalták. A védelmet a MADOSZ és a kommunista párt

szervezte meg. Törökfalvi István kolozsvári,²⁸ Petre Grozdea bukaresti, Radu Olteanu brassói és Ion Gheorghe Maurer segesvári²⁹ ügyvédek vállalkoztak a gyimesiek képviselőjére. A per eredményeképpen négy személyt ítélték el. Ezek közül Tankó Imre Vajdát háromhavi fogházra és ötezer lej pénzbírságra, Sántha Anna Perdit egy havi fogházra és ötszáz lej pénzbüntetésre, valamint Bilibók György és Cojocarú György gyimesbükki lakosokat tizenöt-tizenöt napi fogházra és ötszáz lej pénzbüntetésre ítélték. Tankó Imre Vajdát az ötpontos követelést tartalmazó beadvány „sugalmazása”³⁰ miatt lázításban találták bűnösnek. Sánthát, Bilibókot és Cojocarut hatóság elleni erőszakért ítélték el.

A MADOSZ aktivistái elleni hatósági fellépést újabb letartóztatások és előállítások követték, ami egy időszakra megbénította a szervezetet. A nemzeti-forradalmi MADOSZ válságából nem mutatkozott egyszerűen járható kiút.

Közösségépítés és népfrontos politika Erdélyben (1935–1939)

■ Csábító lenne tehát csupán a Moszkvára figyelő szervezet és az erdélyiektől, illetve az erdélyiségtől idegen mozgalom képét látni felsejleni, ha a MADOSZ-ra gondolunk, de ugyanakkor meglehetősen leegyszerűsítő is. Hiszen a Komintern rendelkezéseit először a Kommunisták Romániai Pártjának bukaresti központján keresztül, majd pedig Kolozsváron át kapták kézhez – és ezek, míg elértek hozzájuk, számos átértelmezésen eshettek át.³¹ Nem tekinthetünk el attól sem, hogy a MADOSZ a Román Királyság politikai rendszerének a keretei között működött, miközben az erdélyi és a tágabban vett magyarság sorskérdéseire a magyarországi népi mozgalom képviselőinek a gondolataival válaszolt. A madoszosok olyankor voltak nyíltan a magyar revizionizmus ellenfelei, amikor az erdélyi magyarság körében éppen ennek a jövőváltozatnak lett mind nagyobb bázisa. Kellemetlen elszigeteltségükkel párhuzamosan a (főleg a vidékről a romániai nagyvárosokba alkalmi munkára érkezett) földművesek megszervezésére, „madoszos” szellemben történő szocializációjára törekedtek. Vegyük szerre ezeket!

Az 1935 közepétől 1936 végéig tartó időszakban a népfrontos MADOSZ-nak már volt esélye az engedélyeztetésre: ezt 1936 januárjában sikerült elérniük. A törvényesítő dokumentumot érdekes módon éppen az a Nemzeti Parasztpárt baloldali szárnyához tartozó Nicolae Lupu írta alá az Országos Választási Bizottság elnökeként, akivel később a népfrontos mozgalom kereteiben a madoszosok szoros kapcsolatot ápoltak. Időközben Mayer László unokatestvére, a már említett Bányai László lett az új főtitkár, aki energikusan látott hozzá az immár népfrontos szervezet építésének.

A MADOSZ történetének legjelentősebb időszaka törvényes létezésének utolsó éve, 1937. Bányai főtitkári megbízatása folytatódott, de megjelent egy viszonylagosan új szereplő is a színen, a csíkszentdomokosi

származású brassói kisiparos Kurkó Gyárfás, aki beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Elnöki megbízatása alatt a szervezet megerősítette kapcsolatait az ország második legjelentősebb pártjával, a Nemzeti Parasztpárttal, fenntartotta addigi szövetségeit a kisebb háborúellenes szerveződésekkel, és a magyarországi népi mozgalom baloldali szárnyának gondolataival rezonálva a Duna-medence népeinek összefogásában, a nép felvilágosításában, megszervezésében és a háború elleni propagandában keresett fogódzókat a korszak kihívásaival szemben. Ugyanakkor a párt a népfrontos taktikának megfelelően enyhített az erdélyi magyarság legbefolyásosabb szervezeteivel, az Országos Magyar Párttal és az erdélyi magyar egyházakkal szembeni elutasító álláspontján. Azonban annak ellenére, hogy az 1937 végi országos kongresszusán úgy tűnhetett, hogy szervezetileg megerősödött, és valóban tömegek állnak mellette, a decemberi választások egyáltalán nem váltották be a madoszosok reményeit: a székely megyékben alig sikerült pár ezer szavazatot szerezniük, ráadásul úgy, hogy ezeken az udvarhelyi Kisgazdapárttal, valamint a PNT-vel osztoztak.

A Kommunisták Romániai Pártjával ezen időszak alatt is szoros kapcsolatban voltak ugyan, de itt már körvonalazódott az a MADOSZ, amelyik kiforrottnak minősíthető ideológiai alapvetésekkel rendelkezett, és a romániai magyar belső nyilvánosságában jegyzett és széles körben elismert szellemi vezetőt (Balogh Edgár) tudott felmutatni. Bányai ekkoriban jelentette ki, hogy a párt törvényes és magyar jellegét megőrzendő dekonspirálódott kommunistákat (miközben ő maga is annak számított) a szervezet soraiban egyáltalán, zsidókat pedig vezető pozíciókban nem szeretnének látni. Ezzel, még ha tisztázni igyekeztek is, hogy a kommunista meggyőződés nem akadály a párttagságnak, és hogy a zsidókat nem antiszemita indíttatásból szeretnék a párt hierarchiája alsóbb szintjein tartani, a korábbi MADOSZ-tól lényegében különböző szempontokat figyelembe vevő szervezet képe rajzolódik elénk: a két háború közötti romániai politikai rendszer működtetői és a Nemzeti Parasztpárt elvárásainak megfelelni akaró népfrontos MADOSZ-é.

A párt bázisa is változott ugyanakkor. Az a csoport, amelyik egykor az Országos Magyar Párt Ellenzékében (OMPE) tevékenykedett, részben széttöredezett. Ennek legtöbbször életúttal kapcsolatos okok álltak a hátterében: a fiatalok egyik részének sikerült az 1935 körüli időszakban elhelyezkedni. Az egykor még az *Ellenzéki Közlöny* címlapjához a nevét adó Csögör Lajos például fogorvosként a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban kezdett praktizálni, Demeter János sajtópereit követően jogászként dolgozott, Nagy István pedig az erdélyi kulturális elit egyik kiemelkedő szereplőjévé vált. Mayer László ezalatt végig rácsok mögött ült, vagy katonai szolgálatot teljesített. Többen ugyanakkor megmaradtak a MADOSZ vezetőségében – Bányai László, Vincze János, Osztrovszki György – és újjak is csatlakoztak hozzájuk, mint például Balogh Edgár vagy Tamás Gáspár. Ezen kiemelkedő erdélyi magyar értelmiségiekről általánosan megállapítható, hogy számukra a népfrontos stratégia lényege-

sen jobban összeegyeztethető volt a népi alapokon álló, a népszolgálat vállalását szinte fetisizáló gondolatiságukkal. Jól mutatja ezt, hogy a nemzeti-forradalmi időszakok kimutatható módon elbizonytalanították és összezavarták őket, míg a népfrontos korszakban sokkal határozott felépéseket és energikusabb közösségszervezést figyelhetünk meg náluk.

A MADOSZ főként a kisiparosok, valamint a parasztok számára jelentett vonzerőt. Tagsága méretére csak becsléseink lehetnek, hiszen párttagkönyvek híján ezt lehetetlen pontosan megállapítani. Mezei Lajos egyik állítása, miszerint Székelyföldön húszezren lettek volna, túlzásnak tűnik. Valószínű, hogy néhány ezer madoszsról beszélhetünk, legtöbb ötezerről. Ugyanakkor az sem lenne szerencsés, ha teljesen igazságtalannok lennének a MADOSZ-szal szemben. Először is egy viszonylag frissen alakult pártról van szó, amelyik majdnem a semmiből kezdett építkezni, ráadásul úgy, hogy első tagjainak egyik része már 1934 előtt kompromittálódott a hatóságok előtt (Bányai László, Blázi István, Jakab János). Nem segített intézményesülésében az sem, hogy kezdetben felülről érkező parancsra, majd 1936 után főként helyi hatósági közegek visszaéléseiből kifolyólag ki volt téve a hatalom vegzálásainak.³²

A MADOSZ 1938-as betiltása ellenére folytatta kulturális jellegű, félig illegális működését az olyan nagyobb városokban, mint például Brassó, Kolozsvár vagy éppen Bukarest. Azonban arról, hogy a korábbi szabadabb kereteknek megfelelő szervezkedés, illetve szélesebb körű működés folytatódjon, szó sem lehetett. A madoszos értelmiségiek továbbra is a népi mozgalom gondolatköréből indultak ki, és a Duna-medence kis népeinek az összefogását hirdették. Habár a szervezet kebelében felmerült annak a kérdése, hogy szakítsanak antirevizionista álláspontjukkal, ezt elvetették, és továbbra is ellene foglaltak állást. Emellett arra törekedtek, hogy a „Vásárhelyi Találkozó alapjain álló”, Nagy István vezette csoportosulás révén bekerüljenek a Magyar Népközösségbe, és ehhez elnyerték a Szamos tartományi királyi helytartó támogatását. Hűségnyilatkozataik, nyílt leveleik olyan sikertelen próbálkozások voltak, amelyekkel a KRP Erdélyi és Bánsági Tartományi Bizottsága ösztökélésének megfelelően népfrontos működésüket szerették volna kiteljesíteni. Ezáltal azonban kétségtelenül részt vállaltak a király rendszerének működtetésében, legitimálásában is.

1939 májusától újra saját lapot adhattak ki *Erdélyi Magyar Szó* címmel. A lap szerkesztése munkálataihoz már csatlakozott a nem sokkal korábban szabadult Mayer László is, a MADOSZ első titkára, valamint Demeter János, aki újra részt vett a csoport tevékenységeiben. Hogy valóban a román állam emberei voltak-e, vagy „csupán a román és magyar burzsoázia közötti érdekellentéteket” használták ki, hogy törvényesen működhessenek – lehetetlen megállapítani. Ami biztos, arra vonatkozóan eddig nem került elő semmiféle hitelt érdemlő bizonyíték, hogy a román állam fizetett volna antirevizionista tevékenységükért.

És ezzel eljutottunk ahhoz a kérdéshez, hogy milyennek is látták a madoszosokat? A korábban idézett Féja megértően úgy gondolta, hogy feltehetőleg jóhiszeműen indultak el az újukon. „De torz, ellentmondásokkal teli eszmevilág keletkezett bennünk. A nemzeti és népi gondolat arra volt csak jó, hogy világszemléletük réseit betömjük vele”. A madoszos típusát pedig így írta le: „a szélsőbaloldal másrészt egy beteges terméketlen ember-típust fejlesztett ki: az eszmetermelő szövetkezeti tagot. – Pártalapítás terve, lapalapítás terve, tárgyalások jobbra és balra, végtelen elmélkedések a világmegváltó eszmék minél belterjesebb szaporítása érdekében: ez az ő életük”.³³ A magyarpárti politikusok a MADOSZ-ban Moszkva trójai falovát látták (Sulyok István), és ekként viszonyultak hozzá. Arra törekedtek, hogy elszigeteljék őket, hogy ne adjanak nekik „polgárjogot”. A madoszos alkatot Szele Béla már a királyi diktatúra idején Féja megállapítását idéző módon írta le: „Itt is, ott is előtérbe tolakszik egy-egy jól ismert figura, izeg-mozog, és az élet bajaival viaskodók és a balsors letiportjai között plántálgatja a bomlasztó tanok csíráit.”

Az OMP értelemszerűen a politikai ellenfelet látta a MADOSZ-ban, és ezért támadta őket akkor is, amikor már a népfrontos korszakban a madoszosok lényegesen lefaragták közéleti megnyilvánulásaik OMP-ellenes élet. Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a magyarpárti vezetők nem értették, és nem is igazán akarták érteni ezeket a fiatalokat. Nem voltak hajlandók komolyan venni őket, érdemben válaszolni kritikáikra, esetleg változtatni kizáró fellépésükön – egyszóval nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az Erdélyen belüli megosztottság jobb- és baloldal, öregek és fiatalok egy csoportja között elmérgegedjen. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy amikor a madoszosok Erdélyre néztek, akkor megcsontosodott struktúrákat, mindent átszövő társadalmi igazságtalanságot, és a magyarpártiak részvételével, nemzetiségre való tekintet nélkül zajló kizsákmányolást láttak. Ők tehát korántsem az OMP-ek vagy a Népközösséget szervezők Erdély-képét látták, amelyik tele volt „a magyarság vallási eszméktől áthatott, rendet és törvényt tisztelő szervezeteivel”.

A magyar állam képviselői kommunista és antirevizionista megnyilvánulásaikra figyeltek, és kezdettől fogva a román állam embereinek tartották őket. A román állam működtetői kezdetben kommunista irredentáknak minősítették a madoszosokat, és üldözték őket. Az 1936-os elismertetésük után csupán helyi visszaélések szintjén gátolták tevékenységüket, majd a királyi diktatúra idején „felfedezték” hasznosságukat a román állam integritása védelmében: őket mutatták fel revízióellenes magyarokként a világ közvéleménye előtt.

A MADOSZ alternatív jövőképeknek a gyökerei mindezek mellett a magyar kulturális hagyományokból, a magyar függetlenségi tradícióból, a századforduló baloldali harcaiból, valamint a magyarországi forradalmak tapasztalatából táplálkoztak. Az értelmiségiek számára (például Bánnyai László, Demeter János, Tamás Gáspár vagy Vincze János) továbbá a romániai magyar politikai elittel szemben érzett ellenérzéseik politikai

projektté alakításának a lehetőségét is nyújtotta. A beszámolók alapján azonban a MADOSZ (főként a bukaresti és brassói szervezetek) a városokba bekerült idénymunkások jellegzetes kulturális és politikai szocializációs terévé is tudott válni – és ez egy másik értelmezési dimenziót nyit meg.

A madoszosok politikai tevékenysége ugyanis sokak számára közösséget, politikai szocializációt, és azt az élményt jelentette, hogy a közügyek többet is jelenthetnek, mint a rendfenntartók brutalitását vagy az adóbehajtókat, illetve az ezekkel szembeni kiszolgáltatottságot. Mint Bács Domokos megfogalmazta. „A MADOSZ nekem iskola volt. Olyan tanfolyam, aminek azután is sokat köszönhettem.” Ugyanebben az interjúban beszélt Bács arról is, hogy a bukaresti madoszosok felvonulásakor nemcsak megmutatták magukat az egész városnak, hanem azt is megélték, hogy közösségként léphetnek fel: „Minden évben május–júniusban majálist tartottunk az Andronache-erdőben. Azon a napon székely és magyar népviseletben, lányok és fiúk vonultak a Pantelimonon végig, tele voltak velük a villamosok, és semmi összetűzésünk sem volt senkivel” – mesélte.³⁴

Moszkva Erdélyben

■ Mint korábban említettem, a MADOSZ története 1938 után inkább számos esetben a korábbi időszakban vallott nézeteikkel is szakító madoszosok története, hiszen a szervezet megszűnt, káderei pedig hol független értelmiségiként, hol illegális kommunistákként tevékenykedtek. A Ribbentrop–Molotov-paktummal ráadásul a népfrontos korszaknak is befellegzett, és az újabb nemzeti-forradalmi időszak már sokuk számára elfogadhatatlan volt, míg az újraszerveződők többsége is a kommunista mozgalom illegális útjait róttá, amelyek nem ritkán börtönökbe és lágerekbe vezettek. A madoszosok története 1944–1945-ben vett igazi fordulatot, amikor a Vörös Hadsereg az oldalt váltott román hadsereggel közösen elfoglalta Észak-Erdélyt. A Román Királyságban új rendszer alapjait kezdték lerakni, amiben a Magyar Népi Szövetséget 1944 őszén megalapítók számára a MADOSZ két világháború közötti működése legitimációs hivatkozássá nemesült.

A MADOSZ 1934-ben kezdődött története így 1944-ben, a Magyar Népi Szövetség neve felvételével hivatalosan is véget ért. A kulcsszereplők egy része – például Bányai vagy Kurkó – továbbra is meghatározó maradt, míg sokan mások eltűntek a szervezet életéből. A jelek szerint mindazok, akik 1940 előtt madoszosok voltak, úgy gondolhatták, hogy igazuk volt; beteljesedett, amit mások korábban képzelgésnek minősítettek: a náci Németország valóban elbukott, a szovjet Vörös Hadsereg pedig megnyerte a háborút, és bevonult az országba. A háború pusztításai és az illegálitás, illetve a börtönökben és lágerekben töltött évek után pedig akár abba a hitbe is ringathatták magukat, hogy tényleg új világot tudnak majd felépíteni, és a „népkisebbségi” állapotból fakadó problémák megoldást nyernek.

Különösen előnyös helyzetet teremtett az észak-erdélyi baloldaliaknak az, hogy az Észak-Erdélyt el-, illetve visszacsatoló szovjet és román csapatok után érkező román közigazgatást a szovjetek a paramilitáris „Maniu-gárdisták” által elkövetett atrocitásokra hivatkozva (és szem előtt tartva a román és magyar politikusok zsarolásának a lehetőségét) 1944. október 25-én kiharcolták a területről. A döntéssel a szovjetek a kommunisták által dominált kormány kinevezését szerették volna kieroszakolni. Az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatást *intermezzója* alatt pedig éppen azokból az emberekből válogatták ki a helyi vezetőket, akik korábban kapcsolatban álltak a kommunistákkal, vagy legalábbis bírták a bizalmukat. Ezeket legtöbbször az adott település etnikai arányainak megfelelően választották, gyakran az MNSZ (és az egykori MADOSZ) és az Ekésfront tagjai közül.³⁵ Ennek talán legerősebb szimbolikus jelentőségű példája Kolozsváron és Kolozs megyében volt. „Erdély fővárosának” polgármesteri címét Tudor Bugnariu, az alpolgármesterét pedig Demeter János kapta meg. Kolozs megye élére ugyanekkor id. Teofil Vescan került, míg a helyettese Csőgőr Lajos lett.

A történet azonban ezzel korántsem ért véget. Észak-Erdélynek a román államba történő újbóli integrálását követően az egykori madoszosok a politikai hatalmuk és befolyásuk csúcsára emelkedtek. Azonban, mivel kisebbségek voltak, és kisebbségként ezt nem nagyon lehet kikerülni, válaszút elé érkeztek. Először is voltak olyanok, mint Kurkó Gyárfás és Méliusz József, akik a MADOSZ nyomán létrehozott Magyar Népi Szövetséget nem a Kommunista Pártnak tökéletesen alárendelt tömegszervezetnek képzelték el, hanem a kommunista világon belül mozgó, de a romániai magyarság baloldali érdekképviseleteként működő szervezetként. Tehát a korszakban lehetségesnek vélt módon tovább akarták vinni az erdélyi magyar önszerveződés hagyományait.

De voltak mások is, mint Bányai László és Vincze János, akik nem mertek vagy nem akartak erre az útra lépni. Mindennek meg is lett a következménye, mert az egykori madoszosok több vezetőjét az ötvenes évek elején komolyan meghurcolták. Kurkó Gyárfást, az MNSZ és korábban a MADOSZ elnökét például az akkori román hatóságok a római katolikus püspökkel, Márton Áronnal és a szociáldemokrata Lakatos Istvánnal tették egy kirakatperbe, és azzal vádolták őket, hogy Erdély elszakítására esküdtek össze. Nyilván az Erdély Romániához tartozását már 1945-ben kimondó MNSZ-t vezető Kurkó esetében szó sem volt ilyesmiről, de ez is mutatja talán, hogy a volt madoszosoknak nem igazán bocsátották meg még azt sem, hogy túlságosan sokat gondoltak arról, hogy mekkora mozgásterük van. Ilyen helyzetbe sem Bányai, sem Vincze János nem került.

Kevesen vitatkoznának azonban azzal, hogy mind a meghurcoltak, mind a Román Kommunista Párt kádereiként szédítő karriert befutók egyetértettek azzal, hogy a romániai magyarság számára az 1945 utáni politikai rendszer sem hozta el a várva várt egyenjogúságot, végső soron a romániai magyar népkisebbségi helyzet trianoni békeszerződésig leve-

zethető visszasságainak feloldását. Kisebb-nagyobb fellélegzési időszakokat azonosíthatunk ugyan a kijelentések és gesztusok szintjén a kisebbségi kérdés megoldását a kezdetektől fogva felvállaló rendszert vizsgálva, de a Gheorghe Gheorghiu-Dej, majd pedig a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett időszak összességében szétziláltan és kétségbeejtő kisémmizettségben hagyta a közösséget – ha a modernitás teremtette állapotokkal való megbirkózás nem lett volna amúgy is elég nagy kihívás.³⁶

Végezetül pedig a kérdés: mi is volt valójában a MADOSZ, autentikus kisebbségi baloldali generációs csoportosulás vagy Moszkva trójai falova Erdélyben? Egyértelmű választ erre adni azonban nehéz: ha a kellő távolságból nézzük a történetet, Moszkva stratégiai érdekeinek megfelelően mozgó csoportosulást látunk, de ha közelebbről, akkor útkereső fiatalok összefonódó életútjai bomlanak ki előttünk, akiknek egyrészt nyomta a vállát a kisebbségi sors és a magukra vállalt népszolgálati feladat, másrészt pedig egy utópia felé fordulva remélték feloldozni azt, ami talán feloldozhatatlan.

■ JEGYZETEK

1. A MADOSZ-t a magyar helyesírás szabályai alapján *Madosznak* kellene írni, hiszen nem betűszóról, hanem mozaikszóról van szó. Ennek ellenére tanulmányomban a bevettnek számító MADOSZ-t használok a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége rövidítésére.
2. L. Balogh Béni: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között*. In: *Korrajz 2003*. A XX. Század Intézet Évkönyve. Válogatta: Földesi Margit. XX. Század Intézet, H. n., 2004. 39–53. (Online: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1608.pdf)
3. Tanulmányom az 2020-ban megjelent kötetemen alapszik: Főcze János: *A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban, 1934–1944*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2020.
4. Nagy Mihály Zoltán: *Kisebbségi érdekképviselet vagy pártpolitika? A Magyar Népi Szövetség története (1944–1953) (Doktori disszertáció)*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011. 31.
5. György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2017. 155–156.
6. Például Gyárfás Elemér (lásd Gyárfás: *A szovjet-propaganda és a romániai magyar kisebbség*). Ugyanakkor mások, mint 1930-ban Paál Árpád méltatta a szintén internacionalista alapon szerveződött szociáldemokraták politikai szerepvállalását, ugyanis ők fontosnak tartották a nemzeti kisebbségi jogok kérdését, és felvállalták azok képviseletét. Lásd: Uo. 156.
7. Sulyok István: *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala*. Erdélyi Múzeum 1931. 4–6. sz. 170–181.
8. S. I.: *A trójai faló*. Erdélyi Lapok 1936. november 7.
9. *A Kommunisták Romániai Pártja V. Kongresszusának jegyzőkönyve* [román nyelven]. Arhivele Naționale Române, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – ANR ANIC [Román Nemzeti Történeti Levéltár Jelenkortörténeti Levéltára] Colecția documente elaborate de organele represive despre activitatea PCR și a organizațiilor de masă revoluționare – Colecția 50. [Az elnyomó szervek által a Román Kommunista Párt és a forradalmi tömegmozgalmi szervezetek tevékenységéről összeállított dokumentumok gyűjteménye] (Col. 50). 11. kötet. Dosar 7920 (D7920). f. 859.
10. Bányai visszaemlékezése szerint Mezei mellett a brassói pártszervezet részéről még Hoványi Ilona instruktor és Frieder Jenő KISZ-titkár járták a környéket. Bányai László: *Válaszúton*. Kriterion, Buk., 1980. 159.; Mezei Lajos: *Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában. A gyimesi parasztok 1934-es felkelése*. Korunk 1969. 11. sz. 1710–1714. Vö. *Bákay Domokos visszaemlékezéseiből*. In: Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiai írások* (Online: <http://mek.oszk.hu/02000/02067/02067.htm#4> – Utolsó letöltés: 2022. 08. 12.) A szervezkedést az ekkoriban a KRP Erdélyi Tartományi Bizottságát Kolozsváron vezető Ráncgecz József felügyelte. Habár a korabeli dokumentumokban a neve nem tűnik fel, a harmincas évek végén – mint látni fogjuk – a pártfegyelemi eljárás alá került Mezeiért ő kezkesedik, és éppen a Gyimes völgyében kifejtett tevékenységével indokolja bizalmát.

11. Mezei visszaemlékezésében azt állítja, hogy a helyi OMPE-sek egy csoportja részt vett a MADOSZ megalakításán is. Mezei Lajos: *Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában*. i. m. 1710–1714.
12. Mivel még az OMPE megnevezést használták.
13. *Gyimesvölgy aranybányája*. Székelyföldi Néplap 1934. október 7.
14. A gyimesbükki csángók Ciurdea tanító felfüggesztését kérik, mert nem akarják, hogy egy olyan ember tanítsa gyermekeiket, aki embert ölt. Keleti Újság 1934. október 20.
15. Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale – DJANH [Román Nemzeti Levéltár Harghita megyei kirendeltsége]. Fondul Penitenciarului Județului Ciuc (A csíkszeredai börtön Fondja – Fond 9.) Dosar 111 (D111). f. 1.
16. Uo.
17. *Mi történt a Gyimes mentén? Gyimesbükkéről indult ki a mozgalom – Az adóvégrehajtók ellen irányult a falusiak dühe*. Keleti Újság 1934. október 17.
18. DJANH, Fond 9. D112. f. 1.
19. Mezei Lajos: *Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában*. i. m. 1710–1714. Vö. *Bákay Domokos visszaemlékezéseiből*. i. m.
20. *Bákay Domokos visszaemlékezéseiből*. i. m.
21. A Gyimes völgyében lezajlott lázadásról írt szövegíró a *BBC History* 2016. májusi számában megjelent, hasonló című tanulmány javított és bővített változata. Főcze János: *A Gyimes-völgyi parasztlázadás*. *BBC History* 2016. 5. sz. 68–71.
22. ANR ANIC. Fondul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Secția Organizatorică – Fond CC PCR SO [A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Szervezeti Osztályának fondja]. 68/1934. f. 6.
23. *Apel al Secretariatului central al MADOSZ-ului cu privire la organizarea unei campanii de protest împotriva procesului intentat țăranilor din Valea Ghimeșului* [A MADOSZ felhívása összes megyei, járási és falusi intézőbizottságához]. Kolozsvár, 1935. január. ANR ANIC. Uniunea Populară Maghiară, M. A. D. O. SZ. – Fond 27. [A Magyar Népi Szövetség iratai]. 375. sz. mikrofilmtekercs (R375). 567. sz. felvétel (C567).
24. Horváth Sámuel kihallgatási jegyzőkönyve [román nyelven]. 1935. február 18. ANR ANIC. Colecția Procese întocmite de organele Justiției, Siguranței și a Jandarmeriei pentru comuniști, militanți ai mișcării muncitorești și ai organizațiilor de masă revoluționare – Fond 96. [Az igazságszolgáltatási, titkosszolgálati és csendőrségi szervek által a munkásmozgalmi aktivisták ellen összeállított peranyagok gyűjteménye]. Dosar 1197 (D1197). f. 23.
25. Mayer László kihallgatási jegyzőkönyve [román nyelven]. 1935. február 19. ANR ANIC. Col. 96. D1197. f. 25.
26. Legalábbis erre lehet következtetni remegő kezű aláírása, valamint vallomásának gyökeres megváltoztatása alapján.
27. Mayer László kihallgatási jegyzőkönyve [román nyelven]. 1935. március 13. ANR ANIC. Col. 96. D1197. f. 95–105.
28. Törökfalvi István ügyvéd kapcsolata a kommunizmussal még a kolozsvári diákévei idejére tekintett vissza. Az akkor joghallgatót ott találjuk ugyanis az egyik, Demeter János és Mayer László vezette kolozsvári egyetemi kommunista sejtben. *Ismeretlen személy visszaemlékezése*. 1979. február 19. Csíki Székely Múzeum (CSSZM). Bányai László hagyatéka (BLH).
29. Ion Gheorghe Maurer 1902. szeptember 23-án született Bukarestben. Szülei, Josef Maurer és Jeana Demaret mindketten francia nyelvet tanítottak a román fővárosban. Maurer jogot hallgatott, majd 1927-ig a bírósági hivatalban dolgozott. Ezután beiratkozott az ügyvédi kamarába, s fokozódó érdeklődéssel fordult a marxizmus felé, majd felajánlotta az egyik általa ismert pártagnak (Petre Zissu), hogy ingyen elvállja a kommunisták bírósági ügyeinek védelmét. 1936-ban tagja lett ugyanakkor a Radikális Parasztpárt és az Demokratikus Ügyvédek Blokkja (Blocul Avocaților Democrați) népfretilti szervezeteknek is. Ion Gheorghe Maurer önéletrajza [román nyelven]. D. n. ANR ANIC. Fond CC al PCR. Secția Cadre (Káderosztály). M1735. f. 42–43.
30. Mint a nyomozás megállapította, a szöveget Póra Imre vetette papírra, és Tankó Imre Vajda diktálta.
31. Jó példa erre a sajátos jelenségre a KRP EBT kiáltványa, amelyben a szovjet befolyás alatti független Erdély mellett foglaltak az erdélyi kommunisták állást a második bécsi döntés előtti napokban. Az irat közléséért és értelmezéséért lásd Főcze János: *Kikiáltani a független Erdélyt, vagy elfogadni a második bécsi döntést? A Kommunista Romániai Pártja Erdélyi és Bánsági Tartományi Bizottsága vargabetűi 1940 júliusa és szeptembere között*. *ArchívNet* 2018. 4. szám. (<https://www.archivnet.hu/kikialtani-a-fuggetlen-erdelyt-vagy-elfogadni-a-masodik-becsi-dontest-a-kommunistak-romaniai-partja> – Utoljára letöltve: 2022. 08. 12.)

32. Írom ezt anélkül, hogy a párttörténelem szenvedéstörténetét szeretném tovább folytatni. A dokumentumok azonban rengeteg visszaélést, testi bántalmazást, jogtörést és indokolatlan fellépést rögzítettek, amelyek, ha nem is fedhetik el mindezt, amit a MADOSZ-ról tudunk, eltekinteni se lehet ezektől.
33. Féja Géza: *Magyar jobboldal és magyar baloldal Erdélyben*. Magyarország, 1938. augusztus 27. Újraközlés: *Magyar jobboldal és magyar baloldal Erdélyben (Kolozsvár, 1938. augusztus)*. In: Féja Géza: *Erdély emlékezete*. Éghajlat, Bp., 2011. 167–170.
34. Tar Károly: *Bákay Domokos életrajza*. In: Tar Károly: *Erdélyi sors. Szociográfiai írások*. i. m.
35. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. In: Nagy–Vincze: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print, Kvár–Csíkszereda, 2004. 71.
36. A rendszerváltás óta eltelt időszak értékelése nem feladatomban.

L. BALOGH BÉNI

„ÖRÖMMÁMOR ÉS KÉTSÉGBEESÉS”

Az erdélyi magyarság és a második bécsi döntés

A két világháború közötti erdélyi magyar közélet és újságírás egyik legnevesebb képviselője, Krenner Miklós – írói álnevén Spectator – 1919 októberében, Aradon kezdte el a naplózást. Mintegy három hónap után azonban abbahagyta, és csak 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés kihirdetésének napján látott neki ismét Kolozsváron. Sok erdélyi magyarhoz hasonlóan aznap délután ő is a rádió előtt ült, és izgatottan találgatta, hogy a tengelyhatalmak képviselői Bécsben miként határoznak a magyar–román területi viszály ügyében. A döntés hallatán „örömmámor és kétségbeesés” fogta el. Egyrészt határtalanul boldog volt Észak-Erdély visszatérése miatt – bár nehezményezte, hogy Magyarország a németektől kapta a területet ajándékba, és nem önerővel, fegyverrel szerezte vissza –, másrészt elkeserítette Dél-Erdély és az ottani magyarok sorsa. „Jelentette a rádió az új határokat – írta. – Óriult szívdobogás! Forróság lepett el. Határtalan boldogság. De mikor a bemondást megismételték, sírva fakadtam. Arad és Kis-Küküllő visszamarad. [...] Ellen-ségeink »megajándékoztak« Csonka-Magyarországgal,¹ barátaink Csonka-Erdéllyel.”²

A romániai magyarság ekkor már hónapok óta a területi revízió álmában élt. Az Ókirályságból, azaz a Regátból sokan a magyar–

1940–1944 között
az idő mintha
„összesűrűsödött”
volna a határ mindkét
oldalán – csak éppen
ellenkező előjellel.

román határszéli városokba költöztek, „amelyek biztosan visszakerülnek”, ugyanakkor – Mikó Imre szavaival – „a magyar zászló és ruha a legtöbb szekrényben készen állott”.³ Bánffy Miklós, a Romániai Magyar Népközösség elnöke is meg volt győződve arról, hogy „a magyar irányú megoldás előbb-utóbb be fog következni”. 1940. július 7-én egy szűk körű, bizalmas megbeszélésen drámai hangú beszédet mondott, amelyben kihangsúlyozta, hogy az erdélyi magyarság sorsdöntő órákat él át. Mindenkit arra kért, tegyék félre „a torzsalkodást, ellenségességet, gáncsoskodást”, fogjanak össze, és valósítsák meg a magyarság egységét.⁴ Az egység gondolata azonban illúziónak bizonyult. Alig több mint két hónap elteltével ugyanis Erdély területét már új országhatár szelte ketté, amely négy évig az ott élő magyarságot is elválasztotta egymástól.

Kettéosztott Erdély

■ A tengelyhatalmak által meghozott második bécsi döntés nyomán visszakerült Magyarországhoz az 1920-ban Romániának ítélt terület kétötöde, az ún. Észak-Erdély, a nagyobb és természeti kincsekben gazdagabb Dél-Erdély viszont továbbra is Románia része maradt. Magyarországhoz az 1930-as román statisztika szerint is egymillió magyar anyanyelvű lakos került vissza, az 1941-es magyar népszámlálás során pedig Észak-Erdélyben több mint 1 380 000 személy vallotta anyanyelvének a magyart. Visszatért a majdnem színmagyar Székelyföld, és több más megye mellett az 1941-es népszámlálási adatok alapján abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegye is. Észak-Erdély város lakói közül az 1930-as román adatok alapján is a magyar anyanyelvűek voltak abszolút többségben. Igaz, mivel a városokat többnyire román vagy kevert lakosságú falvak vették körül, és nagy volt a románok által lakott elszórt, hegyi települések száma, a visszakerült 1778 helység közül – az 1910. évi adatok szerint – csak 677-ben érte el a magyarság az abszolút többséget, ezek közül azonban 557-ben 80%-nál több magyar ajkú lakott.

Dél-Erdélyben 1930-ban 440 ezer magyart írtak össze nemzetiség szerint, ami az összlakosság 14%-át tette ki. Anyanyelv alapján ennél többen voltak, 473 ezren (15%). A természetes népszaporulatot figyelembe véve, 1940 őszén a dél-erdélyi magyarság száma nem sokkal maradhatott el a félmilliótól. Románia egész területén, tehát a Regátot is ideszámítva, a bécsi döntést követően jóval több mint 500 ezer magyar maradt.⁵

Előzmények

■ A két világháború közötti magyar–román kapcsolatok legfontosabb összetevőjét Erdély birtoklásának kérdése képezte.⁶ A két ország között mély érdekellentét volt: Románia területi kérdésekben hajthatatlannak bizonyult, a kisebbségek ügyét pedig belpolitikai problémának tekintette. Magyarország ezzel szemben nem volt hajlandó lemondani az igaz-

ságtalan trianoni béke revíziójáról, bár mindvégig igyekezett egyfajta *modus vivendi* kialakítani a szomszédos országgal. A romániai magyar kisebbség megoldatlan helyzete nagymértékben hozzájárult a két ország viszonyában meglévő feszültségek állandósulásához.⁷ Németország előretörése a harmincas évek második felében, s ezzel együtt Franciaország visszaszorulása, majd pedig a kisantant megszűnése és az európai *status quo* megbomlása Románia pozícióinak jelentős gyengülését eredményezte, Magyarország pedig közelebb került egy esetleges területi revízió lehetőségéhez Erdély viszonylatában is.

Kárpátalja 1939. márciusi visszafoglalását követően – az ország függetlenségének és semlegességének megőrzése mellett – az erdélyi revízió megvalósítása vált a magyar külpolitika legfőbb célkitűzésévé.⁸ Ezt azonban akkor még – Olaszországon kívül – egyik nagyhatalom sem támogatta egyértelműen. Németország „mindkét vasat tűzben tartotta”, de 1940 júliusáig (főleg a román kőolaj miatt) inkább Bukarestnek kedvezett, és elsőrendű stratégiai érdeke volt a balkáni béke megőrzése. Az angolszász hatalmak elismerték ugyan a versailles-i békerendszer igazságtalanságát, hallgatólagosan a magyar–román határ bizonyos korrekciójának szükségességét is, de időszerűtlennek és veszélyesnek találták konkrét területi kérdések felvetését.

1939 őszeig Budapest a kétségtelenül igen nehéz körülmények között élő erdélyi magyarság helyzetének javítását, a román állammal kötendő kisebbségi szerződés ügyét szorgalmazta a kétoldalú kapcsolatok terén. Ezt követően azonban világosan megfogalmazta, hogy a román–magyar kérdés súlypontja „a kisebbségi kérdésről a területre tolódott át”, és ilyen irányba próbálta befolyásolni a nagyhatalmakat is.

A Wehrmacht 1940. májusi nyugat-európai sikeres offenzívája hatására a román kormány feladta addigi semleges álláspontját, és a Németországhoz való közeledés mellett döntött, Berlintől remélve oltalmat a keleti határait fenyegető Szovjetunióval szemben. A várt támogatás azonban elmaradt, így az 1940. június 26-ai és 27-i ultimátumokat követően a Szovjetunió néhány nap alatt bekebelezte a románok által sebtében kiürített Besszarábiát és Észak-Bukovinát.⁹ Az ellenállás nélküli területfeladás jelentős presztízavesztést okozott Romániának. Magyarország, valamint a Romániával szemben szintén területi követeléseket támasztó Bulgária precedensnek tekintette a szovjet lépést, és a magyar diplomácia hamarosan mozgásba lendült Erdély visszaszerzése érdekében. Az egyre feszültebb magyar–román viszony és a háborúval fenyegető helyzet miatt 1940 nyarán a revízióval kapcsolatos, addig inkább Romániát előnyben részesítő német álláspontban fokozatos fordulat állt be. Július folyamán Berlinből többször is félreérthetetlenül megüzenték a román vezetésnek, hogy a balkáni pacifikálás elsőrendű feltétele bizonyos területek átadása Magyarország és Bulgária részére. Ezzel a hitleri Németország – amely addig is fontos nagyhatalmi tényezője volt a délkelet-európai térségnek – kulcsszerephez jutott az Erdélyért folytatott magyar–román vetélkedésben.

Ezt mind a magyar, mind a román kormány felismerte, és az elkövetkező hetekben egymással versengve igyekezett elnyerni Berlin jóindulatát.

Mindkét fél számára fontos volt, hogy közvetlenül Hitlernek adhassák elő érveiket: Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter július 10-én Münchenben, Ion Gigurtu román kormányfő és külügyminisztere, Mihail Manoilescu július 26-án Berchtesgadenben találkozott a német diktátorral. Korábbi megnyilatkozásaival szemben Hitler Münchenben teljes mértékben elismerte az erdélyi magyar revíziós politika létjogosultságát. Július 15-én levelet írt II. Károly román királynak, amelyben a diplomáciában szokatlanul kemény hangon, a zsarolás, a fenyegetés, az ígéretés eszközeivel igyekezett meggyőzni az uralkodót a Magyarországnak és Bulgáriának teendő területi engedmények szükségességéről. Válaszában a király kényszerűen ugyan, de elfogadta a Magyarországgal és Bulgáriával folytatandó tárgyalások gondolatát, de azt az etnikai elvvel és a kötelező lakosságcsere ötletével kapcsolta össze. A kétoldalú megállapodás, a magyar–román területi egyezség ötlete helyett Bukarest valójában már ekkor inkább Berlin – román szempontból kedvezőnek remélt – döntését, azaz a nagyhatalmi döntőbíráskodást részesítette volna előnyben. A román vezetők a Hitlerrel való július 26-i tárgyalásukon – egyelőre inkább csak tapogatózásképpen – fel is vetették a döntőbíráskodás kérdését.¹⁰ Hitler azonban egyelőre mereven elzárkózott a két szomszédos ország vitájába való közvetlen beavatkozástól.

Német nyomásra végül 1940 augusztusában Turnu-Severinben (Szörényvár) került sor közvetlen magyar–román tárgyalásokra a területi revízióról. Hory András magyar küldöttségvezető a tárgyalások első napján, augusztus 16-án terjesztette elő kormánya javaslatát, az ún. Marosvonal tervét, amely 69 ezer négyzetkilométernyi területet juttatott volna vissza Magyarországhoz a Marostól északra.¹¹ A második tárgyalási napon, 19-én a román delegáció élén álló Valeriu Pop felolvasta a magyar emlékiratra adott elutasító válaszát. Az ugyanaznap folytatott négy szemközti, nem hivatalos megbeszélésükön túlzó magabiztossággal jelentette ki Horynak: „Addig, ameddig létezik egy Románia és egy román hadsereg, területi tézisek nem jöhetnek szóba, és román földet sem engedünk át. Jamais, a tout jamais” – soha, fűzte hozzá nyomatékkal.¹² Mivel egyik fél sem volt hajlandó engedni eredeti álláspontjából: Budapest a területi, Bukarest pedig az etnikai elvből, a „megbeszélések” augusztus 24-én kudarcra szorultak.

Már ezt megelőzően azonban, augusztus 22-én a magyar minisztertanács rendkívüli ülésén úgy határoztak, hogy a tárgyalások sikertelensége esetén Magyarország a fegyveres megoldást választja. A Románia elleni hadműveletek megindításának irányelveit másnap, 23-án adta ki a vezérkar főnöke, Werth Henrik. A csapatoknak az augusztus 26-áról 27-ére virradó éjjel kellett a támadáshoz felfejlődniük, hogy 28-án hajnalban elindíthassák a hadműveleteket.¹³ Bár nem tudhatjuk, miként alakult volna a hadi helyzet, az erőviszonyok ismeretében feltételezhető, hogy a magyar

csapatok még kezdeti sikerre is alig számíthattak. A propaganda által fel-tüzelt magyar közvélemény, de maga a hadsereg is viszont abban az illú-zióban élt, hogy a rosszul felszerelt és alacsony harci morálú román fegy-veres erők összeomlanak egy támadás nyomán, s a magyar csapatokra di-adalút vár.

A bukaresti vezetés bizakodó volt saját esélyeit illetően. A támogató német álláspont reményében a román kormány augusztus 21-én berlini követe, Alexandra Romalo útján Hitler döntőbírói közbelépését kérte. A követ elmondta Ernst Woermann külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy a magyarok által támasztott követelések elfogadhatatlanok. „A magyar magatartás következtében – fejtegette Woermann feljegyzése szerint a kö-vet – az egyetlen lehetséges út a Führer számára végül is a döntőbírásko-dás lehetne”. Az államtitkár elvetette a javaslatot, Romalo viszont kitar-tott nézete mellett, „hogy a kérdést nem lehet megoldani német beavat-kozás nélkül”.¹⁴

A döntés meghozatala és kihirdetése

■ A turnu-severini tárgyalások megszakítását követő napokban Magyaror-szág és Románia az egymás elleni háború küszöbén állt. A magyar– román feszültség fokozódása mellett riasztó hírek érkeztek Berlinbe a román–szovjet határról is: az augusztus 25–26-i jelentések erős szovjet csapat-összevonásokról számoltak be. Hitler tartott a ploiești-i olajmezők irányá-ba történő esetleges szovjet előretöréstől, ezért úgy vélte, hogy a tengelyha-talmak gyors diplomáciai beavatkozására van szükség. Meg akarta előzni a magyar–román fegyveres konfliktus kitörését, ami az egész balkáni tér-ségre kiterjedt volna, és a nem kívánt szovjet beavatkozás kockázatát is ma-gában rejtette. Augusztus 29-ére ezért a német vezetés – az olasszal egyez-tetve – Bécsbe hívatta a magyar és a román külügyminisztert, „közlendő velük a Tengely tanácsát, keressenek barátságos megoldást”.¹⁵

„Tanács” helyett azonban a tengelyhatalmak kész tények elé állították a két ország Bécsben megjelent küldötteit. Hitler ugyanis titokban már augusztus 27-én egy szűk körű berchtesgadeni tanácskozáson meghozta a döntést a magyar–román viszály leglényegesebb kérdésében, a határ-kérdésben. A hevenyészve meghúzott új határvonal Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt, mintegy 43 ezer négyzetkilométernyi területet. A német diktátor ezzel olyan megoldást választott, amely részben kielé-gítette a magyar igényeket, de nem vezetett a román állam összeomlásá-hoz, és nem is gyengítette le azt túlságosan – hiszen szövetségesként szá-molt vele a jövőben. Az új határvonal nem észak–dél, hanem nyugat–kelet irányban húzódott, és így Kolozsvárral együtt a Székelyföld is visszake-rült Magyarországhoz. Hitler ezáltal az etnikai viszonyokat is igyekezett figyelembe venni, döntését mégis a német nagyhatalmi érdekek, a kato-nai-stratégiai megfontolások motiválták: elsősorban a Keleti-Kárpátok vonalának hatékonyabb védelme.

Sem Budapesten, sem Bukarestben ezekben a napokban még nem tudták, hogy már eldőlt a magyar–román határvita. A tengelyhatalmak támogatásának elnyerése érdekében ezért a román kormány berlini követe útján augusztus 27-én újból döntőbíráskodásra kérte fel a tengelyhatalmakat. „A román kormánynak az a kívánsága – olvashatjuk Ernst Woermann aznap kelt feljegyzésében –, hogy ne jöjjenek létre fait accompli-k [azaz befejezett tények – L. B. B.] a magyar–román kérdésben. A román miniszterelnök és a román külügyminiszter már kijelentették, hogy elfogadják a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, és ezt az álláspontjukat fenntartják. Feltételezik azonban, hogy ebben az esetben mindkét felet meghallgatják úgy, hogy a döntést az összes tények és ügyek ismeretében hozzák meg. [...] A román kormány ugyanakkor kész egy Magyarország és Románia közötti konferenciára is a tengelyhatalmak képviselőinek elnöklete alatt.”¹⁶

A magyar kormány is számolt ezekben a napokban a döntőbíráskodás lehetőségével, anélkül azonban, hogy azt kérné, vagy akár csak felvetné Berlinben. „Érdekeink azt kívánták – írta Teleki 1940. szeptember 1-jén Horthy Miklós kormányzónak –, hogy a románok kérjenek [döntőbíráskodást], vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat.”¹⁷ A tervezett magyar katonai támadás elmaradt. Augusztus 27-én éjjel a csapatok ugyan elfoglalták készenléti helyeiket, de nem sokkal ezután utasítást kaptak, hogy a közlő bécsi tárgyalások miatt a hadműveleteket elhalasztották.

Mind a bukaresti, mind a budapesti kormány meg volt győződve arról, hogy augusztus 29-én Bécsben a tengelyhatalmak külügyminisztereinek jelenlétében kétoldalú, magyar–román tárgyalásokra kerül sor. A román fél azt tervezte, hogy a jelen lévő német és olasz külügyminiszterrel való tekintettel konkrét határjavaslattal áll elő, amelyet azonban lakosságcserétől tesz függővé. Hosszas tanácskozás után a román küldöttség útközben a vonaton véglegesítette maximális és minimális területi ajánlatát: ez 10 700, illetve 7500 négyzetkilométer átadását jelentette volna. Az előbbi igen, az utóbbi terv nem számolt a székelyek áttelepítésével.¹⁸ Bécsben azonban a román delegáció nem tudta előterjeszteni javaslatait, és hidegzuhanyként hatott rá, hogy megkérdezése nélkül döntöttek a tengelyhatalmak. Ami a magyar elképzeléseket illeti, augusztus 28-án rendkívüli kormányülést tartottak, ahol Teleki elmondta: Kolozsvár és az egész székely terület visszacsatolása nélkül nem hajlandó kompromisszumra. Csáky szerint a magyar fél ragaszkodni fog a Maros vonalához, végső engedménye az lesz, hogy beleegyezik: népszavazás döntson Brassó hovatarozásáról.¹⁹

Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter augusztus 29-én először Csákyt, a magyar küldöttségvezetőt és Telekit fogadta, aki megfigyelőként vett részt a magyar delegációban. A tárgyalás durva és fenyegető hangnemben folyt le. Ribbentrop és Ciano a fegyveres konfliktus elkerülésére szólította fel a magyarokat, majd többször is feltették a kérdést, hogy Magyarország hajlandó-e feltétel nél-

kül elfogadni a döntőbírósi ítéletet, amelyet egyébként akkor még egyik féllel sem közöltek. Az igenlő választ Horthy és a minisztertanács jóváhagyásával a magyarok még aznap megadták. Ezt követően Ribbentrop és Ciano Manoilescu román küldöttségvezetőt, majd Valeriu Pop megfigyelőt fogadta. Kétszínűséggel vádolták a bukaresti kormányt, Popnak pedig azt is szemére vetették, hogy a románok kérték a döntőbírósi ítéletet, és „erről papír is van”.²⁰ Kijelentették: Románia választhat a megsemmisülés és a megmaradás között, de ha elfogadja a döntőbírósi ítéletet, a tengelyhatalmak garantálni fogják integritását.²¹ Bukarest végül hosszas huzavona után, erőteljes német nyomásra és egy esetleges szovjet támadástól való félelemtől is befolyásolva, augusztus 30-án hajnalban közölte a tengelyhatalmakkal, hogy feltétel nélkül aláveti magát a döntőbíráskodásnak.

A döntés kihirdetésére aznap délután került sor a bécsi Belvedere Palota aranytermében. Az ülést Ribbentrop nyitotta meg, majd németül és olaszul is felolvasták a döntőbírósi határozat szövegét.²² Ezt követően mindkét küldöttségnek átnyújtották az új magyar–román határt ábrázoló térképet. Manoilescut sokkolta a döntés: elszörnyedve vette tudomásul az új határvonalat, majd elvesztette eszméletét és összeesett. Miután magához tért, sor került az okmányok aláírására, ezt követően Ribbentrop bekérte a sajtó képviselőit, majd rövidesen bezárták az ülést. A magyar delegáció tagjai győzelemnek ítélték a döntést, bár a földrajztudós Teleki azonnal észrevette, hogy a Székelyfölddel nincs vasúti összeköttetés, és mivel a visszatért terület keskeny zsákként nyúlik be Románia közepébe, délnyugat felől nehezen védhető. Ezenkívül jól tudta, hogy a németektől kapott „ajándékért” igen magas árat kell majd fizetnie Magyarországnak, és azt is sejtette, hogy az ily módon megvalósult revízió nem lehet hosszú életű. Visszatérve Budapestre, a fellobogózott, ünneplő tömegektől zsúfolt Keleti pályaudvaron komor hangú beszédben lelkiismeret-vizsgálatra szólított föl mindenkit, és óvott az elbizakodottságtól. „Senki se handabandázzék, senki a nemzet bizalmával és értékeivel vissza ne éljen! Ez az, amivel hazajöttünk” – jelentette ki.²³

Magyarországon a bécsi döntés eredményét Kozma Miklós, az MTI és a rádió elnöke augusztus 30-án délután 4 óra 15 perckor mondta be a rádió mikrofonján keresztül. Rögtönzött beszédében ismertette az új határokat, méltatta „a Bécsben elért óriási sikert és eredményt”, majd bátorítólag szólt azokhoz, „akik hozzánk vissza nem térhetnek”. „Egy magasabb politika” nevében arra kérte őket, hogy „vállalják bátran és büszkén” a kisebbségi sorsot.²⁴

„Újra magyarok lettünk”

■ A visszacsatolt területek magyar szellemi-kulturális élete euforikusan, kitörő lelkesedéssel üdvözölte a második bécsi döntést. „Eszendő múltával is felriadok: nem álom-e, hogy magyar világ vesz körül, és szülővárosom megint, visszavonhatatlanul és minden atomjában magyar város?”

A szem még mindig nem tud betelni a magyar élet megtapintható valóságaival; a fül újra és újra megtelik a végre szabadon szárnyaló magyar szó zengzetével. Csodálatos állapot! Minden új, friss, mintha most született volna meg” – írta Ligeti Ernő egy évvel azután, hogy szülővárosa, Kolozsvár visszakerült Magyarországhoz.²⁵

Az *Erdélyi Helikon* című folyóirat 1940. decemberi számát teljes egészében a visszatérés élményei felidézésének szentelte. A reprezentatív összeállítás szerzői között találjuk Kemény Jánost, Kós Károlyt, Reményik Sándort, Szabédi Lászlót, Tamási Áront is. Az írások többsége a két évtizedes elnyomás idején kialakult „kisebbségi humánus” erkölcsét és szellemiségét idézte fel követendő példaként. Ünnepi számmal állt elő a szintén kolozsvári *Pásztortűz* is, mások mellett Ravasz László és Tavasz Sándor esszéivel. A felszabadulás örömebe ugyanakkor szomorúság vegyült amiatt, hogy az új határ kettészelte Erdélyt, és közel félmillió magyar maradt román uralom alatt. Nyíró József szavaival: „Az egyik szemünk az örömtől, a másik a fájdalomtól sír.”²⁶

Az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége a 22 éves román uralom alóli felszabadulásként élte meg a második bécsi döntést. Az „anyaország-hoz” való csatlakozás elsősorban azt jelentette számukra, hogy „minden gáncs és félelem nélkül” vállalhatták magyar identitásukat.²⁷ Gagy József 1992–1993-ban a székelyeknek, majd tíz évvel később Osgyáni Gábor a magyar nemzeti identitású gyimesi csángóknak az 1940–1944 közötti időszakhoz kapcsolódó kulturális emlékezetét vizsgálva ugyanarra a következtetésre jutott: mindkét régió társadalma egyöntetűen pozitív módon viszonyult és viszonyul ma is az 1940-es sorsfordulóhoz. Ismét „magyar világ lett”, „újra magyarok lettünk”, „olyan boldog sosem volt és sose lesz az ittvaló nép, mint akkor” – emlékeztek vissza a székelyek,²⁸ és a megkérdezett csángók is magasztos pátozzsal beszéltek a „magyar világról”.²⁹ E két térség – és általában véve Észak-Erdély – magyarságának az 1940-es impériumváltás pillanatához kapcsolódó kulturális emlékezete, egységes tudása egyértelműen pozitív színezetű. Ezen alapján véve az sem változtat, hogy a honvédség bevonulását követő mintegy négyéves időszakban az eufóriát nem egy esetben keserű kiábrándulás követte a kezdeti ellátási nehézségek, később a háború miatt szaporodó megélhetési gondok, az „anyaországi” tisztviselők (az ún. „ejtőernyősök”) sokszor lekezelő, pökhendi modora, cím- és rangkorsága vagy a katonáskodás során nemegyszer tapasztalt kíméletlen bánásmód miatt.³⁰

Az addig elnyomott magyar kisebbség újra a többségi nemzet része lett, és ennek kétségtelen előnyei hamarosan megmutatkoztak. A leglátványosabb előrelépés az anyanyelvhasználat, az oktatás, a művelődés, a kultúra terén következett be. Leginkább ennek köszönhető, hogy a már említett gazdasági nehézségek, társadalmi konfliktusok és a nem csekély háborús véráldozat ellenére is egy nemzeti öntudatában megerősödött észak-erdélyi magyarság került ki a második világháború forгатagából, és nézett elébe 1944. augusztus 23-át követően az újabb impériumváltozásnak.

■ A dél-erdélyi magyarságon a felfokozott várakozás hetei, hónapjai után mélységes csalódás és elkeseredettség vett erőt annak hírére, hogy továbbra is Romániához tartoznak. A csombordi mezőgazdasági iskola igazgatóját, Nagy Endrét is az elhagyatottság és a kiszolgáltatottság keserű érzése töltötte el a döntés kihirdetésének óráiban. „Ott ülünk a nyári délutánon a rádió mellett – írta –, kezünkben a térkép, és egyre élesebben kibontakoznak a nem várt körvonalak. A végén könnyhullatással borulunk egymás nyakába. Rólunk lemondottak, elhagytak, kiszolgáltattak bennünket. Nem szól egyikünk sem.”³¹ Szabó József, aki 1940-ben egy aradi rádióbolt tanulójaként a város valamennyi magyarjával együtt nagyon remélte „hazatérését”, évtizedekkel később úgy emlékezett vissza, hogy amikor a budapesti rádió tudatta a döntést, a Romániában maradt Aradon volt, aki kidobta a rádiót az ablakon.³² A legtöbben a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élték meg az újabb kisebbségi létforma beköszöntét, az elkövetkező négy évet pedig – mint a bebörtönzöttek – egyfajta fogságként.³³

A Romániában rekedt magyarokon – akiknek sorsát Kacsó Sándor a hajótöröttekéhez hasonlította, ahol a szerencsétlenül járt utasok kis csónakban hánykolódnak a viharos tengeren³⁴ – valóságos „szabadulási láz” lett úrrá. „Romániában nincsen mit keresnie, és nincs semmiféle jövője egy magyar embernek” – fogalmazta meg a közhangulatot egy menekült.³⁵ A menekülés hátterében számos alkalommal román hatósági kényszer állt. Kormányutasításra például már a bécsi döntés kihirdetésének másnapján elkezdődött a magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátása és az országból való kiűzése, visszamenőleges keltezéssel pedig tömegesen kezdték áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiűrités előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területekre. A Dél-Erdélyből és a Regátból 1940–1944 között önként vagy kényszer hatására Magyarországra menekültek, illetve áttelepültek számát 200 ezerre vagy még annál is többre becsülhetjük.³⁶

A magyarok politikai mozgástere Romániában a minimálisra csökkent. Nem volt képviselőjük a központi hatalomban, de még a helyi közigazgatásban sem. A román kormányzat a magyar lakosság módszeres anyagi tönkretételét tűzte ki célul. Ezt szolgálta a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, az önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétel vagy a határ menti ingatlanforgalom korlátozása. A gazdákat sorozatos termény- és állatrekvirálásokkal próbálták tönkretenni. A kulturális központjától, Kolozsvártól elszakított magyarság szellemi élete összezsugorodott, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom szinte teljesen lebénította. A magyar nyelvű állami okta-

tás ellehetetlenült, az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is az oktatás. A kiszolgáltatottság és jogfosztottság érzését elsősorban az anyanyelv használatának korlátozása keltette. Az utcán és a nyilvános helyeken magyarul megszólaló személyek ellen elkövetett atrocitások szinte mindennaposakká váltak. Sütő Andrást, a későbbi neves író, az akkor 15 éves nagyenyedi diákot Székelykocsárdon a mozgó vonatból dobták ki a mellette utazó vasgárdisták azért, mert magyarul beszélt. A távolodó mozdony füstjét nézve édesanyja szavai jutottak eszébe: nyelve veri meg az embert.³⁷

1940–1944 között az idő mintha „összesűrűsödött” volna a határ mindkét oldalán – csak éppen ellenkező előjellel. Észak-Erdélyben a magyarok túlnyomó többsége felfelé ívelő korszakként élte meg a bécsi döntést követő négy évet, amelyhez képest – paradox módon – az ezt megelőző 22 évnyi, tehát valójában jóval hosszabb ideig tartó román uralom provizóriumnak tűnt számukra. Dél-Erdélyben viszont a különleges jogokat élvező német kisebbséggel szembeni leértékelődésük, a hatalomnak való egyre fokozottabb kiszolgáltatottságuk, a nemzetiségük miatt elszenvedett megaláztatásai, az otthontalanság kínzó érzése traumatizálták a dél-erdélyi magyarok kollektív tudatát, és egyfajta identitásképző tényezővé léptek elő.

■ JEGYZETEK

1. Utalás az 1920-as trianoni békeszerződésre.
2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Magánlevéltárak, *Családi fondok, levéltárak, Krenner család, Krenner Miklós naplói, P 2043, 14. t. Krenner Miklós 1940. augusztus 30-i naplóbejegyzése, részlet.*
3. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Studium (Reprint: Optimum Kiadó, é. n.), Bp., 1941. 261.
4. MNL OL, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Külügyminisztériumi Levéltár, A Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai, K 64, 1940 27, 509/Res.Pol. Közli L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 6. sz. melléklet.
5. A fenti adatokat lásd L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés.* Akadémiai Kiadó, Bp., 2013. 28–29. Vö. Uő: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 311–315.; Thirring Lajos: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség.* Magyar Statisztikai Szemle 1940. 8–9. sz. 662–679.; Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Regio – MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1992.
6. Ebben és az ezt követő fejezetben elsősorban az alábbi művekre támaszkodunk: L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 54–325.; Uő: *A döntőbíráskodás kérdése a magyar–román kapcsolatokban 1940 nyarán.* Korunk 2012. 3. sz. 76–84.; Juhász Gyula: *A második bécsi döntés.* In: Uő (főszerk.): *Magyarságkutatás.* A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Bp., 1987; Romsics Ignác: *A második bécsi döntés, 1940.* In: Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989.* Osiris Kiadó, Bp., 2012. 90–109.
7. A kérdésről újabban Marchut Réka (szerk.): *Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931).* Dokumentumok. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kronosz Kiadó, Bp.–Pécs, 2022.
8. A kárpátaljai bevonulásról részletesebben Romsics Ignác: *Kárpátalja visszakerülése, 1939.* In: Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989.* Osiris Kiadó, Bp., 2012. 73–89.
9. Bessarabia és Észak-Bukovina szovjet bekebelezéséről új kutatások alapján Igor Cașu: *Ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către Armata Roșie, 28–29 iunie 1940. Noi detalii din arhiva poliției politice sovietice din Kiev.* In: Dorin Dușciac (red.): *28 iunie 1940. Noi perspective asupra unei tragedii românești.* Asociația „La Maison Roumaine”, Paris, 2018. 9–17.

10. A tárgyalásokról készült román jegyzőkönyv szerint Gigurtu közölte Hitlerrel: a román kormány nagyon boldogan folyamodna a magyarokkal való tárgyalások kapcsán tanácsért a Führerhez, mi több, a döntőbíráskodását („arbitraj”) szeretné. Ion Calafeteanu: *Románi la Hitler*. Univers Enciclopedic, Buc., 1999. 9a. sz. irat.
11. Számolva azzal, hogy a tárgyalófél elveti a Maros-vonal tervét, Teleki egy második változatot is kidolgozott. Ez a románok számára kedvezőbb megoldást jelentett, de szintén magába foglalta volna a Székelyföldet.
12. Valeriu Pop: *Bătălia pentru Ardeal*. Ediție de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu. Editura Enciclopedică, Buc., 1992. 103.
13. Dombrády Lóránd: *Hadsereg és politika Magyarországon, 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 139–140. Az irányelveket románul közli Ottmar Trașcă: *Planul de atac al armatei maghiare împotriva României din 23 august 1940*. In: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj–Napoca, 1999–2000*. 226–230.
14. Documents on German Foreign Policy, 1918–1945. Series D (1937–1945). X. The War Years, June 23–August 31, 1940. (A továbbiakban: DGFP, series D, vol. X.) Her Majesty's Stationery Office, London, 1957. 376. sz. irat. Magyarul közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 7. sz. dokumentum. Vö. Juhász: *A második bécsi döntés...* 86.
15. *Ciano gróf naplója, 1939–1943*. Ármádia Kiadó, [H. n.], 1999. 242.
16. DGFP, Series D, vol. X., 399. sz. irat. Magyarul közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 9. sz. dokumentum.
17. *Horthy Miklós titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1962. 49. sz. irat 1. sz. melléklete, 247. Werth Henrik vezérkari főnök ezzel szemben valamikor augusztus végén kijelentette Cuno Fütterer német légügyi attasé előtt, hogy Magyarország döntőbíráskodást akar. Csáky utólag közölte Otto von Erdmannsdorff budapesti német követtel, hogy „ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll”. Uo. 247–248.
18. Aurică Simion: *Dictatul de la Viena*. Ediția a II-a. Editura Albatros, Buc., 1996. 325–326.
19. MNL OL, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, K 27, 1940. augusztus 28. napirendi pont. Digitálisan elérhető: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::5533693a-2f63-4ce6-8b8c-c97fa90a3963> (Utolsó letöltés ideje: 2022. szeptember 28.)
20. Pop: i. m. 151.
21. Simion: i. m. 337–338.
22. A második bécsi döntés jegyzőkönyvét és a döntőbírói határozatot közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 10. sz. dokumentum.
23. Uo. 302.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 463–464.
24. MNL OL, Sajtólevéltár, Magyar Távirati Iroda Rt., Könyvatosok, K 428, 1940. augusztus 30., 23. és 24. kiadás. Digitálisan elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_08_2/?pg=509&layout=s (Utolsó letöltés ideje: 2022. szeptember 28.)
25. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004. 5. Ligeti Ernő (1891–1945) a korszak egyik legműveltebb erdélyi magyar közírója volt. Zsidó származása miatt 1945. január 11-én a nyilasok meggyilkolták. Életművének korszerű feldolgozása: Filep Tamás Gusztáv: *Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista*. MMA Kiadó, h. n. [Bp.], 2019.
26. Idézi Pomogáts Béla: *Üdvözlégy szabadság! Az erdélyi magyar irodalom és az 1940-es visszacsatolás. (Bevezetés)*. In uő: (szerk.): *Üdvözlégy szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2008. 9.
27. Mikó: i. m. 262.
28. Gagy József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 625. fond, 1251. sz. Igaz, hogy a visszaemlékezésekben gyakran jelentkezik egyfajta nemzeti szempontú múltmegszépítési szándék is. Lásd Hámori Péter: *Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. (Észak-Erdély 1940–1944-ben.)* In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2006. 214.
29. Osgyáni Gábor: *„Újra magyarok lettünk”. Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről*. Pro Minoritate 2003/Tél. 176.
30. Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetéről részletesen lásd Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. Jaffa Kiadó, h. n. [Bp.], 2011.

31. Idézi Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története (1940–1945)*. L'Harmattan Kiadó, h. n. [Bp.], 2012. 24.
32. Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka”. *Erdélyi ősz*, 1940. Hítel 2010. 9. sz. 81.
33. A témáról részletesebben: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013; Pál János: *A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között*. Limes 2011. 2. sz. 59–73.; Sárándi Tamás: *Vogelfreiok Dél-Erdélyben. A dél erdélyi magyarság 1940–1944 közötti története a magyar diplomáciai források tükrében*. Modern Magyarország. Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóirata. Különszám – 2014. augusztus. 170–194.
34. Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn*. Erdélyi Szépműves Céh, Kvár, 1941. Újra kiadta: Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2018.
35. Idézi: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. 67.
36. *A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle 1944. 9–12. sz. 410.
37. Sütő András: *Találkozások Veress Péterrel*. In: *Uó: Az élet és halál kapuibán*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1993. 176–177., 183.

MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

REGIONÁLIS POLITIKAI ALAKULAT ORSZÁGOS AMBÍCIÓKKAL

Az Erdélyi Párt 1940 és 1944 között

Bevezető

■ A kommunizmus több mint négy évtizedében kötelezővé tett hallgatás és előírt elhallgatás miatt, az erdélyi magyarság politikatörténetének egyik igen fontos fejezete napjainkban jórészt ismeretlen. Az 1940 és 1944 közötti észak-erdélyi „kis magyar világ” politikai életéről s azon belül is központinak számító Erdélyi Pártról van szó, amellyel a nacionálkommunista román történetírás nem tudott mit kezdeni. Fasiszta jelzőt biggyesztettek hát rá, és ennek kényelmes háttérében tabutémának bélyegezték meg, éppúgy mint szinte mindent, ami a múlt század negyvenes éveinek első felében Észak-Erdélyben történt. Nem is maradhatott meg más, csak egy jól megválogatott, a „hivatalos” történelemszemléletbe beleillő, csonka história. Az Erdélyi Párt az elsők között volt, amiket a kollektív emlékezetből módszeresen kiostáltak. Ezért évtizedek után nagyon nehéz visszaépíteni a nemzeti múltunkról alkotott általános képbe. Bár ennek ideje immár több mint negyed évszázada eljött, 1989 varázslatos hangulatú éve óta e téren mégis vajmi kevés elmozdulás történt. E rövid tanulmány nem is tűzhet ki magának ilyen nagy horderejű célt. Inkább csak a figyelemfelkeltés-

A párt „Mindent Erdélyért!” jelszavával maga mögé állította szinte az egész észak-erdélyi magyar társadalmat. Rohamosan bővülő tagsága átfogta annak minden rétegét a földbirtokos arisztokráciától, a városi középrétegen át, az iparosságon és a munkásság egy részén keresztül a földművelők nagy tömegéig.

re vállalkozhat, arra, hogy az Erdélyi Párt leglényegesebb jellemzőinek és történeti szerepének felidézésével elősegítse az erdélyi magyar politikai élet fejlődési vonalának megértését, az ok-okozati összefüggések közötti tisztánlátást. Ehhez a szerzőnek az Erdélyi Pártról 2019-ben megjelent monográfiája¹ szolgált alapot, amelyben e különleges párt története jóval részletesebben szerepel.

Az Erdélyi Párt létrehozása

■ A második bécsi döntés teljesen új helyzetet teremtett egyrészt Erdélyben, másrészt Magyarországon és Romániában is. A területi visszacsatolást követően, 1940 őszén a legfontosabb kérdés Észak-Erdély reintegrálása volt a magyar politikai életbe. A különleges történelmi események diktálta helyzetben az itteni lakosság országgyűlési képviselőt hagyományos módon, választásokkal nem lehetett megoldani. Az utolsó parlamenti választások ugyanis alig egy jó évvel korábban, 1939. május 28–29-e között zajlottak le Magyarországon,² az anyaországi pártok pedig elért eredményeiket nem szerették volna egy újabb voksolással kockára tenni, és így a korszakban markánsan előretörő szélsőjobboldalnak további teret engedni. A Teleki Pál vezette kormány ezért – akárcsak korábban a Felvidék és Kárpátalja esetében – a közvetlen képviselői behívások módszeréhez fordult.

Mint ismeretes, az Országgyűlés által 1940. október 2-án elfogadott 1940/XXVI. törvény révén 50 észak-erdélyi képviselőt hívtak be.³ Mivel a Romániánál maradt dél-erdélyi magyar kisebbség bukaresti politikai képviselőtéről szó sem lehetett, kölcsönösségi alapon Észak-Erdély képviselőtét a budapesti Országgyűlésben kizárólag magyarok látták el. Az 50 fős erdélyi magyar képviselőcsoport azonban megosztott volt. A nagy tekintélyű dr. Pál Gáborral az élen, öten eleve pártonkívüliek maradtak, míg mások behívásukat követően valamely anyaországi párthoz csatlakoztak. Ez utóbbi utat összesen kilencen választották: heten a Magyar Élet Pártjába, vagyis a kormánypártba léptek be, egyikük a bal- (Független Kisgazdapárt), másikuk pedig a jobboldali ellenzék (az Imrédy Béla által vezetett, nemrég megalakult Magyar Megújulás Pártja) sorait gyarapította.⁴ Legtöbbjük, szám szerint 36 behívott képviselő azonban 1940. november 12-én párton kívüli parlamenti csoporttá tömörült,⁵ majd ugyanazon év december 14-én önálló politikai pártot hozott létre.⁶ Ez lett az Erdélyi Párt, amelynek alapítói különállásuk szükségességét azal indokolták, hogy a vegyes lakosságú Észak-Erdélyben el kell kerülni az anyaországra jellemző pártharcokat. Ugyanis a nagy lélekszámú észak-erdélyi román kisebbség politikai integrálásának kudarca és a vegyes lakosságú, visszacsatolt területek politikai konszolidációjának sürgető célja a magyar politikai egység megteremtését elsőrendű feladattá tette. Ennek elérésére pedig a legmegfelelőbbnek egy nagy észak-erdélyi magyar tömegpárt létrehozása mutatkozott, amely összefoghatta volna – a szélsőségeket leszámítva – az összes erdélyi politikai irányzatot.

Ez az igény találkozott a kormány törekvéseivel is, hiszen a helyzet stabilizálásához Budapestnek szüksége volt egy erős, regionális, támogató politikai formációra. Teleki Pál miniszterelnök ezért felkarolta a gondolatot, mert ezzel egyben alátámaszthatta pozícióit az egyre hangsúlyosabb anyaországi szélsőjobboddallal szemben is a visszacsatolt területeken. Elsősorban a Nyilaskeresztes Párt, de az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának (MMP) észak-erdélyi szervezkedését is megelőzendő, Teleki egy egységes erdélyi párt létrehozásában látta a megoldást a szélsőjobb terjeszkedésének megállítására.⁷ A magyar kormányzat politikáját követő észak-erdélyi gyűjtőpárt ugyanakkor beleillett a kormányfő burkoltan németellenes politikai irányvonalába is. Így a képviselőházon belüli utólagos párttá szerveződés akadálytalanul megvalósulhatott.

Az Erdélyi Párt vezetői és tagsága

■ Az Erdélyi Párt alapító nagygyűlését 1941. május 28-án Kolozsváron tartotta meg.⁸ Ezt követően pedig, alig pár hónap alatt, meghatározó tömegpárttá fejlődött Észak-Erdélyben. Vezetője, a miniszterelnök unokaöccse, gróf Teleki Béla lett.⁹ A párt – ennek megfelelően – az országos politikában is jelentős befolyással bírt, és már 1940. december 30-tól minisztériumhoz jutott a kormányban. Egyik képviselőjét, báró losonczy Bánffy Dániel erdélyi földbirtokost, erdészeti és fafeldolgozási szakembert Horthy Miklós kormányzó földművelésügyi miniszterré nevezte ki.¹⁰ Ez ugyan inkább szakmai jellegű minisztériumnak számított, és nem tartozott a politikai szempontból vezető tárcák közé, mégis az a tény, hogy a miniszterelnök indítványára, Horthy erdélyi párti politikust nevezett ki az élére, a párt kormányzat általi elismerését jelentette. Bánffy azután a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányok alatt mindvégig megmaradt a földművelésügyi tárca élén, és tisztségéről csak Magyarország 1944. március 19-én bekövetkező német megszállása után két nappal, tiltakozásképpen mondott le.¹¹

Teleki és Bánffy mellett az Erdélyi Párt vezetőségében ügyvezető alelnökként dr. Albrecht Dezső kolozsvári ügyvéd, országgyűlési képviselő, alelnökként pedig Ember Géza szatmári földbirtokos, képviselő és dr. Kolumbán József csíkszeredai ügyvéd is jelentős szerepet játszott. A párt országos politikai főtitkára dr. Mikó Imre képviselő lett,¹² aki korábban az 1939-től működő Romániai Magyar Népközösség bukaresti irodájának vezetője volt.¹³ A párt vezetőségéhez tartozott még Szász István EMGE-igazgató pénztárosi funkcióban, valamint Rácz Mihály kolozsvári építőmester, felsőházi tag és Szilágyi András kispap mint ellenőrök.¹⁴

A fiatal politikai alakulat kezdettől arra törekedett, hogy vármegyei, városi és községi szinten lehetőleg minden észak-erdélyi magyart egyesítsen. Az egyeduralomra törekvő párt ezért nem tett nemi vagy foglalkozásbeli különbséget leendő tagjai között, így a férfiak mellett nőket is felvett, és nem zárkózott el az ekkor a visszatért területekre özönlő anyaor-

szági állami közalkalmazottaktól sem. Jól jellemezte a párt észak-erdélyi magyar társadalomhoz való viszonyulását a Botos János kolozsvári tagozati szervezőtitkár által, a helyi pártszervezet 1941. február eleji alakuló közgyűlésén kifejtett nézőpont, amely szerint az Erdélyi Párt „minden erdélyi magyart a maga kötelékébe tartozónak tekint” és így a párthoz való tartozás hovatovább „lelkiismereti kérdés”.¹⁵

Az erőteljes érzelmi töltettel bíró, 1941. január 1-től indított, széles körű tagtoborzó kampány sikerét mutatja, hogy az Erdélyi Párt már ugyanazon év tavaszán egyértelmű dominanciára tett szert Magyarországtól keleti vármegyéjében. A párt „Mindent Erdélyért!” jelszavával¹⁶ maga mögé állította szinte az egész észak-erdélyi magyar társadalmat. Rohamosan bővülő tagsága átfogta annak minden rétegét a földbirtokos arisztokráciától a városi középrétegen át, az iparosságon és a munkásság egy részén keresztül a földművelők nagy tömegéig. A párt összesített taglétszáma már 1941 májusában 200 000 főt tett ki,¹⁷ 1942 januárjára pedig elérte a fennmaradt adatok szerinti csúcst, 243 500 taggal.¹⁸ Az Erdélyi Párt sikerét mutatja a tény, hogy tagjait, a nehéz háborús körülmények ellenére meg is tudta tartani. Egy összefoglaló jelentés adatai szerint 1943 novemberében a párt összesített tagsága még mindig 231 181 főt tett ki, azaz összességében alig 12 000 fővel csökkent. Az Erdélyi Párt legnagyobb bázisa Székelyföldön volt, s azon belül is elsősorban Háromszék és Csík vármegyékben,¹⁹ de jelentős sikert ért el a Partiumban, Bihar és Szilágy vármegyékben és különösképpen Kolozsváron, ahol 1943 novemberében 20 000-et meghaladó tagsága a magyar nemzetiségű lakosság 20,48%-át tette ki.²⁰

Az Erdélyi Párt ideológiája

■ Az Erdélyi Párt nagy elvárásoknak kellett hogy megfeleljen: egyrészt igazodnia kellett az erdélyi politikai hagyományokhoz, másrészt elő kellett segítenie a visszatért területek magyar állami keretekbe való beillesztését. Mindezt úgy, hogy egyben a sajátos erdélyi jellegzetességeket is megőrizze a magyar politikai életben, ugyanakkor a gazdaságilag elmaradottabb vidékek, kiváltképp a Székelyföld felemelését is elősegítse. Ez az összetett kihíváshalmaz hatalmas terhet rótt a fiatal politikai alakulatra, amelynek nem adatott meg az a luxus, hogy markánsan bal- vagy jobboldali lehessen, mint más magyarországi pártok. Így nem csoda, hogy az erdélyi politikai élet kaleidoszkópját tükröző Erdélyi Pártot fennállásának teljes ideje alatt az egymással rivalizáló belső frakciók uralták. Ez a párt berkeiben zajló ideológiai vitában is megnyilvánult, azonban sosem fajult el olyan mértékben, hogy az a pártot tényleges széteséssel fenyegette volna.

Eredetileg az Erdélyi Párt hármas célkitűzéssel indult:

1. „Megtartani az erdélyi magyarság politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális egységét

2. A kormánnyal együttműködve újjáépíteni Erdélyt, és bekapcsolni az ország egységes vérkeringésébe

3. Erdélyi szellemmel szolgálni Magyarország belső átalakulását és megerősödését.”²¹

E célok közül az első voltaképpen a két világháború közötti román uralom idején kialakult kisebbségi egységbe tömörülés, a társadalmi különbségeken felülemelkedő erdélyi magyar összefogás továbbéltetésének terve volt. A második alapelv a magyar kormány támogatása útján Erdély gazdasági és társadalmi felemelkedésének és más magyarországi régiókhoz való felzárkóztatásának igényét jelentette. Végül a harmadik célkitűzés lényege az egész magyar állam belső, elsősorban társadalmi reformjának megvalósítása, a transzilvanizmus jegyében működő erdélyi magyar egység eszméjét alapul véve. Ez utóbbi mutatta azt, hogy az Erdélyi Párt nem csupán egyszerű regionális jellegű politikai tömörülés volt, hanem egyben az országos politikát alakítani igyekvő, ambiciózus párt, amely az akkori Magyarország teljes területén szerette volna érzékeltetni hatását. Legfontosabb stratégiai célja a minőségileg magasabb szintűnek látott, kisebbségi időkből származó erdélyi magyar közösségi identitás kiterjesztése a pártharcokban megfáradt, politikailag megosztott országra. Végző soron a társadalmi válaszfalak lebontásával remélte a párt a magyar nemzet egységét országos szinten megvalósítani, így ötvözve egyrészt a nemzeti gondolatot, másrészt a szociális reformok vágyát.

Ideológiájában jól megfér egymás mellett a jobbközép mentalitás – mely hivatalosan a párt irányultságát képezte – és a szociális kérdésekre érzékeny, a baloldal irányába is nyitó, interbellikumi hagyományokon nyugvó, erdélyi szemléletmód. A magyarországi társadalmi rendtől eltérően ugyanis Erdélyben a több mint két évtizedes kisebbségi lét összekovácsolta a magyar közösséget, igaz elsősorban nemzeti alapon, de ugyanakkor a kor kihívásainak megfelelően a szociális reform erős igényével. Hiszen az erdélyi magyar társadalom alapját képező, nagyszámú földműves-, kisiparos- és munkásrétegek társadalmi kérdései a század kezdetétől folyamatosan napirenden voltak. Az Erdélyi Párt alapvetően ezt a hozzáállást örökölte. Egyszerre volt tehát jobboldali politikai párt és szociális reformokat sürgető, baloldali világnézeti elemeket is felkaroló szervezet. Mindezt a politikai formáció első olvasatra semmitmondónak tűnő neve is jól tükrözte, amely nem politikai irányvonalat, hanem alapvetően területi alapú identitást jelenített meg.

Az Erdélyi Párt fennállásának négy éve alatt mindvégig a magyar egységnek rendelt alá minden más politikai elvet és gondolatot. Az éles, olykor késhegyig menő vitákhoz, állandó pártharcokhoz szokott anyaországi politikai alakulatok szemében ezért az EP hovatovább úgy tűnt fel, mint olyan formáció, amelynek nincs politikai akarata. A tudatosan vállalt ideológiai szürkesség sokszor megalkuvónak, gyengének és határozatlannak mutatta az Erdélyi Pártot, holott valójában az csak az önvédelem és a szervezeti egység megtartására irányuló taktika volt részéről. Az Er-

délybe benyomuló és a maguk magyarországi programját hangoztató anyaországi pártokkal szemben az EP-t nem konkrét, éles határvonalakkal bíró ideológia, hanem a román fennhatóság alól kikerült régió különleges, egyedi érdekeinek előmozdítása vezérelte. Célja a szélsőségeket leszámítva, ideológiáfüggetlen erdélyi magyar nemzeti egység megteremtése és a gazdasági felzárkóztatás volt.

Az Erdélyi Párt a magyar Országgyűlésben

■ E tanulmány meglehetősen szűk keretei nem teszik lehetővé azt, hogy az Erdélyi Párt képviselőinek parlamenti felszólalásait részletesen bemutathassam, ezért itt most csak a párt országgyűlési jelenlétére, annak számszerű kimutatására és rövid elemzésére szorítokozom.

A magyar Országgyűlés 1939-es választások után összeálló alsóháza, azaz a képviselőház már a bécsi döntés előtt is 260 tagot számlált.²² A kormányt adó Magyar Élet Pártja 181 képviselővel²³ szinte 70%-os túlsúllyal bírt, ami kényelmes helyzetet teremtett számára a törvényhozásban. A fennmaradó mintegy 30%-nyi képviselői mandátum a MÉP ellenzékét alkotó különböző politikai csoportosulások között oszlott meg. Az ellenzék erősebb felét adó szélsőjobb zászlóvivője a Nyilaskeresztes Párt volt a maga 29 képviselőjével.²⁴ Szálasi Ferenc pártjának 11,15%-os képviselőházi részesedése mellett, a jobboldalon az Imrédy Béla által vezetett, kormánypártból kiváló Magyar Megújulás Pártja bírt még számottevő súllyal, ami 25 mandátumban, a képviselői helyek 9,61%-ában öltött testet. A két párt azonban ritkán jutott teljes egyetértésre, és parlamenti működésüket inkább a rivalizálás, semmint az együttműködés jellemezte. Mellettük a szélsőjobboldali ellenzéki palettát inkább már csak színesítette a disszidens nyilasokból álló, Baky László-féle Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt. A német mintát követő és utánzó, markánsan jobboldali politikai formáció azonban alig 13 képviselőt tudhatott soraiban, akik a képviselőházi mandátumok összességének mindössze 5%-át alkották.²⁵

A baloldali ellenzéknek kevesebb képviselője volt. A Független Kisgazdapárt 14-et (5,38%) tudhatott soraiban, a Szociáldemokrata Párt pedig csak 5-öt (1,92%),²⁶ akárcsak a Polgári Szabadságpártba tömörült liberálisok, akik szintén 5 mandátummal bírtak.²⁷ A baloldali ellenzék így összesen is mindössze 24 képviselővel rendelkezett, ami a törvényhozó testület egészének 9,23%-át érte el, messze elmaradva a jobboldali ellenzék együttes 67 mandátumától. Ezekon kívül már csak néhány apró töredékpárt (Egyesült Kereszténypárt – 4 mandátum, Népakarat Párt – 1 mandátum stb.)²⁸ jutott be a parlamentbe, amelynek patkóját 8 párton kívüli képviselő²⁹ is színesítette.

Az Erdélyi Párt 36 fős frakciója így a magyar Országgyűlés második legerősebb csoportját alkotta. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a mérleg nyelvének szerepét játszhatta volna a MÉP és az ellenzéki pártok kö-

zött, hiszen a maga 13,84%-os részesedésével messze elmaradt a kormánypárt 70%-os többsége mögött.

A magyar Országgyűlés másik kamarájába, a felsőházba 1940 őszi kormányzói kinevezéssel vagy hivatali méltóság útján kilenc észak-erdélyi vezető személyiség került be. Közülük többen azután az Erdélyi Pártban is jelentős pozíciót elfoglaltak el. Később, 1942-ben, a törvényhatósági tagok közül való választások útján újabb 28 erdélyi magyar kerülhetett be a felsőházba, akiknek túlnyomó többsége, 24 fő szintén az Erdélyi Párthoz tartozott.³⁰

Mindezek alapján elmondható, hogy a Mikó Imre képviselő által összeállított kimutatás szerint 1943 végén 721 tagból álló teljes magyar Országgyűlés³¹ jelentős hányadát az Erdélyi Párt küldöttei tették ki. A képviselőház ekkor 369 tagjából 42 (11,38%), az újabb kinevezések után pedig a felsőház 352 tagjából 28 (7,95%) az Erdélyi Párthoz tartozott. Vagyis 1943-ban a teljes Országgyűlés 721 tagjából 70 (9,70%) erdélyi párti volt. Mindebből, ha csak az erdélyi parlamenti tagok összesített számát tekintjük, elmondható, hogy a képviselőház 55 és a felsőház 40 erdélyi politikusából, tehát Észak-Erdély összesen 95 törvényhozójából 70-et, vagyis 73,68%-os abszolút többséget adott az Erdélyi Párt. Ennek alapján teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy 1940 és 1944 között a magyar parlamentben Észak-Erdélyt domináns módon az Erdélyi Párt képviselte.

Mindezek ellenére, ahhoz képest, hogy Magyarország 1941-ben összesen 13 653 301 főt számláló lakosságából Észak-Erdély népessége 2 557 260 főt, azaz 18,72%-ot tett ki, a 95 erdélyi honatya az összesen 721 tagot számláló Országgyűlésnek mindössze 13,17%-át képezte. Észak-Erdély tehát lakosságának számához viszonyítva, jelentős mértékben alulreprezentált volt. A régió populációjának 39,9%-át kitevő román nemzetiségűek esetében ez még inkább szembeszökő volt, hiszen 12 behívott képviselőjük és 3 felsőházi tagjuk elvi okokból nem foglalta el helyét a törvényhozásban.³² De ha meg is tették volna, akkor is az észak-erdélyi parlamenti tagok alig 20%-át adták volna. Mindezt figyelembe véve elmondható, hogy annak érdekében, hogy a visszatért észak-erdélyi területek lakossága megfelelő arányban képviselve legyen a magyar parlamentben, az eredetileg tervezettnél legkevesebb 45 képviselővel és felsőházi taggal kellett volna növelni az e régióból érkező törvényhozók számát, azaz legalább 140 fős csoporttal kellett volna rendelkezniük, akik közül az etnikai arányokat is figyelembe véve, minimum 56-nak román nemzetiségűnek kellett volna lennie.

Az Erdélyi Párt kapcsolata a magyar kormánnyal

■ Az önmagára mint az észak-erdélyi magyar politikai egység megteremtésének letéteményesére tekintő Erdélyi Párt céljai megvalósítására már az 1940-es kezdetektől a kormányt támogató politikai erő lett.³³ E döntés hátterét legjobban gróf Teleki Béla pártelnök foglalta össze *Harminc év*

távlatából című visszaemlékezésében: „Az Erdélyi Párt kormánytámogató párt volt. Másképpen el sem lehetett képzelni. Hiszen ha ellenzékbe vonul, az egyrészt kifelé azt a látszatot keltette volna, hogy a párt szemben áll a trianoni ország kormányával, amit a román kormány mérhetetlenül kihasznált volna. Másrészt a kormánypárt azonnal szervezkedésbe kezdett volna Erdélyben, és az áldatlan pártharcok a nyilas és az Imrédy-párttal megindultak volna ott is. Így ez a két párt nem támadhatta a húsz évet Erdélyben töltőkből álló Erdélyi Pártot. A két szélsőjobboldali pártot az erdélyiek nem vették túl komolyan, azok nem tudtak tömegekre szert tenni.”³⁴

Mindezekhez hozzátehetjük, hogy az Erdélyi Párt kormánytámogató álláspontjának oka a kormánypolitikának köszönhetően megvalósított részleges erdélyi revízió miatt érzett hála volt, illetve a párt megalakulását követően röviddel háborúba sodródó ország nehéz helyzete is ezt kívánta. Hiszen csak így lehetett elérni a párt programjában megfogalmazott egyik legfontosabb célkitűzést, Észak-Erdély és azon belül különösképpen Székelyföld gazdasági, társadalmi és kulturális felemelését,³⁵ amelyhez a kormány által kiutalt igen tetemes összegekre alapvetően szükség volt. Ha idesorolom még Dél-Erdély visszacsatolásának igényét is, amit az Erdélyi Párt többször hangoztatott,³⁶ akkor egyértelművé válik az a – különben nagyjából szívesen vállalt – „kényszerpálya”, amely az Erdélyi Pártot a kormány mellé terelte.

A kormányzó Magyar Élet Pártja és a koalíciós partnerré váló Erdélyi Párt együttműködését, Bárdossy László miniszterelnök kezdeményezésére, Budapesten, 1942. február 3-án pártszövetség megkötésével is szentesítették. Ennek keretében az Erdélyi Párt támogatta a kormánypártot a parlamenti szavazásokkor, cserébe viszont lehetőséget kapott arra, hogy a képviselőház elé kerülő törvényjavaslatok kidolgozásában részt vegyen, és az Észak-Erdélyt érintő ügyeket érdemben is befolyásolja. Az erdélyiek garanciát kaptak arra, hogy az Erdélyi Párt megtarthatja nevét, programját, szabályzatát, jelvényét és vidéki tagozatait. A Magyar Élet Pártja pedig ígéretet tett arra, hogy Észak-Erdélyben nem hoz létre saját pártszervezeteket,³⁷ amit viszont csak részben tartott be.

Amilyen gyors és jószerével zökkenőmentes volt a gyümölcsözőnek ígérkező MÉP–EP-pártszövetség létrehozása, olyan nehezen és vontatottan haladt kezdetben annak gyakorlati megvalósulása. Hátráltatta Bárdossy László bukása, akit a kormányzó 1942. március 9-én Kállay Miklóssal váltott fel a miniszterelnöki székben.³⁸ Az új miniszterelnök – a politikájának sarokköveként értelmezett magyar politikai egység jegyében – kezdetben az Erdélyi Párt MÉP-be való beolvasztását tartotta célszerűnek,³⁹ amit azonban nem tudott elérni. A kormánypárt újra és újra felmerülő bekebelező törekvéseire gróf Teleki Béla erdélyi párti elnök később így emlékezett: a MÉP „tagjai közül sokan nem nézték jó szemmel az Erdélyi Párt különállását. A Teleki Pált követő két miniszterelnök, elébb Bárdossy László, majd Kállay Miklós, akik egyben a MÉP elnökei is voltak, nem érezték magukat

nagy biztonságban a MÉP elnöki pozíciójában, és szívesen kedveskedtek volna a MÉP-nek az Erdélyi Párt beolvasztásával. Hogy ez nem sikerült nekik, az az erdélyiek összetartásán múlt, de rengeteg munkájába, fáradságába és bosszúságába került az Erdélyi Párt vezetőségének.”⁴⁰

Az erdélyi képviselők ellenállása és az Erdélyi Párt bekebelezésének sikertelensége láttán, Kállay Miklós jobb híján felmelegítette a Bárdossy által négy hónappal korábban tető alá hozott megállapodást, és mint a kormánypárt új vezére, 1942. június 9-én ismét megkötötte a pártszövetséget az EP-vel.⁴¹ A feltételeiben változatlan koalíció ezúttal már időtálló-nak bizonyult, és az Erdélyi Párt működésének teljes korszaka alatt, 1944 végéig érvényben maradt.

Megállapítható, hogy a pártszövetséggel az Erdélyi Párt jól járt. Az erős kormánypárt szárnya alatt ugyanis jórészt védve volt a szélsőjobboldali ellenzék támadásaitól, és elhatárolódhatott annak agresszív politikájától, illetve feltétlen németbarátságától. A MÉP-pel való koalíció révén a Teleki Béla által vezetett párt végleges pozíciót nyert a képviselőházban, mint a korszakban mérsékeltnek tekintett jobboldali alakulat, elkülönülve a szélsőséges pártformációktól. Ami pedig észak-erdélyi dominanciáját illeti, az az ország 1944. március 19-i német megszállását követő hónapokig, a kormánypárt hatalmának árnyékában, a Magyar Megújulás Pártja és a Nyilaskeresztes Párt felől igen nagy mértékben biztosítva volt.

Ugyanakkor a pártszövetséggel a MÉP is jól járt, hiszen az képviselőházi abszolút többségének bebetonozását jelentette, és ezáltal a kormány közvetlen és döntő befolyását biztosította a Magyar Élet Pártján keresztül a törvényhozásban. Így az egyre nagyobb visszhangot keltő nácibarát szélsőségesekkel szemben a Magyar Élet Pártja megtarthatta korábbi kényelmes parlamenti többségét, és legalábbis az 1944-es megszállásig, tompíthatta a német befolyást a magyar törvényhozásban.

Az Erdélyi Párt és az anyaországi pártok viszonya

■ Az Erdélyi Párt konkrét hatásköre csak Magyarország tíz keleti vármegyéjére terjedt ki. A második bécsi döntéssel visszacsatolt területek egészét sem fogta át, Ugocsa és Máramaros jórészt nemzetiségek lakta vidéke kívül maradt a párt szervezeti rendszerén. Itt azonban értelemszerűen az anyaországi pártok sem tudtak megkapaszkodni. A többi tíz észak-erdélyi vármegye területén azonban, négyévi működése alatt az Erdélyi Párt mindvégig meg kellett hogy küzdjön az anyaországi politikai pártok behatolási kísérleteivel. Minden magyarországi jobb- és baloldali pártszervezkedés dacára, viszont az Erdélyi Párt a visszacsatolt területek legnagyobb részén meg tudta őrizni vezető pozícióját. A kormánypárt csak a partiumi területeken, a Nyilaskeresztes Párt és a Független Kisgazdapárt főként a városokban, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, a Független Polgári Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja pedig legfeljebb pontszerűen jelent meg Észak-Erdélyben.

Egyedül a Székelyföldön is lábát megvető Magyar Megújulás Pártja tudott egyes régiókban komoly riválisként fellépni az Erdélyi Párttal szemben. Az MMP a Nyilaskeresztes Párténál kevésbé kizárólagos eszméket hirdetett, és az erdélyi magyar társadalom keretében elsősorban a nemzeti érzéstől túlfűtött értelmiségi középosztályra, azon belül is főképp a fiatalságra hatott. A mindig elégedetlen városi értelmiség, a munkásság baloldali eszméktől át nem itatott része, a túlzott reményeikben csalódott iparosok, a vidéki feltörekvő középbirtokosság számára az „imrédysták” hangzatos jelszavai, határozott nemzeti irányultsága bizonyos mértékig vonzó volt. A Magyar Megújulás Pártjának befolyása főként a korszak vége felé, 1942 második felétől erősödött meg. Kolozsvári, székelyudvarhelyi és Háromszék vármegyei térségei mellett főként a Partiumban aratott helyi sikereket.⁴²

Kolozsvár volt az egyetlen olyan nagyváros Észak-Erdélyben, ahol az összes politikai párt szervezkedni tudott, itt azonban az Erdélyi Párt több tízezres tagsággal bíró helyi tagozata lehengerlő fölényrel bírt. Az anyaországi politikai erők csak Szatmár vármegyében és Szatmárnémetiben, valamint Nagybányán tudtak relatív fölényre szert tenni az Erdélyi Párttal szemben, anélkül azonban hogy lerombolták volna a párt ottani szervezeti alapjait.⁴³ Mindezek alapján egyértelművé válik, hogy a főként kolozsvári központjára és székelyföldi biztos hadállásaira támaszkodó, domináns Erdélyi Párt számára a magyarországi politikai alakulatok észak-erdélyi térszerzési kísérletei nem jelentettek igazán fenyegető kihívást.

Az Erdélyi Párt és a nemzeti kisebbségek

■ Az Erdélyi Párt kisebbségpolitikájában markáns különbség figyelhető meg egyrészt az észak-erdélyi szász és sváb népcsoporthoz, másrészt a románsághoz való hozzáállásban. Míg a náci Németország által patronált és igencsak jól szervezett, összetartó erdélyi németajkú kisebbség államközi szerződésen alapuló, nagyfokú önállóságát a párt maradéktalanul tiszteletben kívánta tartani, a román nép többségével szemben elfogadott egyes diszkriminatív intézkedéseket. Ezt a párt programja, burkolt módon és áttételesen úgy fogalmazta meg, hogy: „a magyar állameszmét magáévá tevő román nép [vagyis az észak-erdélyi románság igencsak kis része – M. J. K.] számára biztosítani kívánjuk nyelve használatát, a közoktatásban, közigazgatásban és a bíróság előtt, egyházi megbecsülését, a munka szabadságát, nemzetiségi érzése védelmét, politikai jogai gyakorlását”.⁴⁴ Ráadásul mindezt az Erdélyi Párt, a magyar és a román állam között az észak-erdélyi román, illetve a dél-erdélyi magyar kisebbség tekintetében ekkor már állandósuló ún. nemzetiségi kölcsönöségi politika jegyében értette, és a ma már e normálisnak tekinthető kisebbségi jogokat is csak olyan mértékben akarta biztosítani, „amilyenben a romániai magyarság e jogokkal rendelkezik”.⁴⁵ Az pedig köztudottan az Antonescu-rezsim alatt még a korábbinál is nagyobb elnyomásban élt.

A korszakban részben mesterségesen gerjesztett, és Erdélybe alapvetően a magyar politikai életből beszüremkedett, neuralgikus kérdéskörben, az ún. „zsidókérdésben” az Erdélyi Pártnak is állást kellett foglalnia. Vezetőinek sajnos nem volt meg a kellő politikai eltökéltsége ahhoz, hogy a kormányzati elvárásokkal e téren markánsan szembehelyezkedjenek. Így a magyar Országgyűlés által korábban megszavazott 1938-as első,⁴⁶ illetve az 1939-es második zsidótörvény⁴⁷ rendelkezéseit a párt elfogadta, és azokhoz igazodott, ellentmondás nélkül alkalmazkodva a kormányzat politikájához. A harmadik zsidótörvény⁴⁸ 1941. augusztus 8-i parlamenti elfogadása azonban megosztotta a párt képviselőit. Dr. Mikó Imre tartózkodott a törvényről való szavazáskor, és javasolta annak levételét a napirendről,⁴⁹ a párt másik képviselője, László Dezső pedig tüntetőleg meg sem jelent akkor a képviselőházban.⁵⁰ Dr. Paál Árpád, Albrecht Dezső, dr. Bálint József és a párt más képviselői azonban megszavazták a súlyosan diszkriminatív törvényt.⁵¹ Belső ellentétei miatt az Erdélyi Párt nem emelte fel egységesen a hangját 1944-ben sem a deportálások és az észak-erdélyi zsidók tömeges kiirtása, több mint 90 000 ártatlan ember legyilkolása ellen.⁵² Csak egyéni akciók révén tudtak egyes vezető politikusai néhány zsidót megmenteni, főleg a szellemi élet reprezentánsai közül.⁵³

Az Erdélyi Párt megszűnése

■ Magyarország 1944. március 19-i német megszállása után az Erdélyi Párt fokozatosan elszigetelődött, majd lassanként ellehetetlenült. Miközben eredeti kormánytámogató álláspontja a zsidók deportálása után az erdélyi közéletben tarthatatlanná vált, fő megnyilvánulási fóruma, az Országgyűlés működése megbénult, és maga a törvényhozás is súlyát veszítette a háborús hadszíntérré váló országban. A vidéki tagszervezetek normális pártéletét a kormány által bevezetett gyűléstiltalom miatt nem lehetett folytatni, és a hadi helyzet drámai megromlásával a párt fokozatosan atomjaira hullott. Működésének utolsó jelentős megnyilvánulása az volt, hogy képviselői 1944 júliusában egységesen ajánlották fel katonai szolgálatra való önkéntes jelentkezésüket a kolozsvári IX. honvédhadtest parancsnokságának.⁵⁴ Az 1944. augusztus 23-án bekövetkezett román átállás után egy nappal, augusztus 24-én megjelent a politikai pártokat feloszlató kormányrendelet,⁵⁵ amely hivatalosan is felszámolásra ítélte az Erdélyi Pártot.

Megszűnésével az erdélyi magyar politikai életben véget ért egy korszak. Befejezte működését az utolsó olyan erdélyi magyar párt, amely – az Országgyűlés második legnagyobb képviselői frakcióját alkotva – a magyarországi politikai élet szerves részét képezte, s amely, sajátos erdélyi jellegzetességei ellenére, országos hatású politikai programot követett. Az Erdélyi Párt igen fontos átmenetet jelent az erdélyi magyar politikai élet két világháború közötti és a második világháború utáni korszak

ka között. Nélküle a magyar politikatörténet e rövid, de igen nagy hatású korszaka nem lenne értelmezhető.

■ **JEGYZETEK**

1. Murádin János Kristóf: *„Mindent Erdélyért!” Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között.* Scientia Kiadó, Kvár, 2019. (A továbbiakban Murádin 2019)
2. Filep Tamás Gusztáv: *A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk.* In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2008. 155.
3. Lásd erről bővebben: Murádin 2019. 38.
4. Mikó Imre: *A magyar országgyűlés.* Hitel. Nemzetpolitikai Szemle 1943. december, VIII. évf. 12. sz. 754. (A továbbiakban Mikó 1943)
5. *Pártonkívüli parlamenti csoportot alakítottak az erdélyi képviselők.* Ellenzék 1940. november 14., LXI. évf. 261. sz. 5.
6. *Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását.* Ellenzék 1940. december 17., LXI. évf. 289. sz. 8.
7. Dr. Szász István Tas: *Pillantás az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület utolsó éveire.* Korunk 2012. november, III. folyam, XXIII. évf. 11. sz. 101.
8. Murádin 2019. 51–53.
9. *Megválasztották a párt országos vezetését.* Kolozsvári Estilap 1941. május 28., IX. évf. 121. sz. 6.
10. Bölöny József: *Magyarország kormányai 1848–1975.* A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV Levéltárban és történeti forrástudományok 2. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 68. (A továbbiakban Bölöny 1978)
11. Lásd erről: hivatalos értesítés Sztójay Döme miniszterelnök jóváhagyásáról báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter funkciójából való felmentésére vonatkozóan, Budapest, 1944. március 28. Báró Bánffy Dániel hagyatéka unokája, Bánffy Farkas tulajdonában, Fugad, Fehér megye.
12. *Megválasztották a párt országos vezetését... i. m. 6.*
13. Mikó Imre: *Önéletrajz és önbírálat.* In: Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép.* Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kvár, 2003. 298. (A továbbiakban Mikó 2003)
14. *Megválasztották a párt országos vezetését... i. m. 6.*
15. *A töretlen magyar egység jegyében. Megalakult az Erdélyi Párt kolozsvári tagozata. Nyíró Józsefet választották meg elnöknek. Megrázó erejű székfoglalót mondott az első tagozati elnök.* Kolozsvári Estilap 1941. február 3., IX. évf. 27. sz. 1.
16. Végh József: *„Mindent Erdélyért”. Vasárnap délelőtt tartotta meg első értekezletét az Erdélyi Párt.* Kolozsvári Estilap 1941. január 20., IX. évf. 15. sz. 1.
17. A párt 1941. május 28-i alapító nagygyűlésén a teljes taglétszámot ekkora számadatban állapították meg. Egyebek mellett lásd erről bővebben: *Teleki Béla gróf lett az Erdélyi Párt országos elnöke. Ötszáz tagozati vezető jelenlétében zajlott le a Redout falai között a történelmi jelentőségű ülés.* Kolozsvári Estilap 1941. május 28., IX. évf. 121. sz. 1.
18. Murádin János Kristóf: *Az Erdélyi Párt megszervezése és vidéki tagozatai Észak-Erdélyben a második bécsi döntés után.* Közép-Európai Közlemények 2018/4, XI. évf. 43. sz. 162.
19. Lásd erről részletesen: Murádin 2019. 64–65.
20. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (A továbbiakban: MNL OL). P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. cs. 143. tétel. 3373./1943. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár, 1943. december 9. 1.
21. *Magyar reformot! Gróf Teleki Béla beszéde az Erdélyi Párt kolozsvári és Kolozs vármegyei tagozatainak 1943. szeptember hó 12-én, Kolozsváron tartott nagyválasztmányi gyűlésén.* Az Erdélyi Párt kiadása, Minerva Nyomda Rt., Kvár, 1943. 16.
22. Dobszay Tamás – Estók János – Salamon Konrád – Szerencsés Károly – Tombor László (szerk.): *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998.* Puskás Tivadar Távközlési Technikum, h. n. (Bp.), 1998. 142. (A továbbiakban Dobszay–Estók–Salamon–Szerencsés–Tombor 1998)
23. Uo. 142.
24. Uo. 142.
25. Lásd erről: Mikó 2003. 422., 4. sz. jegyzet.
26. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 227.

27. Uő: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 402.
28. Dobszay–Estók–Salamon–Szerencsés–Tombor 1998. 142.
29. Uo. 142.
30. Lásd erről bővebben: *Erdély új felsőházi tagjainak múltja biztosíték arra, hogy valamennyien hítek maradnak Erdély megtisztult magyar szellemiségéhez – mondotta Teleki Béla gróf az Erdélyi Párt felsőházi tagjainak első értekezletén*. Kolozsvári Estilap 1943. január 18., XI. évf. 13. sz. 3.
31. Mikó 1943. 753.
32. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Bp., 2011. 112–113.
33. Barabás Béla: *A romániai magyarság helyzete 1940–1944*. In: Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1990. 47.
34. Teleki Béla: *Harminc év távlatából*. In: Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Nis Kiadó, Kvár, 1993. 15. (A továbbiakban Teleki 1993)
35. Lásd erről az Erdélyi Párt programjának X. pontját: Gróf Teleki Arctur – dr. Árkossy Jenő: *Az Erdélyi Párt programja*. Kiss Ernő és Társa Könyvnyomda, Marosvásárhely, 1942. 7. (A továbbiakban Gróf Teleki – dr. Árkossy 1942)
36. Ez a kívánság, egyebek mellett, már a pártprogramban is szerepelt, igaz burkolt formában. Lásd: Uo. 2.
37. MNL OL. P 2256. No. 117. *Teleki Béla iratai 1942–1944*. 1. csomó. 1. tétel. Állásfoglalás. Kvár. 1942. február 3. 1.
38. Bölöny 1978. 69. Bárdossy felváltásának okairól lásd: Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2011. 278.
39. Mikó 2003. 308.
40. Teleki 1993.15–16.
41. Lásd erről bővebben: Bárdi Nándor: *Az Erdélyi Párt és a regionális politika*. Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle új sorozat, VIII. évf. 2003. 2–3. (28–29.) sz., 136.; Vida István (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846–2010)*. I. köt. *Parlamentari választásokon jelöltet állító pártok*. Gondolat Kiadó – MTA – ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Bp., 2011. 162.
42. MNL OL. P 2256. No. 117. *Teleki Béla iratai 1942–1944*. 1. csomó. 172. tétel. 335/1944. sz. Dr. Páll György központi irodavezető főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár. 1944. február 24.
43. Az észak-erdélyi magyar pártküzdelmekről 1940 és 1944 között lásd bővebben Murádin 2019. 201–227.
44. Gróf Teleki – dr. Árkossy 1942. 7.
45. Uo. 6.
46. Az ún. első zsidótörvény az Imrédy Béla miniszterelnöksége alatt, 1938. május 29-én életbe léptetett 1938/XV. t. c. *A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról*, elrendelte a sajtókamara, színi és filmkamara megalakítását és azokban, illetve az ügyvédi-, orvosi- és mérnöki kamarákban 20%-ban maximalizálta a zsidó tagok arányát. Lásd erről bővebben: *Magyarországi Rendeletek Tára*. 1938. IV. Bp., 1942. 944–949.
47. Az ún. második zsidótörvény a Teleki Pál miniszterelnöksége alatt, 1939. május 4-én életbe léptetett 1939/IV. t. c. *A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról*, amely részletekbe menően szabályozta, hogy ki számít zsidónak, megszigorította a zsidók számára a magyar állampolgárság megszerzését, korlátozta a zsidók részvételét a törvényhozásban, a törvényhatósági és községi önkormányzatokban, megvonta tőlük a közhivatal viselésének jogát, és 6%-ra szorította le tagságuk arányát a szellemi foglalkozásokban. Lásd erről bővebben: Uo. X. Bp., 1939. 1160–1165.
48. Az ún. harmadik zsidótörvény a Bárdossy László miniszterelnöksége alatt, 1941. augusztus 8-án életbe léptetett 1941/XV. t.c. *A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről* megállapította, hogy önnön identitástudatától függetlenül kit minősítettek zsidónak, megtiltotta a vegyes házasságokat és a zsidók és nem zsidók közötti nemi kapcsolatokat. Lásd erről bővebben: Uo. IV. Bp., 1942. 3374–3378.
49. Mikó 2003. 104–105.
50. Balázs Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. In: Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2004. 119–120.
51. Lásd erről Mikó 2003. 104–105.; Csapody Miklós: *László Dezső és a zsidókérdés (1940–1944)*. Református Szemle 2011. 6. sz. 609–610.
52. Randolph L. Brahm (szerk.): *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Park Könyvkiadó – Koinónia, Bp.–Kvár, 2008. 33., 470.

53. Lásd erről: Tibori Szabó Zoltán: *Zsidlic – A kolozsvári Zsidó Gimnázium története (1940–1944)*. Mega Kiadó, Kvár, 2012. 20.; Kónya-Hamar Sándor: *Vita Sándor*. Művelődés 2013. március, LXVI. évf. 3. sz. 19.

54. MNL OL. P 2256. No. 117. *Teleki Béla iratai 1942–1944*. 1. csomó. 286. tétel. 663/1944. sz. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kvár. 1944. június 14. 1.

55. *A kormány feloszlatta az összes politikai pártokat. Tilos minden pártpolitikai tevékenység*. El-
lenzék 1944. augusztus 25., LXV. évf. 192. sz. 3.

K. LENGYEL ZSOLT

AZ ORSZÁG ÉS A TÁJ

Szabédi László transzilvanizmusértelmezése az eszme fejlődéstörténetében

1.

■ Szabédi László az 1937-es *Jelszó és mítosz*-vita előestéjén a transzilvanizmus két irányzatának jellegzetességeit és mögöttes szándékait igyekezett felfejteni a vita kezdeményezőjének, Szemlér Ferencnek írott, több változatban fennmaradt, nyomtatásban először az *Új Erdélyi Múzeum* 1990-es évfolyamában, másodszer a 2003-ban megjelent *Jelszó és mítosz* dokumentumgyűjteményben olvasható levelében.¹ A közlő, Pomogáts Béla 2007-ben ugyanabból a szövegvariánsból idézett hosszabb részleteket a kolozsvári *Helikon*-ban.² A második közlésben az elsőt adta meg a szöveg lelőhelyéről, az elsőben pedig áttélesen személyes irattárát jelölte meg.³ Sajnos a harmadik, részleges közlésben sem pontosította, hogy hol található ez a szöveg, és hogy azt gépiratos vagy kéziratos, eredeti alakjából vagy másolatból adta-e ki.⁴ Egy további szövegváltozatra, valamint ennek őrzési helyére, a kolozsvári Szabédi-hagyatéokra, először Kántor Lajos utalt *Erdélyi sorskerék* című 1999-es kötetében, összehasonlító elemzés nélkül idézve belőle.⁵ E mű 2001-es ismertetésében Pomogáts megerősítette, hogy ő egy másik változatot tett közzé.⁶ A Kántor idézte variáns végül 2007-ben látott napvilágot *A Lázár utcától a Postakert utcáig* cí-

Kós mindig álmodozott is: politikai víziót szorgalmazott és gondozott. Szabédi leginkább a megélt valóságot szemlélte és értelmezte. Mindketten megőrizni és fejleszteni akarták azt a szellemi-kulturális teret, amelynek egyéniségét egyikük inkább a régió történeti öröksége, másikuk jobbra társadalmi tulajdonságai felől domborította ki.

mű kötetben, amely az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Szabédi-emlékházának dokumentumaiból kínál egy csokorralát. Sajtó alá rendezője, Bartha Katalin Ágnes annyit jegyzett meg a dokumentumhoz, hogy „el nem küldött”, gépelt, keltezés nélküli, csonka levél.⁷ Erre a „tizenkét és fél oldallá” gyarapodott iratcsomóra célzott Szabédi *elküldött* levelének bevezetőjében, hozzáfűzve, hogy megjegyzéseit nem tartotta „»kimerítőek«”-nek, és ezért „bosszankodva” hagyta félbe „a hosszúra nyúlt levél írását”.⁸ Jelen sorok írója 2022. tavaszi helyszíni kutatása során a leltár alapján azonosította be a hagyatéék e becses darabját.⁹ Azonban a másik, az *elküldött* levél eredetijének vagy másolatának nem bukkan a nyomára.

2.

■ Az irodalomtörténet-írás mindmáig többnyire leíróan, a politikai eszmétörténettől elszigetelten méltatta a költő-tudós e művét, amelyről a korábbi filológiai kutatásnak tudomása sem volt.¹⁰ Szövegváltozatai válaszul íródtak Szemlér Ferenc 1937. július 20-i körlevelére, amellyel a brassói ügyvéd-újságíró egy „megírandó” tanulmánya kapcsán három kérdéssel kereste meg néhány erdélyi magyar íróársát, köztük Szabédit is: „1) Mi a »transzszilvanizmus«, úgy ahogy azt az erdélyi »irodalmi hőskor« nemzedéke értelmezte, és miképpen értelmezed Te ezt a fogalmat? 2) Milyen mértékben befolyásolt Téged irodalmi alkotásaidban a »transzszilvanizmus«? 3) Gondolod-e, hogy a transzszilvanizmus élő és ható jelenség ma is az erdélyi irodalomban vagy talán esetleg közéletben?”¹¹

Szabédi értekezésmélységű, a többiekét terjedelemben és tartalmi sokrétűségben messze meghaladó¹² fejtegetéseivel a három szempontot hol külön-külön, hol inkább összevontan vette szemügyre. Leglényegesebb átfogó tételével megkülönböztette a „tájtranszszilvanizmus”-t és az „országtranszszilvanizmus”-t. Írásán végighúzódik az a szándéka, hogy minél világosabban kimutassa e két gondolati-lélektani építmény szerkezeti sajátosságait. Eközben a saját eredményekben kételkedő alkotó nyughatatlanságával önmagával is vitatkozott, megoldást felvillantva, majd elhalasztva, mint éppen az egyik és a másik erdélyiségtípus leírásával kapcsolatban. „Ez a szétválasztás nagyon fontos”, morfondírozott az *elküldött* levélben, „habár megjegyzendő, hogy a transzszilvanizmus képviselői gyakran a tájtranszszilvanizmus és országtranszszilvanizmus amalgámját nevezték egyszerűen transzszilvanizmusnak, ami nem azt jelenti, hogy a kettő összeegyeztethető, hanem valami egyebet, ami csak lélektani úton érthető, azt, hogy az ember nem mindig azt akarja, amit mond, sőt nem mindig azt akarja, amit gondol (s nem mindig azt gondolja, mit akar stb. à la Karinty).”¹³ Ezt a gondolatsort az el nem küldött változat így fejezi ki: „Helytelenül beszéltem azonban két transzszilvanizmusról. Inkább arról lehet szó, a hőskor nemzedéke az erdélyi jellegzetesség magyarázatára két egyenlő súlyú érvet sorakoztatott fel s a transzszilvanizmus különböző képviselői hol az egyik, hol a másik érv felé hajlanak inkább, de

egyik sem kizárólagosan. Ámbár teljes joggal feltehető a kérdés, hogy a transzilvánizmusnak ez a kettős arca olvadhat-e egyáltalán harmonikus eggyé, nem áll-e egyik ellentétben a másikkal, és mi nem bűvészmutatvánnyal állunk-e szemben, víznek és tűznek látván látszat-ötvetét. Gondolj csak a tájtranszilvánista Reményik integer magyarságára (jobb szó híján mondom integer, remélem, érted, mire célzok). És hogy mégis elmondhattam, hogy helytelenül beszélek két transzilvánizmusról, nem azt jelenti-e, hogy a transzilvánizmus »úgy, ahogyan azt az erdélyi irodalmi hőskor nemzedéke értelmezte«, egy képtelen amalgám, *csak éppen nem vették észre?*¹⁴ A szövegösszevetés e példája a Szabédi-levél két szövegvariánsának egymáshoz fűződő általános viszonyát szemlélteti: az el nem küldött változat helyenként ugyanarról a szemponttól mást is mond, illetve ugyanazt az összefüggést másként találja. Tehát több mint puszta ujjgyakorlat a postázott levélhez, de kevesebb egy önálló tanulmánynál, amely eredetiségével megváltoztatná a szerző mondanivalójának a lényegét.¹⁵

Szabédi Áprily Lajost és Reményik Sándort nevezte meg a tájtranszilvánizmus fő képviselőiként. Előbbit az 1923-as *Tetőn* című költemény „vasárnap reggel a hegyekre mentem” sorával szólaltatta meg.¹⁶ Utóbbinak azon két évéből idézett, amikor Reményik *Végvári* is volt, és mereven idegenkedett a megszülető Nagy-Romániától.¹⁷ Az 1920-as *Csak így...* következő versszakában hegyek biztosítják a valóságtól való menekülést: „Menedékem: / A nagy hegyek, / Az élet fölött / elmegyek.”¹⁸ Az idegen-ség érzete is kitapintható, ha hozzáolvassuk a befejező két verssort: „S köszöntöm őt, ki zajlik, és pihen: / Én, örök vándor s örök idegen.”¹⁹

E két irodalmi szövegpélda az elküldött és az el nem küldött változatba részben eltérő megfogalmazásban került be. „Reményik és Áprily tájtranszilvánizmusa” az elküldött változatban „kísérlet annak bizonyítására, hogy a Magyarországtól elszakadt, románná lett Erdély azonos az 1848-ban Magyarországhoz csatolt Erdéllyel. Hiszen a hegyek és fenyők nem változtak, funkciója abban merül ki, hogy a *Romániába szakadt magyarság számára pótolja a pillanatnyilag elbukott nagy magyar állameszmét*. Így tehát arra vigyázz, hogy véleményem szerint a transzilvánizmus ebben a formájában nemhogy szemben állana a magyar állameszmével, hanem egyenesen annak folytatása a megváltozott államjogi körülmények között. A tájtranszilvánizmus lényegében a milléniumi magyar állameszme búvóhelye, katakombája.”²⁰ Az el nem küldött levélben a „tájtranszilvánizmus két legkiválóbb képviselőjétől” vett ugyanazon sorok az eszme „menekülésjellegét” jelzik azon szerzői figyelmeztetés kíséretében, hogy „a transzilvánizmus »értelmét« semmi esetre sem lehet úgy megtalálni, hogy elfogadjuk a cenzúrázott definíciókat. Rejtekszavakkal állunk szemben.” Szabédi rögtön megfejtette, hogy miért: „A tájtranszilvánizmus tájéka, a hegyek s ezzel a tájékkal, a hegyekkel való barátkozás éppen az *unió embereinek a menekülése Transzilvániától, az adottságtól, a Romániához csatolt Erdélytől*.” De mivel a transzilvánisták

ezt nyilvánosan nem mondhatták ki, érvelt Szabédi, a tájtranszilvanizmus egy „mesterfogással” egygyé ötvözte a valójában nem azonosnak érzett magyar és román Erdélyt. Így nem hágtá át a román politikai elvárást, miközben befelé tudatosította, hogy a „tájék megmaradt nekünk”. A „tájék” így „éppen tagadása a románná lett Erdélynek”, ekként – tért vissza az okfejtés az elküldött változat medrébe – „mentsvár, búvóhely, az unió katakombája”.²¹

Szabédi az országtranszilvanizmusnak is kétarcúságot tulajdonított: „A passzivitásból való kilépés bizonyos mértékben elfogadása az új impériumnak. Az az országtranszilvanizmus is. Bizonyos mértékben, persze. Mivel Magyarország keretein kívül kell élnünk, lehet élnünk Magyarország keretein kívül (vö. a Makkai nem lehet-jére adott választ Reményiknek: lehet, mert kell). Az országtranszilvanizmus tehát tagadja a nagy magyar állameszmét, ez a *színe*. Nem kevésbé tagadja, bár írásban természetesen ezt nem fektetheti le, a dáko-román eszmét is, ez a *fonákja*. Tartalma: Erdély mint ország (keleti Svájc).”²² Szabédi – Reményik „az élet felett elmegyek” sora után – állította azt a tájtranszilvanizmusról is, hogy „*színe* a Tájék, *fonákja* a Végvár. Ebben az értelmezésben oldódik egységbe a Reményik-vers a Végvári-verssel, az erdélyi költő, Áprily, a bar-madasi iskolaigazgatóval, Jékelyvel. Ezt a megállapításomat fontosnak találom, mert értetlen és gyerekes vád nemegyszer érte a »Tetön« költőjét, hogy hűtlen lett önmagához; ez nem igaz. Áprily ma is transzilvanista, csak tudni kell, hogy mit jelent az ő transzilvanizmusa: az unió igenlését és az unirea tagadását. Minden más értelmezés helytelen.”²³

Szabédinak Áprily pártfogolása külön eszközt adott a kezébe, hogy nyilvánítsa tájtranszilvanista rokonszenvét. Levelének mindkét változatában idézte az 1929-ben Magyarországra áttelepült költő-tanár 1934-ben Kecskeméten megjelent *Az aranymosó balladája* kötetének *Rönk a Tiszán* ciklusát, a *Jaj, a vihar* öt versszakából négyet, benne a „Jaj, az erdélyi tölgyesek / vörös haddal jönnek utánam” sorokat, majd a befejező versszakot, bizonyítéku, hogy Áprily nem lett hűtlen Erdélyhez: „*Jaj, a tüzem, beteg tüzem / most foszlik füstje lomha köddé. / Az erdőn elveszett a nap, / jaj, nem kerül meg soha többé.*”²⁴

A tájtranszilvanizmusról el is tértek a szövegrészek ott, ahol Petőfi Sándor az 1846. október 26-án kelt *Erdélyben* című verssel szerepel. „A Tájék”, kezdődött az elküldött változat Reményik *Csak így...* versére visszautaló illető bekezdése, „mint láthatod, egy szellemi magaslat, egy gondolati hely, ahová el lehet menekülni a valóság talajáról, *ahol változatlanul a régi minden*. Ünnepies jellege (vasárnap), valamint irreális jellege (az élet felett) kétségtelen. Ez a transzilvanizmus egyáltalában nem jelenti az új, a megváltozott viszonyok igenlését, hanem ellenkezőleg, annak merev tagadása.” Itt írta le Szabédi saját véleményét, azt, hogy „nincs külön erdélyi szellemiség”, tehát „hogy szellemi jelenségeink mind a magyar génusz megjelenési alakjai –, mely száz évvel korábban ezeket a szavakat fakasztotta Petőfi ajkán: „Az forra bennem, az fájt én-

nekem, / Hogy egy nemzetnek két országa van, hogy / E kétországos nemzet a magyar!”²⁵ Az el nem küldött gépirat a rejtett jelenség fogalmát szőtte be a kétarcúságot ábrázoló, ugyanabban a reformkori versben kicsúcsosodó gondolatmenetbe: „Akármilyen homlokegyenest ellenkező is legyen ez a kétféle megfogalmazása a transzilvánizmusnak, van egy közös vonásuk. Mind a két megfogalmazás szerint *vannak, léteznek* többé-kevésbé abszolút érvényű, többé-kevésbé sub specie aeternitatis veendő transzilván jellegzetességek. Ez a két magyarázat, értelmezés nemcsak dogmatikus transzilvánizmust, hanem, hogy úgy mondjam, *elvi* transzilvánizmust tételez. De, bár a tudat síkján törvénynek teszik meg a szükségét, nem fordulhatunk-e mi a »szükség« tudat alá merült gyökereihez, azokhoz a gyökerekhez, melyek a tudat síkjába bukkantak Makkainál, és nem beszélhetünk-e egy cryptotranszilvánizmusról, nem mondhatjuk-e azt, hogy a transzilvánizmus úgy, ahogyan a hőskor nemzedéke értelmezte, egy cenzúrán átszűrt *aequivalense* annak az érzésnek, melynek majdnem száz évvel ezelőtt Petőfi ekként adott kifejezést: »Az forra bennem, az fájt énnekem, / Hogy egy nemzetnek két országa van / S e két-országos nemzet a magyar!«”²⁶

Szabédi az eszme két irányzatát tehát nem aszerint különböztette meg egymástól, hogy az egyik vagy a másik kétarcú volt-e; hiszen mindkettőt annak tartotta. Ellentétjüket az országtranszilvanizmus módszerével magyarázta, egyetlen szerzőre hivatkozva. Áprily és Reményik – meg Petőfi – elméleti ellenlábásának, Kós Károlynak a világnézeti és a nemzeti szempont hamis rangsorolását róta fel: „És mindjárt megmondom, hol van a főbaj. Az országtranszilvánizmus, mikor az »erdélyi szellem«-ben egy európaibb, egy nyugatibb szellemet vélt felfedezni (ezt főleg a keletibb magyarországiakkal szemben), némileg belekerült a rosszul értelmezett marxizmus malmába. Mégpedig olyanformán, hogy történet szemléletében a nemzeti szempontokat másodlagos fontosságúakká degradálta s nevezetesen azt tanította, hogy az egységes Erdélyben voltak ugyan társadalmi különbségek, de ezek sohasem voltak nemzeti különbségek, itt nemzetiségi perpatvar sohasem volt [...]”²⁷

Friss szemléltető anyagot kínált Szabédinak Kós *Budai Nagy Antal* című színdarabja „Mert hiszen alkalmazva ezt a mai állapotokra – s kétségtelen, hogy a Kós darabja a mát akarja a múlttal tanítani – mi mást jelent ez, ha nem azt, hogy a román paraszt szolidárisabb a magyar paraszttal, mint a román úrral.”²⁸ A szövegben másutt is felcsillanó nyelvi és értelmezési leleményből a kósi erdélyiség „marxista” tanát a másik oldalról is leleplezni javasolta: „Forgassuk most a polgári rétegek számára nyújtott oldalára a tételt, s nem így hangzik-e?: a magyar úr szolidárisabb a román úrral.”²⁹ Az elhibázott történeti értelmezésnél még nagyobb súllyal nyomtatba az időszerű valóság állítólagos semmibevétele: „Szörnyűség a transzilvánizmus, mert tanításai *nem a valóban adott helyzetre épülnek, hanem elképzelt Erdély, Erdélyország lebeg szemé előtt*. De ez az elképzelt Erdély nemcsak nem valóság, hanem megvalósítása felé egy lépést sem

szabad tenni. Egy lépést sem szabad tenni... az országtranszilvánizmus vakvágányra szaladt. Minden tanítása csak egy független Erdélyben érvényes, ahol a magyarság hozzájutna az őt megillető politikai súlyhoz, teljesen érvénytelen Romániában. A transzilvánizmus az erdélyi népek viszonyát abból a szemszögből nézi, hogy a magyarság egyike az államalkotó nemzeteknek, programot csak az államalkotó magyarság számára tudna adni, *már pedig mi Romániának egyik országos arányban nem is túlságosan jelentős kisebbsége vagyunk.* Ez a valóság.”³⁰

Reményik méltatása és Kós bírálata a nemzeti – a magyar – kötődés elsőbbségét domborította ki a regionálissal – az erdélyivel – szemben. Szabédi a két mérce közötti döntő különbséget egyrészt a tájtranszilvánizmus azon tulajdonságából vezette le, hogy „csak az erdélyi magyarságot tartja szem előtt, és azt mondja, hogy az erdélyi magyar különbözik a magyarországitól, de mégis egy vele (Reményik hasonlata: az összeomlás fellegein *a magyar nap* sugarai törtek szivárvánnyá; ez az Ő szóbeli közlése, nem emlékszem rá pontosan, hogy hogy mondotta). Természettudományi hasonlattal: a magyar a genus (pl. equus), az erdélyi a species (pl. equus caballus, vagy equus asinus).”³¹ E védelmezett felfogásból másrészt Kós magyar szempontból beszűkítőnek tűnő, erdélyi szempontból tágulónak láttatott nézetrendszerre kérdőjeleződött meg: „Ezzel szemben az országtranszilvánizmus »erdélyi szellem«-en egyáltalán nem a magyar szellem variációját érti (folyvást természettudományi értelemben), mert az erdélyi szellem gyökerei még a magyar államalapítás előttre nyúlnak (l. Országépítő c. regényét), szóval az nem magyar termék. Nem is csupán az erdélyi magyarság életében jelentkezik alakító erőként, hanem éppen úgy az erdélyi románságéban és németségében is. Meghatározója nem geográfiai, hanem történelmi mozzanat: az erdélyi népek évezredes – talán több évezredes – együttélése. A geográfiai mozzanat itt csak közvetve játszik szerepet: Erdély olyan geográfiai egység, mely a benne élő népeket *egy állam* alkotására kényszeríti. Tehát az Erdélyben élő népek szellemiségének megfelelő államelmélet nem a nemzeti (vagy éppen: faji) államra, hanem a nemzetiségi államra (keleti Svájc) támaszkodhatik mint eszményre. Kimutatható ez az Erdélyi Szellem az itt élő népek mindegyikének művészetében (pl. építkezés), eszejárásában stb. Természettudományi hasonlatom folytatásával: ez az erdélyi szellem az equus caballus és equus asinus keveredése: öszvérjellegű. Itt egyik nemzet sem élhet külön, zárt életet, nem is élt soha (vö. Budai Nagy Antal). Az erdélyi irodalom nem a magyar irodalom változata, azzal nem egy gyökérből hajtott, mások a meghatározói, nincs közös vérkeringésük. Mindössze közös gyökereik is vannak. Ez a konszolidált transzilvánizmus, melynek jegyében született a Helikon, irodalompolitikában a *kultúrközeledésnek*, országos politikában a *hídnak* a szószólója.”³²

Szabédi már három évvel korábban sem azonosult az erdélyi különvalóság kósi feltételezésével. Vajon – szólta hozzá Kós 1934-ben megjelent történeti regényéhez a *Protestáns Szemle* hasábjain – „a központosított

Magyarország a helyes koncepció, avagy a Gyula többé-kevésbbé független Erdélye? István elkergette Gyulát, de »Erdőelvére – mondja egy helyt – nem megy senki most. Csak békeességben legyenek ott a népek, én nem bántom őket, és más se bántsa«. Ha ez transzilvánizmus”, zárult a budapesti lap 1934-es évfolyamában a nyersen határozott kolozsvári bíráló, „akkor a politikusok Kósnak semmi hasznát nem vehetik. Ebben a transzilvánizmusban nincs politikum”.³³ A politikumot Szabédi három évvel később írott, elküldött és el nem küldött levelében egyaránt Erdély Nagy-Románián belüli elkülönítésének az óhajában látta, valamint – főként, kedvezőtlen visszaigazolásként – abban, hogy ezt az erdélyi magyar kívánalmat nem kísérte sem román, sem erdélyi német helyeslés. „Mondom, Svájc mint tény nem érv”, fogta cáfolhatatlanra ellenvetését, „mert vele szemben mint tény van a jelenlegi Románia is.”³⁴

3.

■ Szabédi lényeges megállapításai – élükön megcsiszoltan – felfedezhetőek a körlevél feladójának 1937-es vitaindítójában és egy 1938-as utóelemzésében, neve azonban e két cikk egyikében sem fordul elő. Meglehet, hogy a talán eleve hasonlóan vagy azonosan vélekedő címzett az *Erdélyi Helikon*ban a korhangulat tartogatta politikai kockázat miatt nem hivatkozott rá. Cikkében meg is jegyezte, hogy „a kérdés mélyebb vizsgálatát ugyanazok a politikai okok gátolják ma is, mint amelyek annak idején a transzilvánizmust arra kényszerítették, hogy szinte kizárólagosan irodalmi téren nyilatkozzék meg”.³⁵ Szemlérben éppen Szabédi sorainak hatására tudatosulhatott, hogy a „transzilvánizmus elsősorban csakugyan nem irodalmi, hanem politikai fogalom volt”.³⁶ A cikkébe Szabédi leveléből bekerült további meg- s rálátások közül a következők a legjelentősebbek: 1. A transzilvanisták a maguk elméletét úgy tálták, mintha azt igazolta volna már a gyakorlat; 2. Erdélyben nem a regionális közösségi tudat összhangeresése, hanem a nemzeti érdekek vezérelte különfejlődés zajlott a nagy román és – a hitleri birodalom felé tájékozódó – *külhoni német (auslandsdeutsch)* mozgalom révén; 3. Az erdélyi magyarok Nagy-Romániának csak egyik kisebbsége, nem „az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljesjogú tagja” voltak.³⁷

Szemlér – a régebbi szakirodalomba bevonult tévhittel ellentétben³⁸ – nem számolt le teljesen a transzilvanizmussal, hanem legalábbis értelemszerűen egyetértett azon értelmezésével, amelyet Szabédi Áprilyval és Reményikkel kedvezően méltatott. Elfogadta a nála nevesítetlen Reményiknél kiemelten fontos összmagyar, a „törzsország”³⁹ felé mutató irányát, valamint a többször említett Kuncz Aladár⁴⁰ szorgalmazta összeurópai viszonyulást. Ugyanakkor egyedül a „törzsországgal”, vagyis Magyarországgal „való viszonyban” volt hajlandó „talán »erdélyiségről« beszélni”.⁴¹ Kuncz európaiságával kapcsolatban viszont úgy állította be – tartalmában megkurtítva – az erdélyi gondolatot, mintha az nem lett volna „egyéb, mint a humánium, vagy Európa, és ez senkit sem jogosít fel kü-

lön »erdélyi vonások« keresésére”.⁴² Kuncz valójában 1931-ben bekövetkezett haláláig az európaiság, magyarság és erdélyiség hármasszövetségét fürkészte, miután 1923-ban Budapestről áttelepült Kolozsvárra.⁴³

Szabédi hatására vall továbbá, hogy Szemlér elsősorban – a cikkében meg nem nevezett – Kós Károly azon tételével vitatkozott, hogy az „el-múlt évszázadok folyamán Erdély önálló államisága kifejlesztett bizonyos »erdélyiséget«”.⁴⁴ Nehezményezte, hogy a „transzilvanisták szerint a bizonyítékok egész tömege” állott a kortársak rendelkezésére arról, hogy „az erdélyi bélyeg (amelynek egyetlen megfogható jele az »erdélyi liberális szellem«) felfedezhető volna valamennyi erdélyi népen”.⁴⁵ A „történelem azonban”, mondott ellent, „sajnos azt mutatja, hogy Erdélyben a népek nem egymás *mellett*, hanem mindig egymás *fölött* vagy egymás *alatt* éltek”.⁴⁶ Kritikájának e részét következőképp kerekítette le: „A transzilvanizmus legnagyobb baja az volt, hogy kitalálói, kevés kivételtől eltekintve, nem voltak tisztában az erdélyi szászság lelki berendezésével, és egyáltalán nem ismerték a románságot, hiszen saját bevallásuk azerint nem is tudtak románul. Ezzel pedig állításaik és érveik alapja dől meg. Transzilván jellegzetességeket felfedezni olyan művekben, amelyeket nem értünk és olyan emberekben, akikkel nem tudunk szóba állni – feltevéve, ha ők akarnak, vagy akartak egyáltalán szóba állni velünk – szinte szinte közel jár az irodalmi, tudományos és politikai meg gondolatlan-ság határaihoz.”⁴⁷

Erre a személyeskedés határait súroló éles vádra a megszólított idősebb kortárs az *Erdélyi Helikon* egyik következő számában kioktatónan ingerült hangnemben válaszolt: „Talán helyesebb és – illendőbb volna bátor be- és kijelentések és ígéretések helyett komoly, művészi és pozitív eredményt felmutatniok, ami más és több és értékesebb, mint az öregek »zord velőssége vagy színes szószaporítása«.”⁴⁸ A tartalmi lényegét illetően Kós szavá tette Szemlér kritikájának összmagyar indítékát: „Számukra *csak* a törzsországi, pontosabban a pesti irodalom eszmei és formai útmutatása irányadó. A fiatal írók számára Erdély csupán üres, semmit sem jelentő, semmit sem tartalmazó »jelszó«, melyet »józanságuk, egyszerűségük, valóságérzékük« az öregekénél »tisztultabb művészi szemléletük« és »fokozottabb stílus lelkiismeretük« nem tűrhet meg...” Majd transzilvanizmusát a következő képletbe sűrítette, egyben nyomatékosan, még ha nem is kijelentőlegesen magyar jellegűre csiszolta: „S az igazság az, hogy az erdélyi írók öreg generációja számára a »transzilvanizmus« bizony nem *előre kitalált jelszó*, hanem tradíció, történelmi tudat, akarat, reménység és mindenekfelett szilárd, megingathatatlan – hit. Hite annak, hogy a mi hazánk – Erdély.”⁴⁹ Külön figyelemre méltó ennek az összetett kijelentésnek a kétsíkú jellege: az egész régió birtoklásának egyfelől hitbe ágyazott akarat, másfelől kétes bizonyossága, amely megtörténtét függőben, akár egy későbbi időpontra hagyta. Ha a szerző idevágó korábbi politikai publicisztikájában nem is fogalmazott mindig maradéktalanul szabatosan és okadatoltan,⁵⁰ akkor legkésőbb e cikkéből

kiderülhetett a figyelmes olvasó számára, hogy erdélyisége nem a maga idejének Erdélyéről, hanem a jövő Erdélyének Kelet-Közép-Európában elfoglalandó helyéről szólt.

Kós a két világháború között e témakörben mindenekelőtt azt a kétrészes kérdést feszegette, hogy Erdély milyen volt a múltban, és milyen legyen a jövőben. Szemlér viszont ellentmondásosan hol azt róta fel neki, hogy nem ismerte korának valóságát – és a történelmet sem hitelesen értelmezte –, hol azt, hogy vágyálmát kergetett. „A transzilvanisták módszere durva dedukció volt”, botlott a vitaindító saját alaptételébe, „ahol az elmélet született meg először, és az empiria meglehetősen háttérbe szorult.”⁵¹ Kós e téren ugyanis számtalanszor, bár sokszor csak jelzésszerűen kinyilvánított szándéka szerint legkésőbb 1920 óta nem – vagy nem csak – a valóság kutatásának, hanem a beleérző történetfilozófiának és a látomásos jövőtervezésnek szentelte szellemi erejét.⁵² Szemlér tehát olyasmit kért számon tőle, amit ő nem is akart nyújtani. A vitaindító általában olyan tényyszerűséget hiányolt a korai húszas évek erdélyi magyar politikai eszmeiségében, amelyet a nemzeti önkormányzatokra tagolódoan autonóm Erdély álomképe nem is ígért. Szerinte a transzilvanizmus „végleges lezárulása”⁵³ zajlott éppen, holott az ideológia kívánt terméke még nem is jött létre.

Kós válaszában a kérdőre vont ideológia természetes, de kezelhető fogalmi pontatlanságait vállalva célzott a területi önállóságra hajtó transzilvanizmusra.⁵⁴ Vagyis egy olyan áramlatra, amely nem egy létező állapotot akart megőrizni, hanem egy elképzeltet kívánt megteremteni. Azt, hogy mítoszt kergetett-e, nem tudományos veretessége, hanem politikai hatékonysága döntötte el. És mivel az utóbbi: tulajdonképpeni vizsgáján megbukott, nem tudhatjuk, hogy Szemlér egy már létező erdélyi föderáció polgáraként is előállt-e volna bírálataival? Annyi gyanítható, hogy a *Jelszó és mítosz*-vita hasonszórú résztvevői sem sorolták magukat egy ilyen regionális államalakulat ádáz ellenfelei közé. A transzilvanizmus e típusát nem – vagy nemcsak – azért utasították vissza, mert egy *évtizeddel korábban* nem vált kerek egész koncepcióvá, hanem főként azért, mert a *maguk idejéig* nem valósult meg. E kijózanodásra enged következtetni például Szemlér idézett megjegyzése, amely szerint az első világháborút követően politikai okokból szaporodtak el az ideológia irodalmi megnyilatkozásai anélkül, hogy ezzel gyengítették vagy semlegesítették volna a nagy-romániai korviszonyok ellenhatását.⁵⁵ Következésképpen „a kezdeti lendület és lelkesültség felismerhetetlenné tette” híveinek „azt az egyszerű és *ma már* vitathatatlan valóságot, hogy egy jelszót hangoztattak, egy mítoszt hirdettek”.⁵⁶

Az utóelemzés a *Korunk* egy évvel későbbi évfolyamában már a címébe fölvetett *táj* szóval jelezte Szabédi-közelségét.⁵⁷ Ebben Szemlér már enyhébben bírált s némi önkritikát is gyakorolt, ismét lemondva arról, hogy megadja a mind szemléletileg, mind módszertanilag nyilvánvalóan feldolgozott hatás személyes forrását. A „tájtranszilvanizmus” fogalmát he-

lyeselte, de – vélhetően a közlő folyóirat világnézetéhez is igazodva – kihagyta belőle a *törzsországgal* való kulturális egység vonzatát.⁵⁸ A jelen-ség leírásának eredetét nem Szabédihoz kötötte, akitől viszont átvette az irodalmi példákat, Áprilyt és Reményiket.⁵⁹ „Közönségesebb nyelven”, bocsátkozott részletekbe, „a táj hatásának ilyen megnyilvánulását hazaszeretetnek, tájhazafiságnak, »lokálpatriotizmusnak« nevezik, s egy ilyen táj-transzilvanizmust, a magam példáján okulva szintén létezőnek ismerhetek el. Valószínűleg ilyesmire céloz Babitsnak a *Pesti Napló* múlt évi karácsonyi számában megjelent cikke is.”⁶⁰ Többet, mint a „tájhaza képzetét”,⁶¹ most sem fogadott el. Amint előző évi cikkében, most is elpanaszolta, hogy Erdélyben magyar, román és német *tájhazafiság* csak külön-külön létezett, azaz úgy, hogy egymással nem szövetkezett.⁶² Ezért az *országtranszilvanizmus* szót most sem írta le. Azonban immár nevén nevezett megalkotójának annyit visszaszólt, hogy Kós Károlynak „nincs joga engem [...] hamisítónak vagy tudatlannak bélyegezni csak azért, mert – esetleg tévesen – nem fogadom el Kósnak a transzilván szellem ezeréves fejlődéséről szóló – esetleg téves – elméletét”.⁶³

A személyes szópárbaj kezdeményezője saját önmérséklésével a nagyromániai közélet viszonyaihoz is igazodott, amelyek meggátolták az Erdélyen belüli közös, magyar–román–német hang akár csak keresését. Szemlér újfent célzott a nyíltan őszinte beszéd akadályaira, amikor „feltűnő élességgel” megírt előző cikkének szigorú végkifejletét enyhítve bejelentette, hogy igyekszik „felfedezni azokat az elemeket is, amelyek a transzilván léleknek minden egyébtől való különbözőségét igazolják. Avagy legalább igazolják azt, hogy a három nép olyan közös – *nem politikai* – sajátságokat fejlesztett ki, amelyek egységes szempontból teszik őket megítélhetővé.”⁶⁴ Elsősorban Kósnak üzent, hogy e feltétel beálltáig hajlandó legalább arra hangolódni, hogy a transzilvanisták „az illető nép és ugyanannak a népnek más területen élő részei közt levő különbséget hangsúlyozzák”.⁶⁵ Ez a „nemleges transzilvanizmus”, amely „nem a három nép közös sajátságaiban, hanem mindeniküknek a közös lakóhelyen kívül való vonatkozásban felfogott egyedi különbözőségeiben nyilvánul meg”, annál is inkább megfelelt a korabeli román államhatalom elvárásainak, mivel – a szerző közbevetése szerint – meglétét nem lehetett „történelemmel, »transzilván liberális szellemmel« vagy huzamos együttéléssel bebizonyítani”.⁶⁶

4.

■ Szemlér körlevelének címzettjei közül Szabédi hatolt transzilvanizmus jelentésrétegeiben a legmélyebbre. Dolgozata 53 év múltán a többiekénél korábban érte meg első, további 13 év elteltével elkülönített tételként második kiadását. E kései kitüntetésre általa is rászolgált, hogy a két világháború közötti transzilvanizmussal foglalkozó politikai eszmétörténet-írás egyszerre két műfajban értékesítheti: forrásként – hiszen Szabédi transzilvanista volt a maga nemében⁶⁷ –, de szakirodalomként is.

Külső, tudósi nézetből megszületett értékelései közül azok a legmaradandóbbak, amelyek az erdélyi ideológia mindkét irányzatának színére és fonákjára, az transzilvanizmus kétarcúságára, valamint – közvetve – a nemzeti és a regionális öntudat korántsem viszálymentes összefonódásaira vonatkoznak. E két általános láttelel éppen időtálló jellegénél fogva az eddigieknél körültekintőbb további kutatásokra ösztönöz, amelyeknek főszereplői között ott a helye Kós Károlynak és Reményik Sándornak is.

A korabeli erdélyi magyar szellemi élet e két oly különböző természetű egyénisége Szabédi vázolt szemszögében nem ugyanazt az erdélyiséget testesítette meg. Csakhogy, amire Szemlér levelezőpartnere mintha ráérezett volna,⁶⁸ Kós országtranszilvanizmusa és Reményik tájtranszilvanizmusa 1937-ig már összesimult. Ugyanis a magyar–magyar kapcsolatrendszer, amelyben Szemlér fennebbi cikkében egymástól eltávolítani igyekezett a román–magyar államhatáron inneni és túli részeket, Kósnak a harmincas évek során egyre fontosabb lett. Reményik pedig a korszak második évtizedében saját erdélyiségét nem az addig magyar főirányú felfogásának elmélyítésével, hanem kiegészítésével: egész Erdélyre való kiterjesztésével fejlesztette tovább. A Szabédinál kétfajta erdélyiséget eredetileg döntően a magyar egység gondolat fő iránya különböztette meg egymástól: a tájtranszilvanizmus *összmagyar*, az országtranszilvanizmus *összerdélyi* képletben tükröződött. De Reményik az évek során fokozatosan közeledett Kós felfogásához, Kós pedig az övéhez.⁶⁹

Igaz, hogy amikor Kós az összmagyar hangsúlytöbblet értelmezésére betekintett a kulturális és politikai eszmetörténetbe, akkor ennek magyarországi és erdélyi vonulatát egymástól el is különítette. A magyar egységet eszmeileg meg is bontotta – de úgy, hogy „Erdély különvaló és önálló képzőművészeti fejlődése” nála sem torkollott a magyartól eltérő közegbe.⁷⁰ Ezzel nem elsősorban vagy nemcsak a regionális magyar–román–német együttműködés kívánalmára, hanem inkább ennek egyik alapfeltételére utalt: a magyar fél erdélyi rátermettségére, amely egyúttal nemzeti egységképeségre vallott. Az így is, úgy is érthető szándékát aztán nemegyszer magyaráznia kellett. Jelentősebb ilyen megszólalásainak egyike az Ifjúsági Keresztény Egyesület kolozsvári protestáns diákegyesület *Ifjú Erdély* folyóiratának 1930. évi egyik számában olvasható. „Erdély állam volt”, idézte hosszan körkérdésre beküldött válaszában Ady Endre 1905-ös *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című esszéjét: „És keressünk. Valahol. Akárhon. Erdélyben? Erdélyben!” Majd befordult saját hétköznapjaiba: „A sors rettentő fordulása azután arra kényszerített minket, akik az ő akaratából ma már csak erdélyiek vagyunk, hogy vállaljuk új sorsunkban magyarságunkat”. Innen, a *csak erdélyiek* szemszögéből kezdte megválaszolni a szerkesztőség kérdését: „És most talán meg kellene felelnünk arra, hogy hát mi is az erdélyi gondolat?” A következő mondatból azonban ekképp tompította az olvasói várakozást: „De erre én egyenesen nem tudok válaszolni. Ha csak ezt nem mondom, amit érzek: hogy ez nem más, mint az a másíthatatlan valóság, mely Erdélyt zárt

földrajzi egységgé tette”, az „ezeresztendő történet, mely külön való és más volt, mint az Erdélyen kívüli népek és területek története, amely a maga különvalóságával örök időkre és kitörölhetetlenül véste bele magát minden erdélyi ember lelkébe”.⁷¹ Az 1930-as években Kós többször szembesült azon részben maga gerjesztette kihívással, hogy bizonygassa: „nem valami ködös transzilvánizmusra” gondolt.⁷² De e pontosításaival sem árult el többet annál, amit politikai esszéiben közölhetőnek vélt. Annait mindenestre elárult magáról, hogy nem mondott le Erdély legalább eszmei birtoklásáról, amint ezt – az éppen idézett cikkeinek hullámhosszán – a *Jelszó és mítosz*-vitában, mint láttuk, korhű madárnyelven ki is fejezett.⁷³

A transzilvanizmus – jelen dolgozatban tárgyalt – önvizsgálata a harmincas években megéltékül nemzedéki vitákban is összefüggött az elvesztett *haza* és az elcsatolt *szülőföld* eszmei szembesülésének a kihívásával. Kós és Reményik példájában a fogalompáros erdélyi pillérének jutott az elsőbbség, amely burkoltan a Nagy-Romániától való idegenkedést jelentette.⁷⁴ Az erdélyi szülőföld politikai értelemben is megragadható jelképszerepe ragadható meg a világháború óta második értelmiségi nemzedék 1937. október 2–4-i Vásárhelyi Találkozójának programadó vitaanyagában is, amelynek előzményei visszakövethetőek az évtized elejéig.⁷⁵ A *fiatalok* kritikája az *öreg*ek transzilvanizmusával szemben, amelybe a korábbi szakirodalom beleértelmezte a marxizmus erősödő befolyását és a román államiság iránti hűséget,⁷⁶ valójában a kisebbségi kérdés nagy-romániai kezelése ellen irányult, amikor – mint Szemlér – a Trianon óta mérlegelésre javallott regionális nemzeti egyezkedések eshetőségét mítosznak minősítette, ugyanakkor átvette a világnézetek feletti erdélyi magyar önállósági tudat és akarat ápolásának a követelményét az idősebb nemzedék elvi készletéből.⁷⁷ Ezzel nem a kommunista osztályharcos népfront jegyében járt el, hanem a nemzeti érdekekben gyökerező egység gondolatot próbálta a gyakorlatba átültetni, amely már az 1920-as évek eleji erdélyi magyar pártosodásban kialakult, és az Országos Magyar Párt 1922. decemberi megalakulásától a korszak végéig a kisebbség politikai életének egyik fő irányelve maradt.⁷⁸

A Vásárhelyi Találkozó, amelyen Szabédi – Szemlérrel ellentétben – nem vett részt,⁷⁹ a magyar kisebbség érdekképviselőjének új útjait volt hivatott kitaposni. A szervezkedő „fiataloknak máris sikerült az”, bizonygatta a gyűlést beharangozó közlemény, „amit az »öregek« hiába próbáltak: megkerülték, vagy átlépték a társadalmi osztályok választófalait, hogy a kisebbségi magyarság első vonalba helyezett népi-nemzeti kérdéseiről, kulturális, gazdasági és politikai feladataiért együttes erővel dolgozhassanak, vagy ha kell, harcoljanak”.⁸⁰ A meghívó néhány nappal a gyűlés előtt közölte a nemzeti önállósulást és a társadalmi rétegek együttműködését követelő programot: „Ezek az alapvető tételek: 1. Támogatunk és szolgálunk minden olyan törekvést, mely az erdélyi magyarságot tudatosra és erőssé teszi arra, hogy sorsát önmaga irányítsa. 2. Szüksé-

gesnek látjuk társadalmunk átformálását abból a célból, hogy az erdélyi magyarság egyetemes érdekeinek a síkján az osztályok közötti választófal eltűnjék. A falusi kisbirtokosrétegnek és a munkásságnak kell alkotnia azt az erős nemzetiségi testet, melyet a nevelő értelmiséggé átalakult középosztálynak kell szolgálnia. 3. Fel kell ébreszteni és táplálni kell azt az öntudatot, mellyel az erdélyi magyarság sikeresen ellenállhasson minden olyan támadásnak, amely öt nemzeti értékeiben és jogaiban veszélyezteti.”⁸¹ Tamási Áron, az előkészítő bizottság mérvadó alakja, már hetekkel korábban bejelentette ezt az igényrendszert, amely tartalmilag összezsengett a Trianon utáni hőskor transzilvanizmusának autonómiakonceptiójával.⁸²

Az a régebbi szakirodalmi vélemény, amely szerint a *Jelszó és mítosz*-vitában a Szemlér körlevelére válaszolók csoportjában „valamennyien elvetették a transzszilvanista ideológiát”,⁸³ egyrészt pontatlan, amint maga Szabédi Szemlérnek írott levele tanúsítja. Másrészt felszínes, mivel nem fed fel, hogy az erdélyiség elvi megkérdőjelezése mögött Nagy-Románia elutasítása húzódott meg. Szemlér három évtizeddel később felidézte, hogy annak idején levelezett Szabédival a Vásárhelyi Találkozó folytatásáról, amelyre azonban nem került sor. „Engem pedig”, ütötte meg visszaemlékezésében az önkétely hangját, „a transzilvanizmus általam talán meggondolatlanul és időszerűtlenül kirobbantott vitája valahogyan még sűrűbb magányba kényszerített.”⁸⁴

5.

■ Szemlér 1937-ben úgy vélte, hogy a transzilvanizmus „megfutotta pályáját”.⁸⁵ Bár az 1970-es években árnyalta ezt a véleményét,⁸⁶ az irodalomtörténeti szakirodalomban mégis eredeti nézete honosodott meg.⁸⁷ A *Jelszó és mítosz* témakörben ugyanazon szakág egyik szerzője évezredünk elején maradéktalanul azonosult a korabeli vitaindítóval. Vallasek Júlia a tárgyi jelentéktelenségig mitizált, megszámlálhatatlanul sokarcú transzilvanizmus bírálatának⁸⁸ a hatása alá kerülve utólag felrótta a hajdani címzett Kós Károlynak, hogy védekezésül „egyszerűen megismétli már korábról ismert körkörös érvelését”.⁸⁹

A kortárs és a nemzedéknyi idő után felmelegített kritika a harmincas évek második felét jelölte meg a transzilvanizmus végső szakaszaként. Mindkét esetben azzal a ténnyel kívánta magát – kimondva vagy kimondatlanul – igazolni, hogy *Erdélyország* vágyalom maradt, ahányszor Trianon után megoldási javaslatként szóba került. Ehhez a helytálló megállapításhoz azonban az éllovas országtranszilvanista célkitűzésének félreértése párosult. Szemlér – Szabédira visszavezethető – előfeltevésével, miszerint Kós kizárólag Erdély jelenének átalakításához keresett fogódzókat a múltban, figyelmen kívül hagyta mindkét cikkében a kósi igény legalább annyira jelentékeny másik szálát: azt, amelyik a jövőbe mutatott.

Szabédi transzilvanizmusértelmezésének másik kulcsalakja, Reményik, 1920-ban a repatriálás ellenkezőjével, az Erdélyben maradással tiltako-

zott Nagy-Románia létrejötte ellen. „Mi akarsz lenni, magyar vagy erdélyi?” E kérdése, írta 1930-ban a pályatárs Kós erdélyiségének méltatásában, tíz évvel korábban egymást kizáró eshetőségeket foglalt magába.⁹⁰ A következő évek során végleg meghaladta egykori *végváris* nemzeti radikalizmusát. A második bécsi döntésre következően is az erdélyi szülőföldet választotta – ezúttal azonban egykori saját és a mostani, Észak-meg Kelet-Erdélyre, a Székelyföldre kiterjeszkedő magyar államhatalom harciassága nélkül. A világháború – és nem utolsósorban az Erdélybe bevonuló magyar hadsereg – észlelése nyomán kifejlődött humanista eszményével különválasztotta az államot és a nemzetet, vagyis a hazát és a szülőföldet.⁹¹

A Kós- és a Reményik-minta történetében Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérése a magyar államiságba próbára tette az önkormányzatiság alapelvét. Hiszen Erdély autonómiája nemcsak román, hanem magyar irányban is bizonyos elkülönülést feltételezett már az 1920-as évek első felében, amikor a transzilvanizmus a Nagy-Románián belül megcélzott regionális föderációért indított társkereső sajtóhírverést.⁹² Ezért 1940 ősztől bizonyosodhatott meg, hogy a második bécsi döntés következtében az a jövő köszöntött-e Erdélyre, amelyre azelőtt a transzilvanisták vártak. Szabédi önvizsgáló lényegkeresését dicséri, hogy 1943-ban a kolozsvári *Termés* című folyóirat „spiritus rectora”-ként⁹³ újra kibontotta a kérdéskört, amelyet hat évvel azelőtt nagy-romániai közegben világított át. Az évfolyam nyári és őszi, a kor író és tudós tanúit szerepeltető *Elvek, gondolatok* című ankétján az 1941-ben elhunyt Reményikhez már nem fordulhatott, de Áprilyt, a másik tájtranszilvanista mintaalakját sem kereste meg.⁹⁴ Kóst szemelte ki az „íróművészek között”, mert benne látta azt a személyiséget, aki „az elmúlt két évtized alatt regényben, színdarabban és szakírásaiban egyaránt legkövetkezetesebben adott kifejezést annak a sokat vitatott gondolatnak, amit közkeletű szóval transzilvanizmusnak hívunk”.⁹⁵

Kolozsvári hagyatékának itt bemutatott iratcsomójában fennmaradt még egy 1937 októbere után keletkezett kétoldalas gépirattöredék, amelyből kiviláglik, hogy Szabédi elküldött és el nem küldött levelei megírása után Szemlér és Kós szellemi csörtéjéből legalább önmaga számára levonta két fő következtetését: eszerint Szemlér indokoltan bírálta és búcsúztatta el a transzilvanizmust, Kós pedig „az Erdélyen belüli kritikát és olvasóközönséget nemcsak elfogultnak, hanem komolytalannak is” tartotta.⁹⁶ Abban az évben maga is leáldozóféltben látta az erdélyiséget.⁹⁷ Most viszont, a második bécsi döntés után részben megváltozott körülmények közepette, arra volt kíváncsi, hogy újjáéled-e az eszmeáramlat. Az ankét személyre szóló bevezetőjében Kós *Erdély* című kultúrtörténeti munkájából idézett sorokkal összefoglalta a szerző 1920 novemberétől különféle színtereken és módon terjedő véleményét a régió befelé elkülönítő, kifelé összekovácsoló nemzeti tagoltságáról.⁹⁸ Majd a következő kérdést szegezte neki, tovább idézve könyvéből: „Ugyancsak

ebben a művében olvassuk: »A história szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot, és építették azt külön erdélyi eszükkel... De amely nép valaha is elejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban, és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...« Mint az erdélyiség gondolatának legjelentősebb képviselőjéhez fordulunk most kérdésünkkel: Időszerűnek látja-e ma is ezt a gondolatot? Lát-e olyan hatóerőt benne, ami a mai világalakulásban a három itt élő nép sorsát valamilyen irányban befolyásolná? Elképzelhető-e ma, a nemzeti elkülönülések idején, hogy akárcsak a művelődés területén is az együttélésnek olyan termékeny légköre alakuljon itt ki, amelyben – a múlthoz hasonlóan – három önálló kultúra kiteljesedése bekövetkezhetik? S mikor »ejti el« valamely itt élő nép Erdélyt? Amikor erdélyiségének elébe helyezi nemzeti vágyait, a »külön erdélyi sorsot« felcserélve így a nemzet sorsának vállalásával? Vagy amikor lemondva ösztönző nemzeti vágyairól, önmagát »ejti el«, vagyis elveszti Erdély életében addig betöltött szerepét?⁹⁹

Kós szótáriai otthonában 1943 nyarán jegyzett válaszában nem tágított szellemi szenvedélyének tárgyától: az összmagyar viszonylatban is különvalónak gondolt, de az erős regionális kötődést az egészséges magyar nemzettudattal összeegyeztető Erdély eszméjétől. A „két darabba vágott” régióban elviselt „hadiállapot” és „cenzúra”¹⁰⁰ miatti borongós hangulatban ekkor, magyar fennhatóság alatt is a fejedelemség korával példálózott: „S vajon Erdély fejedelmei nem tudatosan a közös magyar életet és jövőt szolgálták-e akkor, amikor Erdélyország Magyarországtól külön, független állam volt?”¹⁰¹ A nemcsak *erdélyi magyar*, hanem – szélesebben kitekintve – az „erdélyi ember erdélyiségét” továbbra is kívánatosnak, de érvényesíthetetlennek minősítette, mivel „az idő alkalmatlan és a helyzet kényes”.¹⁰² Az erdélyiség vagy valamelyik nacionalizmus túltengésének veszélyét magyar szempontból egy kétszeresen kiegyenlítő egyezkedés esélyével hátrította: „Erdélyiség és magyarság nem zárják ki egymást, sőt talán tudatosabb az erdélyi magyarban a maga magyarsága, mint az alföldiben éppen azért, mert” – következett az egyezkedés második szintje – „itt vegyesen él másik két néppel (amellyel azonban soha sem keveredett)”.¹⁰³ Kós alig leplezte a második bécsi döntés területpolitikai eredménye, valamint az erdélyiekkel szembeni újabb magyar bizalmatlanság fölötti csalódottságát. Bár Szabédi közvetlenül nem kérdezett rá, befejezésül mégis megosztotta a körkérdés nyilvánosságával azt a véleményét, amely szerint Magyarország „ezt a csonka fél-Erdélyt sem kaphatta volna vissza”, ha az erdélyiek erdélyiségükkel megtagadták volna magyarságukat.¹⁰⁴

Kós 1940 őszén a megnagyobbodott Magyarország fővárosában tartott előadásában kijelentette, hogy az erdélyi magyar műemlékek szakszerű

megóvása „visszacsatoltatásunk lehetőségének egyik leghatásosabb fegyvere”.¹⁰⁵ Vélhetően ezt gondolta 1940 előtt is. A részleges újraegyesítés mégsem térítette el alapgondolatától. 1941-ben gróf Teleki Pált mint földrajztudóst idézte az 1940-ben kiadott *Erdély* című kötetből, a néhány héttel később elhunyt miniszterelnök Erdélyről, az „öntudatos kis világ”-ról szóló soraival, a régió jellemzésével, amely „partikuláris” volt s maradt, „akár független fejedelemség, akár része egy nagyobb országnak”.¹⁰⁶ Ebben az értelemben hivatkozott Telekire a *Termés* 1943-as ankétján is.¹⁰⁷

Kós mindig álmodozott is: politikai víziót szorgalmazott és gondozott. Szabédi leginkább a megélt valóságot szemlélte és értelmezte. Mindketten megőrizni és fejleszteni akarták azt a szellemi-kulturális teret, amelynek egyéniségét egyikük inkább a régió történeti öröksége, másikuk jobbra társadalmi tulajdonságai felől domborította ki. Az 1937-ben válaszadó elemző 1943-ban átvedlett a kérdező szerepébe, miközben vitafele megmaradt abban a feladatkörben, amelyet 1940 előtt is kitöltött. A két szerző tollvonásainak tartalmi és erkölcsi hitelességét növelte, hogy a transzilvanizmus e természetrajza előbb román, utóbb magyar állami környezetben keletkezett. Szabédi az 1943-as körkérdés egyéni bevezetőjében a nemzeti és a regionális öntudat kiegyensúlyozottságáért vívódó Reményik emlékét idézte. A neki írott válaszból beigazolódtott, hogy Kós az évek során azért ismételtette magát, mivel az eszményi Erdélyről megalkotott képe mindig szertefoszlott az ellenérdekek valóságában.

■ JEGYZETEK

1. Pomogáts Béla: *Szabédi László a transzszilvanizmusról. Szabédi László levele Szemlér Ferenchez [1937]. Új Erdélyi Múzeum* 1 (1990) 56–70., itt 60–70. [a továbbiakban: ÜEM]; Szabédi László: *Levél Szemlér Ferenchez*. In: *Jelszó és mítosz*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Pomogáts Béla. Marosvásárhely 2003. 171–190. Az első kiadás utánnomása: Pomogáts Béla: *Szabédi László a transzilvanizmusról*. *Európai Idő* 2 (1991) 1–2., 3–4. (január 10.); 3, 3. (január 16.). A levél első kiadása az 1990-es évek elején beépült a transzilvanizmus felélesztésének lehetőségét firtató erdélyi eszmecserekké, valamint Münchenben a korai transzilvanizmus német nyelvű monográfiájába. Vö. Cs. Gyimesi Éva: *Időszerű-e a transzilvanizmus?* *Európai Idő* 2 (1991) 21, 3. (május 22.); Tánzos Vilmos: *A transzilvanizmus időszerűsége. Transzilvanizmus és nemzeti identitás*. *Európai Idő* 2 (1991) 4, 3. (január 23.); K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. München, 1993. 383.
2. Pomogáts Béla: *Az erdélyiség változatai. Dsida Jenő és Szabédi László transzszilvanizmusa*. *Helikon* 18 (2007) 9 (479) 1–3. (május 10.).
3. „A körlevél és a válaszok szövegét Szemlér Ferenc 1973. okt. 22-én keltezett levele révén ismerem.” Pomogáts: *Szabédi László a transzszilvanizmusról*, 59. 6. jegyzet. Pomogáts Böződi György, Kiss Jenő, Kováts József, Nagy István és Szenczei László Szemlér körlevelére beérkezett válaszait 2003-ban a következő jegyzettel tette közzé: „Ezek a levelek a Szemlér Ferenc által kezdeményezett ankét céljaira íródtak. A kéziratokat személyesen Szemlér Ferenc adta át nekem még az 1970-es évek végén. Nyomatásban most jelennek meg először.” (*Levelek Szemlér Ferenchez*. In: *Jelszó és mítosz*. 191. Szemlér Ferenc 1978-ban hunyt el.) Ugyanazon levélírók Szabédiával kiegészült sorára hivatkozik Pomogáts transzilvanizmus-kismonográfiájában, de itt – mint az 1990-es közlésben – azt írja, hogy „a leveleket Szemlér Ferenc 1973. október 22-én keltezett levele” útján kapta kézhez. Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Bp., 1983. 201. 55. jegyzet.
4. Pomogáts: *Az erdélyiség változatai...*
5. Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Bp., 1999. 47–49. Néhány év múlva visszatért a szóban forgó Szabédi-gépiratok filológiai problémájára: Kántor Lajos:

- Szabédi: az irodalom, a határok – és ami később következett. Korunk 14 (2004) 7, 93–96. itt 94–95.
6. Pomogáts Béla: *Erdélyi sorskerék. Jegyzetek Kántor Lajos Szabédi-monográfiájához*. Kortárs 45 (2001) 6, 104–110. itt 106.
7. Szabédi László *Szemlér Ferenc*hez. [H. n., é. n. 1937]. In: *A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplőbejegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése*. Az előszót írta Kántor Lajos. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bartha Katalin Ágnes. Kvár, 2007. 221–229., 451.
8. ÜEM 60.
9. Formailag enyhén különböző és helyenként csekély, nem jelentésmódosító mértékben eltérő fogalmazású, két gépelt példányban: 1. Szabédi László levelei különböző személyekhez 1923–1944. Szabédi László el nem küldött levelei 1923–1944. Szabédi László Emlékház és Kutatókönyvtár, Kolozsvár. Szabédi László hagyatéka [a továbbiakban: SzLh]. 28./20., 12,5 o., valamint három, nem folytatólagosan számozott, gépírt töredékkaldal [a továbbiakban: SzLh 1.]; 2. Vegyes feljegyzések, írások. Szabédi különböző írásainak gépirata. Uo. 33./23. b., 12 o. Segítő közreműködéséért köszönet illeti Széman Emese Rózsát, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tulajdonában lévő Szabédi László Emlékház és Kutatókönyvtár vezetőjét. A hagyatékleltár: Szabédi László hagyatéka. EMKE. <https://www.emke.ro/>. Alábbiakban az el nem küldött levél 1. példányára hivatkozunk. A nyomtatásban megjelent elküldött levél eredetije lappang – vagy Pomogáts Béla magánírártárában, netán első vagy másodpéldányként Szemlér Ferenc hagyatékában található.
10. Ld. vagy vö. Balázs Imre József: *A transzszilvanizmus és a dugó* [2004]. In: *Uó: Mint egy úszó színház*. Esszék, kritikák. Csikszereada 2005. 9–17.; Csehi Gyula: *Szabédi László (1907–1959)*. In: Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. Versek, szépprózai írások. Buk., 1967. 5–50.; Földes László: *Az egészet akartam. Szabédi László költői útja [1956]*. In: *Uó: Elvek és viták*. Tanulmányok, kritikák. Sajtó alá rendezte Láng Gusztáv és Tóth Sándor. A bevezetőt Láng Gusztáv írta. A bibliográfiát Gáspár Sándor állította össze. Buk., 1983. 69–106.; Kántor Lajos: *Tagadó kert?* In: Szabédi László: *Enyém ez a történelem*. Válogatott művek. Válogatta és az előszót írta Kántor Lajos. Bp., 1980. 5–26.; Lakatos Artur: „A költő életéhez a halála is hozzátartozik”. *Szabédi László tragikus életútja*. Arc és álarc. A Hamvas Intézet negyedéves folyóirata 2 (2018) 1–2, 287–322.; Mózes Huba: *Az egészet akartam. Szabédi Lászlóról és életművéről*. Kismonográfia. Kolozsvár-Napoca, 1984.
11. A körlevelet idézi: Pomogáts: *Szabédi László a transzszilvanizmusról...* 57.
12. Vö. a többi címzett 2003-ban közzétett válaszaival: *Jelszó és mítosz*, 191–200.
13. Uo.
14. SzLh 1, 3. Kiemelés az eredetiben.
15. További szövegszerű eltérésre ld. a 25. és 26. jegyzetet. A két szöveg közötti különbségek filológiai feltérképezése és kiértékelése érdemleges feladatnak ígérkezik, ha a vizsgálódás tárgya nem a transzszilvanizmus, hanem a fiatal Szabédi alkotói életpályája.
16. *Áprily Lajos összegyűjtött versei és drámái*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és az utószót írta Győri János. Bp., 1985. 70–71., itt 70.; ÜEM 63.
17. K. Lengyel Zsolt: *Reményik Sándor erdélyiségéről*. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerkesztette Dubniczky Zsolt [é. m.]. Bp., 2020. 289–306., itt 289–301.
18. ÜEM 63.
19. Reményik Sándor: *Csak így...* In: *Uó: Csak így...* Versek 1918–20. [H. n., Kolozsvár] 1920. 3.
20. ÜEM 63. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
21. SzLh 1, 6–7. Kiemelés az eredeti másolatban.
22. ÜEM 64–65. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
23. Uo. 63–64. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
24. *Áprily Lajos összegyűjtött versei és drámái*. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, és az utószót írta Győri János. Bp., 1985. 166.; ÜEM 64. Kiemelés a nyomtatott eredetiben; SzLh, 1, 8. Kiemelés az eredeti másolatban.
25. *Petőfi Sándor összes költeményei*. Szerkesztette Belia György. Bp., 1972. 547–549., itt 547.; ÜEM 63. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
26. SzLh 1, 4–5. Kiemelés az eredeti másolatban.
27. ÜEM 67.
28. Uo. A darabot 1937 januárjában Budapesten mutatták be (Reményik Sándor: *Ami igazság...* Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Pásztortűz 23 [1937] 2, 27–28. [január 31.]). Azon év márciusában és májusában színe vitték Kolozsvárról, Nagyváradon és Brassóban is. Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Színháték. Buk., 1958. 4.
29. ÜEM 67.

30. Uo. 68. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
31. Uo. 65. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
32. Uo. 65. Kiemelés a nyomtatott eredetiben.
33. Szabédi László: *Kós Károly: Az országépítő*. Történeti regény 2 kötetben. Protestáns Szemle 43 (1934) 389–392., itt 392. Érdekes mellékszál, hogy Reményik, Szabédi kedvelt tájtranszilvanistája, Kós drámáját viszont éppen transzilvanistaként elkönyvelt jegyei okán nagyra értékelt: Reményik Sándor: *Ami igazság... Kós Károly: Budai Nagy Antal*. Pásztorúti 23 (1937) 2, 27–28. (január 31.).
34. ÜEM 66. Vö. hasonló következtetéssel SzLh 1, 3–5.
35. I. Szemlér Ferenc: *Jelszó és mithosz*. Erdélyi Helikon 10 (1937) 592–604., itt 595.
36. Uo. 601.
37. Uo. Vö. ÜEM 64–68.
38. Pomogáts: *A transzilvanizmus...* 200.
39. I. Szemlér: *Jelszó és mithosz...* 599., 602.
40. Uo. 595, 597, 601.
41. Uo. 599.
42. Uo. 602.
43. K. Lengyel Zsolt: *Szabálytalan párhuzamok. Kós Károly és Reményik Sándor erdélyisége 1911–1941*. Gépirat (megjelenés előtt).
44. I. Szemlér: *Jelszó és mithosz...* 599.
45. Uo. 599.
46. Uo. Kiemelés az eredetiben.
47. Uo. 600.
48. Kós Károly: *Jelszó és mithosz?* Erdélyi Helikon 10 (1937) 766–770., itt 770.
49. Uo.
50. Vö. pl. Kós Károly: *Beszélnek Erdély kövei is*. Napkelet 1 (1920) 3, 135–141. (október 15.).
51. I. Szemlér: *Jelszó és mithosz...* 598.
52. Pl. Kós: *Beszélnek Erdély kövei is*. Vö. Lengyel: *Szabálytalan párhuzamok...*
53. Szemlér: *Jelszó és mithosz...* 602.
54. Kós: *Jelszó és mithosz?*
55. Ld. a 35. jegyzetnél.
56. I. Szemlér: *Jelszó és mithosz...* 596. Kiemelés tőlem – K. L. Zs.
57. I. Szemlér Ferenc: *Táj és sors*. Korunk 13 (1938) 4, 322–328.
58. Uo. 322–323., 328–329.
59. Uo. 323.
60. Uo. 322. Vö. Babits Mihály: *Fogarás*. Pesti Napló 88 (1937) 293, 33–34 (december 25.).
61. I. Szemlér: *Táj és sors...* 322.
62. Uo. 323.
63. Uo. 326.
64. Uo. Kiemelés K. L. Zs.
65. Uo. 327.
66. Uo.
67. Pomogáts: *Az erdélyiség változatai...* 3., a tájtranszilvanisták közé sorolta.
68. Ld. a 13. és 14. jegyzetknél.
69. Részletes forráselemzéssel: K. Lengyel: *Szabálytalan párhuzamok...*
70. Kós Károly: *Magyar művészettörténelem és Erdély művészete*. Erdélyi Helikon 4 (1931) 709–715., itt 714.
71. Kós Károly: *Erdélyi gondolat*. Ifjú Erdély 8 (1930) 9, 193–194. Kiadva: *Kós Károly publicisztikája* [a továbbiakban: KKPubl.]. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, szerkesztette és az előszót írta Sas Péter. Csíkszereda, 2014. 258–259.
72. Kós Károly: *Énekes madár (Tamási Áron mesejátéka és az erdélyi magyar dráma)*. Erdélyi Helikon 9 (1936) 209–215., itt 209.
73. Ld. a 49. jegyzetnél.
74. K. Lengyel Zsolt: *Kényszerű középúton. Erdélyi magyarok Nagy-Romániában 1920–1940*. Gépirat (megjelenés előtt).
75. Csapody Miklós: *Népiség és erdélyiség. Táj-, világ- és országnézet*. In: Korunk 33 (2022) 6, 79–89.; Pomogáts: *Szabédi László a transzilvanizmusról...* 56–59.
76. Vö. Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*. Bp., 1967.; Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó. „a történelem önmagát gondolta”*. Buk., 1977. Az újabb szakirodalomban is felbukkan az a vitára hívó vélemény, hogy a „a kisebbségi kérdés megoldását” a Szemlér által „képviselet kör a marxizmusban látta. Szemlér ugyanis a transzilvanizmust támadó cikke megírása előtt meghallgat-

- ta több fiatal marxista beállítottságú író társának az övével egyező véleményét.” Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda 2007. 213.
77. Másfél évi munka után kiérlelődött az erdélyi magyar szellemiség összefogását célzó „Vásárhelyi Találkozó”. Brassói Lapok 43 (1937) 172, 4. (augusztus 23.); *Összehívták a Vásárhelyi Találkozót*. Brassói Lapok 43 (1937) 201, 4. (szeptember 26.).
78. Horváth: *Elutasítás és alkalmazkodás között...* 277–278.; K. Lengyel: *Auf der Suche...* 183–191.
79. Mózes: *Az egésznet akartam...* 19.; Szemlér Ferenc: *Magányosan a Vásárhelyi Találkozón*. In: Uő: *Személyes üggy. Vallomások, emlékek*. Buk., 1975. 46–58.
80. *Összehívták a vásárhelyi találkozót. Mi a nagyjelentőségű ifjúsági gyűlés tárgysorozata és kik az előadói?* Brassói Lapok 43 (1937) 201, 4. (szeptember 26.)
81. Uo.
82. A Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottsága nevében Tamási Áron [é. n.]: *„A cselekvő erdélyi ifjúság!”*. *Másfél évi munka után kiérlelődött az erdélyi magyar szellemiség összefogását célzó „Vásárhelyi Találkozó”*. Kolozsvár, 1937. augusztus 18. Brassói Lapok 43 (1937) 172, 4. (augusztus 23.). Vö. K. Lengyel Zsolt: *A meghíúsult kompromisszum. A transzszilvanizmus eredete és alakjai az 1920-as években*. In: Uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, 2007. 217–263., itt 232–238., 242–251.
83. Pomogáts: *Szabédi László a transzszilvanizmusról...* 57. Ugyanúgy: Pomogáts Béla: *Az erdélyi gondolat nyolc évtizede*. In: *Jelszó és mítosz...* 15–101., itt 71.
84. Szemlér: *Magányosan a Vásárhelyi Találkozón...* 57.
85. Szemlér: *Jelszó és mítosz...* 603.
86. Szemlér Ferenc: *Az Erdélyi Helikon költői* (Bevezetés). In: *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*. Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta Szemlér Ferenc. Buk., 1973., 7–49.
87. Pomogáts: *A transzszilvanizmus...* 200–204.; Pomogáts: *Szabédi László a transzszilvanizmusról...* 59.
88. I. Szemlér: *Jelszó és mítosz...* 159.
89. Vallasek Júlia: *Elváltozott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–44 között*. Debrecen, 2004. 40.
90. Reményik Sándor: *Kós Károly erdélyisége. A szerzőnek a „Minerva” kiadásában megjelent „Gálok” című novelláskötete alkalmából*. Erdélyi Helikon 3 (1930) 3, 240–242., itt 241.
91. K. Lengyel: *Reményik Sándor erdélyiségéről...* 305–306.
92. K. Lengyel: *A meghíúsult kompromisszum...* 232–238.
93. Kiss Jenő: *Termés spiritus rectora* [1969]. In: Uő: *Emberközelből*. Tanulmányok, cikkek, visszaemlékezések. Kolozsvár–Napoca, 1979. 90–95.
94. A megkeresett írók s tudósok névjegyzéke: *Termés* 2 (1943) nyár, 87.
95. Uo. 95. Az ankét aláíratlan személyes kérdéseinek összeállítója „stílu-selemzéssel kikövetkeztethetően elsősorban maga Szabédi László” volt: Kántor Lajos: *Szabédi László és a Termés*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 24 (1980) 2, 135–144., itt 140.
96. Cím és keltezés nélküli gépelt fogalmazvány [1937 vége, vagy 1937/1938 fordulójá]. SzLh. *Vegyes feljegyzések, írások*. Szabédi különböző írásainak gépirata 33/23 b, 2.
97. Pl. ÚEM 68–69; SzLh 1, 229.
98. Kós Károly: *Erdély*. Kultúrtörténeti vázlat. Kolozsvár, 1929. Ld. még az 50. jegyzetnél.
99. *Termés* 2 (1943) nyár, 95.
100. Kós Károly: *Kedves fiatal Barátaim! Sztána, 1943. július 16*. In: *Elvek, gondolatok*. *Termés* 2 (1943) nyár, 95–98., itt 96.
101. Uo. 98.
102. Uo. 98, 95.
103. Uo. 97.
104. Kós: *Kedves fiatal Barátaim...* 98.
105. Kós Károly: *Erdélyi műemlékeink védelme*. *Építészet* 1 (1941) 1. Kiadva: KKPubl 453–454., itt 453.
106. Kós Károly: *Erdély művészete*. Erdélyi Helikon 14 (1941) 98–114., itt 100.
107. Vö. Kós: *Kedves fiatal Barátaim* 96–97.

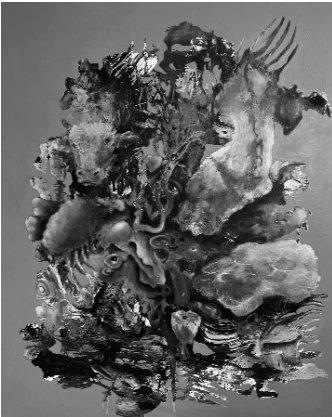
CSAPODY MIKLÓS

BARAKKBÓL PALOTA

Az erdélyi magyar irodalmi élet 1918–1944

„nálunk nem a magyar irodalom pótléka készül, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete” (Tamási Áron levele Jancsó Bélához. New York, 1926. március 24.)

„Az irodalom nem az irodalmi élet, hanem kultúra, hosszú táv. * Szó kontra jelszó. * Az irodalom, egyáltalán a szellemi élet plurális vagy semmilyen.” (Esterházy Péter: A szavak csodálatos életéből, 2003.)

Bele kell-e nyugodniuk, hogy a magyar irodalom „Budapest székelt”, és mert Budapest elveszett, Erdélynek a provincializmus vergődése marad?

■ Mi az irodalmi élet? Az érték felismerése, a tehetség felkarolása, kinczsásás, ösztönzés, a mű útja olvasójához. A hosszú táv megalapozása akkor is a kultúra része, ha politikai térfoglalók kiszolgáltatottja, ha az irodalom pártállami bokréta és levezető szelep. Akkor is, ha a jutalom és a büntetés terepasztala, mert a hatalom mélyen lenézi, nem tűr meg mást a „sajátja” mellett, vagy ha közbelép a cenzor. Az irodalmi élet kevesebb és több is, mint „az írók élete”: kiltartó, aprólékos építómunka, lapok, könyvek, kritikák, íróársak, olvasók összeszervezése. Miből állt a magyar irodalmi élet a 20. század első felében? Ebben az „analógia nélküli korban” is egyszemélyes alkotómunkából, mozgalmakból, lapalapításból, szerkesztésből, levelezésből, vitából és kritikából, írók és ideák, politikai eszmék szembenállásából. Néhány, azóta a világ-irodalomig jutott, több „nagy” és még több „jó író” széles mezőnyéből, dilettánsok televényéből. Intrikákból, konfliktusokból, sikerből, bukásból, táborokból, ellentáborokból, eszmecserékből szerkesztőségben és a Helikon „irodalmi parlamentjében”.

Noha már béke volt, ez az irodalom ma már alig elképzelhető viszonyok között, ellenséges idegen uralom alatt megannyiszor ostromállapotban, eszmei és politikai-gazdasági válságoktól kísérve is eleven pezsgésben élte az életét. Heroikus küzdelmeiről a *Súly alatt a pálma*, Ligeti Ernő művelődéstörténeti áttekintése és a *Huszonkét év*, Mikó Imre politikatörténeti összefoglalója ad távlatos képet, míg a részletekbe a Kemény Zsigmond Társaság, az Erdélyi Szépmíves Céh, Benedek Elek, Gaál Gábor, Jancsó Béla, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, továbbá Olosz Lajos és Reményik Sándor, Áprily Lajos és Reményik levelezése enged betekintést.

(*Transzilván világteremtés*) Az erdélyi magyar írás a 13. század nyelvemléknyomai után a fejedelemség kori emlékiratírók óta része a magyar irodalomnak. Az erdélyi magyar irodalom Trianon kényszerkövetkezménye; az Ady utáni modern magyar irodalom lokális kiterjedése, hiszen Ady és a *Holnap*, Babits, Kosztolányi nélkül „a mai erdélyi líra el sem képzelhető”. (Szemplér Ferenc) Az új irodalom „nem új magból született, hanem egy olyan szegényes csírázásból, amelyet a nyomás erői kényszerítettek dúsabb virágzásra”. (Ligeti Ernő) A húszas évek elején „itt egy irodalmi világteremtés játszódott le” (Szentimrei Jenő) a Kós névvel (a *Kiáltó Szóval* és az *Erdély* „kultúrtörténeti vázlatával”) fémjelzett transzszilvanizmus érzésvilágában. „Adva van a transzilvanizmus külső burka, és lám mögötte – nemcsak szimbolikusan – Ady Endre arca villan felénk. Az ő lelke és öröksége az, amely betölti a »transzilvanista« fogalmat.” (Ligeti Ernő) A kisebbségi „megmaradás-ideológia” eszmevilága a sokszázados hagyományú „külön erdélyiségből” és a századfordulóra ennek nyomán kialakult regionális öntudatból született. Ennek az öntudatnak a megjelenése volt a kiegyezést követő évtizedek erőteljes állami központosításának regionális ellenhatása. Azoknak az országszerte erősödő irodalmi-művelődési, politikai és gazdasági törekvéseknek a kifejezése, amelyek 19. század utolsó harmadától növekvő sikerrel ellensúlyozták a főváros szellemi szívóhatását. Trianonnal azonban a centralizáció Erdélyben is megszűnt, vele Budapest és vidék, a fővárosi és a megyei lapok versengő szembenállása. A régi küzdelmek helyébe az elszakítva is együtt maradás, a történelmi egységen belüli különállás után az önállóság és a lelki-szellemi egység biztosításának kényszere lépett. Hirtelen megnőtt a vidéki szellemi központok jelentősége: „A régi kultúrájú erdélyi városok, amelyek a »centralizáció« korában oly bőkezűen küldték Budapest felé a maguk fölöslegét, hamar talpra állottak, és csodálatos lendületet adtak előbb a hírlapírásnak, aztán a könyvkultúrának is.” (Benedek Marcell) Míg a legválságosabb évben, 1919-ben csak három versfüzet, 1926-ban már 100 szerző 150 verseskönyve jelent meg Erdélyben.

Honnan érkeztek az írók? Erdély minden tájáról és Magyarországról; voltak a maradók, és voltak hazatértek (Benedek Elek, Kuncz, Bánffy) és az emigránsok, gyakran egy személyben írók, költők, kritikusok, szerkesztők (Dienes László, Osvát Kálmán, Ignatus, Gaál), akik munkásságukkal az erdélyi magyar irodalmat gyarapították, és voltak erdélyiek is,

akik elmentek (Ravasz László, Áprily, Makkai). Az idősebbek nagy része magyar és külföldi egyetemek után európai tapasztalattal, a fiatalabbak többnyire középiskolai önképzőkörökből (mint még a háború alatt Reiter Róbert a temesvári főgimnáziumi avantgárd *Holnap*, vagy a korai húszas években Jancsó Béla a kolozsvári református *Remény*, Kemény János az unitárius *Előre* diáklap köréből) érkezett az irodalomba. A fiatalabbak jó-részt már Kolozsvár román egyeteméről és a teológiákról, külföldi tanulmányok után, a legtöbben, idősebbek és fiatalabbak egyaránt, polgári foglalkozásokból. Mit vártak születő irodalmuktól az idősebb transzilván konzervatívok, a fiatal népiek és a székely írók, a radikális baloldali emigráció avantgárd „osztályköltői”, expresszionisták, futuristák, aktivisták, dadaisták, az igényes publicisztika, a még botladozó kritika és a nemcsak szórakozni vágyó, az anyaországi könyvektől, folyóiratoktól megfosztott olvasóközönség? Értékeremtést, az anyanyelv és a nemzeti kultúra fenntartását és továbbadását. Igaz volt-e, hogy az erdélyi magyar irodalom csak „fikció, szép hazugság, önámítás, csalóka tükörképe valaminek, ami nincs – egy naptalan sivatag délibábja” (Franyó Zoltán)? Bele kell-e nyugodniuk, hogy a magyar irodalom „Budapesten székel”, és mert Budapest elveszett, Erdélynek a provincializmus vergődése marad? Hamarosan nemcsak Babits, a józanul ítélő erdélyiek is úgy vélték, az új irodalom máris létezik, s mindenekelőtt azt kell tőle megkövetelni, hogy „lüktető menetűvé tegye megbecstelenített életünk idejét, és komoly szenvedélyek megragadó képviselőjével vonjon el a halálra és szegyenre való töprengésektől”. (Krenner Miklós, *Spectator*) A kisebbségi sorsban felnőtt második nemzedék harmincas évek eleji fellépésére ugyanis az erdélyi magyar írás már valóban „»erdélyi irodalommal« kerekedett. [...] a »lelki impérium« megalapítása jó úton halad”. (Tamási Áron) Néhányan máris azt remélték, Erdélyből fog érkezni „az egységes irodalmi élet irányjelzése” (Benedek Marcell), hogy Ady és Szabó Dezső után ismét Erdély küld „valami rendkívülit” a magyar irodalomba (Németh László); Kós, a helikoni triász (Reményik, Áprily, Tompa), Nyíró után hamarosan fel is tűnt Tamási. Az avantgárd az „emigráns aktivisták” (Antal János, Becsky Andor, Dobolyi Lajos, Pap József és mások) érkezésével kapott erőre, azokkal, akik az erdélyiség mellőzésével „közvetlenül akarnak a legújabb világproblémák megszólaltatói lenni”. (Jancsó Elemér)

Az írókat kezdetben a táj és a történelem, majd a társadalom: az új állami keretek közé került közösség jövője foglalkoztatta. A történelmi ország pusztulásával „politikailag leszakadtunk a magyar állam testéről, de senki sem akadályozhat abban, hogy kulturális tekintetben ma is a magyarság egyeteméhez tartozónak valljuk magunkat”. (Reményik Sándor) A nemzeti önazonosság evidenciája szólalt meg a szimbolikus tájköltészetben, a prózában és az esszében, amit a minőségi közírás is táplált, hamarosan megjelent a napló, az emlékirat, az életrajz és a nagyregény, végül a dráma. Az erdélyi magyar irodalom „minden regionális jellege mellett is már történelmi rendeltetésénél fogva sem veszítheti el kapcso-

latait az általános magyar és az európai irodalmakkal, mert hiszen legfőbb jellegzetessége az, hogy egy kisebbségi nép irodalma”. (Kuncz Aladár) Az erdélyi lélek „lényegesebb európai mondanivaló felé vágyik, s nem akar regionalizmusába, mint egy kényelmes mentsvárba, bezárkózni [...] ez az érzés adja meg talán az erdélyi irodalmi mozgalomnak erősítő, kincses öntudatát” (Babits Mihály), mert az igazi transzilvanizmus mindig európaiság (László Dezső). Az új, immár „lelki impériumot” építő, hagyományt és modernitást, népi gondolatot, jobb- és baloldalt magában foglaló transzilvanizmus „nem azért van, mert volt, hanem azért van, mert lennie kell”. (Szentimrei Jenő) A transzilvanizmus humánuma azonban írott malaszt maradt; az „ezeréves bosszú” és a regáti korrupció mindennapjaiban „Látom a fajom ellen működő tervszerű és öntudatos könyörtelen irtóháborút, egy felül került, falánk, lelketlen, irigy és gyűlölködő had rettenetes romboló munkáját. Minden vonalon foly a harc, s úgy látom, a mi vergődésünket, mint az óriáskígyó áldozatáét, melyből saját erőnk megszabadítani nem képes.” (Kelemen Lajos) A kisebbségi korban kezdettől „az a nemzedék tartotta kezében a politikai vezetést, amelyik a hatalomváltást már java férfikorában érte meg, s így múltja és műveltsége a világháború előtti kiegyezési korban gyökerezett.” (Mikó Imre) Az irodalmi életet azonban a harmincas évek végén már az 1910–18 között született nemzedék uralta, amelyik „Ady irodalmi forradalmában nőtt fel, és az impériumváltás utáni években irodalmunk megteremtésében döntő szerepet játszik.” (Jancsó Elemér) Az arisztokratikus erdélyi magyar politika küzdelmeiben az „egyik kéz lefogta a másikat”. Az irodalomban azonban valamennyi csoportosulás az irodalmi élet és a magyarság újjászervezését sürgette: az Ady-hívő modern radikálisok és a Herczeg Ferenc-féle konzervatív eszmény követői éppúgy, mint a Szabó Dezső tanait hirdető, az ifjúság harsány öntudatával népi politikát követelő székely írók és a nyugatos „kávéházi európaiak”, akik Babits szellemében kapcsolták össze Erdélyt Európával. Az *Erdélyi Helikonnak* a lezárult „idegen és ellenséges világra” visszatekintő 1940-es ünnepi kettős számában Molter idézte fel párbeszédét a cenzorral: „Mit akarnak maguk azzal az Európájukkal, minek mondják annyit, hogy cultură, cultură? [...] Csak annyiszor írom le a »kultúra« szót, ahányszor maguk írják elő a népüknek, hogy »viteaz«, »viteaz«! Aki alul van, annak a műveltség a vigasztalása, aki fölül, az már vitéz is.”

(*Irodalmi társaságok, napisajtó, folyóiratok*) A legelső kereteket a centralizáció ellenében országszerte létrejött társaságok, olvasó- és társaskörök, társadalmi és egyházi egyesületek, mágnáskaszinók, iparoskörök, újságíróklubok, köz- és magánkönyvtárak alkották (1929-ben Erdélyszerte 195 magyar olvasó- és társaskör, kaszinó, sajtóklub, 355 felekezeti, ifjúsági, szövetkezeti és hasonló közösségi könyvtár, továbbá 1417 népkönyvtár, ifjúsági, gazdasági és vándorkönyvtár működött; a nagy áldozatokkal gyarapított állami, városi és községi könyvtárakat százezres selejtezéssel a román állam vette birtokba). A kiegyezés után alapították a

pozsonyi Toldy Kört (1874), soproni Frankenburg Irodalmi Kört (1877), a debreceni Csokonai Kört (1890), a szegedi Dugonics Társaságot (1892), a kecskeméti Katona József Kört (1896), az eperjesi Széchenyi, a kassai Kazinczy és a nyíregyházi Bessenyei Kört (1898). A Romániához csatolt területeken a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság (1876), a nagy-károlyi Kölcsey Egyesület (1882), a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság (1888), az aradi Kölcsey Egyesület (1891), a nagyváradi Szigligeti Társaság (1902), a temesvári Arany János Társaság (1903) és a Dél Irodalmi Társaság (1908), a nagybányai Teleki Társaság (1908) működött. A kolozsvári Kelet (1918), a nagyváradi (1919) és a temesvári Ady Társaság (1926) már trianoni fejlemény csakúgy, mint az egyházak irodalmi egyesületei, a kolozsvári Erdélyi Katolikus Akadémia (1929), a református Károli Gáspár (1929) és az Unitárius Irodalmi Társaság (1918). Ezeknek a szerveződéseknek érthető „erőtlenségei siettették más természetű irodalmi aktivitás felvételét, és szerencsére az írói kibontakozásnak útjai az irodalmi társaságok gondos megkerülésével is egyre sűrűbben adódtak”. (Ligeti Ernő)

1918 decemberében 235, 1922-ben 235, 1933-ben 339 magyar lap jelent meg Romániában. Az önálló irodalmi élet első próbálkozásait azonban „jórészt csak Erdély kisvárosai és Kolozsvár néhány száz emberének érdeklődése kíséri”. (Jancsó Elemér) Az első kezdemények (Kós *Kalotaszége*, Bárd Oszkár *Haladása* és a többiek) még a tízes évekre estek. Az immár végzetesen decentralizált irodalmi élet azokban a nagyobb városokban kapott lábra először, ahol olyan előzmények kínálkoztak, mint a *Holnap* (1908) Nagyváradon, és ahol a szépirodalmat olyan nagy, több tízezres példányszámú régi napilapok, mint a *Nagyvárad* (1870), az *Aradi Közlöny* (1885), a *Brassói Lapok* (1895), a *Szatmári Újság* (1896), a *Nagyváradi Napló* (1898) és a *Temesvári Hírlap* (1903) karolta fel vasárnapi mellékleteiben, melléklapjaiban. Ezt az „irodalompolitikát” folytatta a kolozsvári *Ellenzék* (1880) melléklete az *Esti Lappal* és a *Keleti Újság* (1918) a Nyugat-hagyományt őrző *Magyar Újsággal*, aminek az írók megélhetésében és az olvasók nevelésében volt különös jelentősége, mivel az első években „A szigorúan lezárt határokon magyar nyomtatványok nem is csúszhattak keresztül, s a közönség valósággal kivásárolta még az antikváriumokat is, hogy olvasnivalóhoz jusson egyáltalán.” (Ligeti Ernő) Szentimrei 1918 első felében Kolozsváron hozta létre a rövid életű *Új Erdélyt*, a két legkorábbi fontos hetilap, a *Magyar Szó*, Tabéry Géza folyóirata és a *Tavaszi*, Nadányi Zoltán és Zsolt Béla lapja (1919) mégis Nagyváradon született. Budapest és az elcsatolt részek irodalmi kapcsolatait a temesvári *Jövendővel* (1919) Endre Károly, a *Szemlével* (1920) Vértes Tivadar próbálta újraéleszteni. Marosvásárhelyen jelent meg a *Zord Idő* (1919), Osvát Kálmán félhavi szemléje és rövid életű kísérletei (*Kalauz, Erdélyi Levelek, Hétfői Levelek, A felesleges ember, Repríz*).

(*Intézmények, lap- és könyvkiadás*) Évszázados kollégiumai, egyeteme, teológiája, nagy múltú intézményei ellenére Kolozsvár csak némi ké-

séssel, az *Ellenzék* felvirágzásával és a *Keleti Újság* létrejöttével vált ismét Erdély magyar szellemi fővárosává. A kezdetben polgári liberális *Ellenzék* irodalmi pályázatain tűnt fel Bartalis János, Gulácsy Irén, Nagy Dániel, Nyíró, Tamási (Kuncz a lap irodalmi mellékletében alakította ki az *Erdélyi Helikon* szerkesztői koncepcióját), a polgári radikális *Keleti Újság* tette ismertté Berde Máriát, Kacsót, Sipos Domokost. Mindkét napilap rendszeresen közölte az írók körkérdésre adott válaszait, ankétokat, irodalmi olimpiászokat, esteket szervezett. Az *Ellenzék* tőkét 1926-tól Bánffy pénzügyi köre, a *Keleti Újság*ét Farkas Mózes Lapkiadó Részvénytársasága biztosította. A kolozsvári új irodalmi központ létrejöttében nemcsak az első próbálkozások anyagi kudarca, a transzszilvanizmus korai, ám heves tagadása és a provincializmus játszott szerepet, hanem az is, hogy a magyar határ övezetében a belső-erdélyinél sokkal szigorúbb volt a cenzúra. Amikor a *Kiáltó Szó* tetemes részét Macelaru cenzor kihúzta, nem ez a röpirat volt a Románia-szerte köztudottan korrump sajtóhatóság első áldozata. Az első időkben a cenzúra nem volt általános, engedelmesebbnek bizonyult Belső-Erdélyben, mint a magyar határ övezetében; a húszas évek derekán a magyar könyvek behozatalára az aradi Ady Társaság kapott monopóliumot (a cenzor Franyó Zoltán lett, mire a társaság valamennyi tagja kilépett). Az 1933 elején bevezetett szigorított ostromállapot idején még a lapok címében sem jelenhettek meg magyar helynevek. A magyar újságírókat jóváhagyott cikkeik után is számtalan sajtóper sújtotta, de akadtak írók elleni eljárások is; egyik regényéért Daday Lorándot hat hónapos elzárásra ítélték.

A felszínesen modernizálódó, annál inkább romanizálódó, már közel százezres, de még kétharmados magyar többségű Kolozsváron pezsgő magyar sajtóélet zajlott, itt összpontosult a szellemi-művészeti és a pénzügyi-gazdasági, politikai élet. Az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* íróira és olvasóra épült a *Napkelet* (1920), Paál, Kádár Imre, Ligeti és Szentimrei félhavi irodalmi-művészeti folyóirata, amelyben a transzszilvanizmus az avantgárddal és a Nyugat-hagyománnyal fonódott össze. Radikális hangját ellensúlyozandó lépett fel a később családi képeslappá alakult *Pásztortűz* (1921) Reményik szerkesztésében, miközben Benedek Elek, Kós, Nyíró, Paál, Szentimrei újabb hetilapja, a *Vasárnap* (1921) a magyar irodalom egységét és a társadalom demokratikus megszervezését sürgette, Gyallay Domokos hetilapja, a *Magyar Nép* (1921) a konzervatív irodalmat népszerűsítette. Temesváron jelent meg rövid ideig a *Genius* és *Új Genius* (1924), Franyó és Nagy Dániel két szecessziós-expresszionista folyóirata, Aradon az ugyancsak néhány számot megélt *Periszkóp*, Szántó György avantgárd lapja (1925). Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924), kezdetben az unitárius *Keresztény Magvető* melléklete Kolozsváron látott napvilágot Borbély István, majd György Lajos szerkesztésében. Kolozsvár adta a sajtónak bő harmadát, könyvkiadása már 1919-ben az erdélyi termésnek több mint a felét. Itt jött létre a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. (1920), a kor egyik pénzügyileg is legstabilabb magyar intézménye.

A kiadó- és nyomdavállalat, melynek alaptőkéjét bő félezer magánszemély: arisztokraták, középirtokosok, polgárok és értelmiségiek áldozatkészsége biztosította, fenntartását az egyházak megrendelése tették lehetővé, két évtized alatt 56 lapot és folyóiratot, 1599 könyvet jelentetett meg. A régi, szerényebb, de fontos vállalkozások közé tartozott Gombos Ferencnek 1891-től a második világháború végéig működő nyomdája, főként pedig az elzászi származású Lepage Lajos könyvkereskedése. A tízes években Dobó Lajos birtokába került vállalkozás amellett, hogy vásárlóit tudományos és szépirodalommal látta el az egész világból, könyvek mellett lapokat adott ki, kölcsönkönyvárat tartott. Hasonlóan üzletként és találkozóhelyként működő könyvkereskedés (összesen 360, közülük 225 magyar) Erdély valamennyi városában föllelhető volt. A város több mint félszáz nyomdájából a negyvenes évek végéig nagyjából négyszáz időszaki sajtótermék került ki.

A legtöbb lap a könyvkiadásból is kivette a részét; Kolozsváron 1919–24 között 1066 magyar könyv látott napvilágot, szépirodalmi, tudomány-népszerűsítő sorozatok szerte Erdélyben. A *Vasárnap Könyvtára* Aradon, Benedek Elek *Cimborá Könyvtára* Szatmáron, *Az én könyvtáram* Nagyváradon, a Gyallay szerkesztette *A Magyar Nép Könyvtára* Kolozsváron látott napvilágot éppúgy, mint az erdélyi, felvidéki, magyarországi és európai prózát kínáló *Pásztortűz Könyvtár*, az *Erdélyi Klasszikus Regények* György Lajos, a *Magyar Ifjúság Könyvtára* Rajka László és Tavasz Sándor válogatásában, a *Katolikus Világ Könyvei*, az *Ünnepnapok és Az Út Könyvtára*, az *Unitárius Könyvtár*, a *Héber Regényírók Könyvtára* és a *Kadima Könyvtár*. A *Klasszikus Olvasmányokat* Osvát és Antalffy Endre gondozta Marosvásárhelyen, az *ÁGISZ Hasznos Könyvtárát* Kacsó Brassóban (ugyanitt jelent meg az *Erdélyi Tudósító Könyvtára*). A valóban nemzedéki *Tizenegyek* antológiájának (1923) jelentősége, amellett, hogy a transzszilvanizmus mellett megjelent benne a népiség, „nem művészi vonatkozású volt, hanem gondolati” volt (Tamási Áron). Az erdélyi magyar művelődésben hamarosan innen ágazott el az *irodalmisság* Kemény János marosvécsi helikoni találkozóival (1926) és a *társadalmiság* a Jancsó Béla által kezdeményezett Erdélyi Fiatalokkal (1930). Az „új öntudatú erdélyi magyar nemzedék érdeklődése és munkája” (Jancsó Béla) a *Tizenegyek* után elfordulni látszik az irodalomtól; az Erdélyi Fiatalok mozgalma a társadalom és a falu meghatározó voltának felismerését hozza (a Romániához csatolt területek több mint 1,7 milliós magyar lakosságának közel háromnegyede falun élt). A *Tizenegyeket* alkalmoszerű korosztályi csoportosulások könyvei követték. Az *Új Arcvonalban* (1931) „nincs bátor, tiszta, alapos tudásra fektetett meggyőződés, nincs harc, nincs front, nincs fiatal és újszerű egység”. (Dsida Jenő) Az *Új erdélyi antológia* (1937) a Vásárhelyi Találkozó „reális életszemléletét” hirdette, az Erdélyi Enciklopédia (1938) könyveit a Termés-kör negyedévi folyóiratszerű antológiái (1942) és a *48-as Erdély* (1943) követték, végül az *Üdvözlégy szabadság!* (Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld vissza-

téréséről, 1944. Erdélyi antológiákat, regényeket, verseskönyveket a húszas évek derekától kiadtak Berlinben és Budapesten is. A kolozsvári irodalmi és sajtóéletnek mozgalmas színhelyei voltak a szerkesztőségek, kiadók, a teológiák, a magyar elitek (arisztokraták, egyetemi tanárok, orvosok, papok, jogászok, tisztviselők, iparosok-kereskedők, írók, újságírók, művészek) kedvelt polgári, egyházi és magánfenntartású egyesületei, asztaltársaságok, baráti körök. Ilyen volt a Nemzeti Kaszinó a Deák Ferenc utcában, az Óvári-szalonn a Monostori úton, az Újságíróklub és a Dumaposta a főtéri New York kávéházban. A városban a harmincas években 7 nagyobb kávéház, 12 szálloda, 14 cukrászda, 29 étterem működött, köztük a Kossuth Lajos utcai „Nagy Jóska kocsmá”, a főtéri Czelli söröző. Az írók számára mégis a kávéház volt az igazi, „példásan demokratikus intézmény”, hiszen „Modern és európai irodalommal a kávéházban is lettünk, a zsongásban, nyüzsgésben, ami városiasodásunkkal járt, társadalmiságunk európai korszerűsödésével. Még a harmincas évek »népi« irodalma is, legalábbis koncepciójának kiforrása, jórészt kávéházakban alakult, a budapesti Centralban. Hát még a magyar avantgardizmus!” (Méliusz József) A *Pásztortűz* és részint a *Helikon* írói az Unió Nagykávéházban, az *Erdélyi Szemle* köréhez tartozók a Mátyás király téri Európában, a jogászok, orvosok, tanárok és „városházaiak” a Központi Kávéházban cseréltek eszmét. Kuncz Szentegyház utcai Palace-beli törzsasztalát a fiatal írók, Gaál márványasztalát, a Dumapostát a New Yorkban ülték körül a legkülönbözőbb politikai irányzatokhoz tartozó, hívő, ateista, radikális, szabadkőműves, konzervatív, szociáldemokrata, kommunista, cionista írók, újságírók, szerkesztők, művészek.

Kuncz 1923-ban tért haza Erdélybe, hogy az *Ellenzék* irodalmi rovatát átvegye. Az új irodalmi mozgalmak történetében ez az év hozta a fordulópontot az első nemzedék fellépésével. Az erdélyi irodalom olvasásának divatja majd csak a harmincas évek elejétől terjed el az ifjúság körében „a transzilvanisták és realisták” pólusai között, amikor a fiatal költők, novellisták nagy számban tűnnek fel a *Pásztortűz*, a *Korunk*, a *Helikon*, a *Brassói Lapok* hasábjain. Az első irodalomszervező csoportosulás a Húszak Céhe (1922) volt a radikálisok: Ligeti, Nyírő, Paál Árpád vezetésével, ők vetették fel először egy erdélyi magyar írószövetség elgondolását is. Az Erdélyi Szépművészeti Létrehozásáról 1924-ben határozott Kádár, Kós, Ligeti, Nyírő, Paál és Zágonyi István, szinte valamennyi irodalmi megmozdulás vezéralakjai Szántó Miklós, az Egeresi Szénbánya Rt. és a Kolozsvári Villamosművek tulajdonosa támogatásával. Könyvek kezdetben száz előfizetőnek luxuskiadásban, a szélesebb olvasóközönség számára olcsóbb fűzött változatban láttak napvilágot. (A Céh hamarosan a helikoni közösség tulajdona lett, könyvei nagy részét kiadta a budapesti Athenaeum is.) A helikoni írótalálkozó ötlete állítólag Berde Máriaától származik, aki először Kemény, Kuncz és Bánffy társaságában vetette föl nemsokára Kemény vécsi várkastélyában megvalósuló elgondolását. 1926–42 között az eszme-cserék, határozatok állandó fóruma az „erdélyi

magyar íróművészek szabad (és nem felekezeti, sem pedig világnézeti alapon való) munkaközössége, tehát nem intézmény, nem akadémia, nem irodalmi társaság vagy egyesület. Tagjai között vannak katolikusok, reformátusok, unitáriusok, lutheránusok és zsidók, született mágnások és született proletárok, vannak konzervatív, vannak radikális, sőt még radikálisabb világnézetű tagjai, vannak gazdag, és vannak koldusszegény tagjai. Egyikük sem szégyelli származását, egyik sem veti a másik szemére a szegénységet, egyik sem irigyli a másik munkasikerét, egyik sem kérdi a másik vallását, és egyik sem kifogásolja a másik politikai hitvallását.” (Kós Károly) A közösség nemcsak a kiadó, a folyóirat és a műfordítás, hanem a képzőművészek Barabás Miklós Céhének (1929) megszervezését is magára vállalta. Részt vett az Erdélyi Irodalmi Társaság újjáélesztésében, a magyar tudományosság, a színház, népkönyvtárak, az akadémiaszerű Helikon-líceumok szervezésében, pályázatok kiírásában és az írók segélyezésében, erdélyi és magyarországi estjeik megrendezésében, a magyar–szász–román irodalmi kapcsolatok ápolásában.

A Szépmíves Céh alapítására 1924 márciusában került sor, az első vécsi találkozót 1926 júliusában tartották, a *Korunk* első 1926. februári számát 1928 májusában követte a rivális *Erdélyi Helikon* megjelenése. Ez a két lap, a kezdetben baloldali polgári radikális, később kommunista *Korunk* és a transzilván, ám sokféle irányzatot összetartó *Erdélyi Helikon* volt a korszak két reprezentatív folyóirata. A *Korunk*at eleinte az alapító Dienes László, később Gaál Gábor jegyezte, a *Helikon* főszerkesztője mindvégig Kisbán (Bánffy) Miklós volt, szerkesztője Áprily, majd Kuncz, később Lakatos Imre, Kós és Kovács László. A *Korunk* legjobb periódusai Dienes 1926–28 és Gaál 1938–40 közti idejére estek. Irányzata hagyományát és modernitását összekapcsolva osztályharcos indulattal bélyegezte meg a „valóságidegennek” mondott polgári irodalmat, főként a transzilvanizmust, a kártékony „álomvízióknak” ítélt erdélyiséget, irodalompolitikája a „valóságirodalomra”, az avantgárdra és a népiségre épült. Az „új konzervatív” *Helikon*nal való kibékíthetetlen szembenállásának elsősorban nem irodalmi-esztétikai, hanem politikai-társadalomszemléleti gyökerei voltak, lövészárkok-konfliktusaik, noha több mint félszáz közös szerzőjük volt, ebből fakadóan állandósultak. Új kezdemény volt az Erdélyi Magyar Pen Club is (1927), róla és a *Helikon* alapításáról együtt határoztak egy évvel korábban. Az irodalmi világszervezet Bánffy vezette csoportja a szászokhoz hasonlóan csak a teljes egyenjogúság alapján lett volna hajlandó a román tagozathoz való csatlakozásra, miután a Nemzetközi Pen Club „nem ismer kisebbségi iskolát, amelyet a hiányzó államsegély, a kusza rendeletek tömege, a sovíniszta elfogultsággal működő érettségi rendszer végpusztulással fenyeget; a Pen Club nem ismer különadóval sújtott kisebbségi színházakat; a Pen Club nem hajlandó adóztatásban, a termelés fejlesztésében, a közigazgatások [önkormányzatok] önrendelkezéseiben kétféle mértéket, egyet a többségiek, egyet a kisebbségiek számára. [...] Az irodalom fája lombozatával és virágaival nem borulhat

össze a többségi irodalom fájával, míg a politikai elfogultságok fejszéje gyökereit hasogatja.” (Kuncz Aladár) A későbbi szerveződések közé tartozott a Szépmíves Céh kiadói politikájával elégedetlen írók csoportosulása, a Berde Mária, Olosz Lajos, Tabéry kezdeményezésére 1933-ban létrejött EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend), míg Jancsó Elemér a „baloldal” fiataljait tömöríteni kívánó Ady Endre Társaságot szervezte.

A tehetségek felkutatását pályázatok, díjak, ösztöndíjak, jutalmak sokasága igyekezett elősegíteni, a legfontosabbak ugyancsak a helikoni irodalomszervezés eredményei. Az *Erdélyi Helikon* 30 ezer lejes nagydíját, melynek fedezetét Kemény János biztosította, 1926-ban Kacsónak, 1927-ben Makkainak ítélték oda (aki Tessitori Nóra előadóművész javára lemondott róla), 1928-ban Kós és Tamási, 1929-ben Tompa László kapta. 1930 nem adták ki, tőkével, amit egy év múlva megtoldottak Kuncz posztumuszával, a magyar irodalom történetére kiírt pályázat 100 ezer lejét gyarapították (a díjat Szerb Antalnak ítélték oda; miután megszűnt, 1936-ban Bánffy javaslatára a Céh és a Magyar Színház drámapályázatához szolgált fedezetként). A *Helikon* 30 ezer lejes jutalmát 1927-ben Kibédi Sándor és Finta Zoltán, 1931-ben Berde Mária, 1939-ben Tomcsa Sándor kapta. A *Napkelet* és a *Keleti Újság* 1920-ban hirdetett pályázatot versre és elbeszélésre, a *Zord Idő* az évi pályázatain tűnt fel Tompa és Nyíró. 1922-ben a *Keleti Újság* elbeszélésre, 1923-ban az *Ellenzék* történelmi regényre és novellára írt ki pályázatot, a temesvári Arany János Társaság a Jókai-centenáriumra és Szabolcska Mihály emlékérmére várt irodalmi, zenei és képzőművészeti pályamunkákat. Janovics Jenő a Magyar Színház írói olimpiászára ajánlott fel ezüst vándorserleget, 1926-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság színművekre, 1928-ban a Kemény Zsigmond Társaság versek megzenésítésére írt ki pályázatot. A húszas-harmincas években a *Helikon*, a Kemény Zsigmond Társaság és az aradi Kölcsey Kör hirdetett ifjúsági pályázatokat Aranyról és a falunak a 19. századi magyar irodalomban való megjelenéséről, Kölcseyről és az új erdélyi regény kritikai ismertetéséről. A díjak, pályázatok mellett az irodalmi élet meghatározó „intézményei” voltak az írói kultuszok, a Petőfi, Arany, Jókai, Madách és Ady emlékezetének fenntartását célzó rendezvények, az alkalmi, évfordulós irodalmi estek, ünnepségek, erdélyi és magyarországi felolvasások.

(*Viták, ankétok, kritika*) Az irodalmi viták története a kor Erdélyében is a művek, az irodalom és a társadalom története, életének tükré. Az egymásra sűrűn következő gondolatcserek, összecsapások, mint az irodalmi élet nélkülözhetetlen velejárói, az egész korszakot végigkísérték. Megannyi termékenyítő, máskor oktalan, kisszerű eszmecsere zajlott részint erdélyi költők, írók, közírók, szerkesztők, politikusok (olykor szászok és románok) részvételével, részint az erdélyi irodalmi élet és a magyarországi írók, mozgalmak között, melyekben kevés szó esett műről, műformáról. A kritika a múlt és az új helyzet számbavételével a transzszilvanizmust igazolta, és az erdélyi irodalomnak az egyetemes magyar műveltséghez való tartozását bizonyította, a megtorpanások okait kutatta, az

illúziókkal való leszámolást sürgette, keresve az összefogást és a közösségi érdeket szolgáló megoldásokat. A nemegyszer terjedős viták magukon viselték a magyar politika szemléleti korlátait, látószögének torzító hatását. Szentimrei a harmincas évek derekán nemhiába róta fel, hogy a politikusok nem tették magukévá sem Kós és Makkai, sem Nyíró, Tamási eszméit, inkább gáncsolták őket. 1920-ban a *Napkelet* kezdett ankétot az erdélyi magyar irodalom feladatáról, egy év múlva a *Kiáltó Szó* nyomán zajlott le a „kozmpolita-vita” erdélyiségről és európaiságról, 1928-ban a messze hullámzó „szkizma-pör” (Ravasz László szerint ugyanis már két magyar irodalom van: míg az anyaországi „beleigazodik az ezeréves fejlődésbe”, az erdélyiből hiányzik „az ősi kötőerő, s emiatt túlságosan nagy elhajlással indulhat meg a további fejlődés.”) Az írók egybehangzóan a magyar irodalom egységét vallották: Trianon nem szakadás volt, hanem elkülönítés, amely „sohasem lesz elkülönülés” (Molter Károly); ha az Ady-nemzedék forradalma szkizma volt, „nekünk is vállalnunk kell a szakadarságot”; „Ha ez szakadarság, akkor szkizma és lázadás volt a magyar nemzeti szellemmel szemben Erdély egész történelme, önálló politikai múltja.” (Spectator) A Kuncz kezdeményezésére a történelmi regény időszerűtlenségéről és az írók helytállásáról kezdett *Vallani és vállalni*-vita (1929) tematikai-szemléleti megújulást sürgetett: „kiállani a művünk mellé, a bőrünkre menő igazságaink mellé – *vallani és vállalni* –, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell, író és kiadó részéről egyaránt”. (Berde Mária); az erdélyi író „Mindentről próbált beszélni, csak az erdélyi valóságról nem. Jó volt a valóságos mondanivaló elhallgatása, és jó a történelmi regények álarca és kosztümje, de csak épp a mai erdélyi élet nem jutott szóhoz.” (Gaál Gábor) Kacsó regénye, a *Vakvágányon* (1930) mégis „Mintha mondaná: lássátok, így kell hozzányúlni ma égető kérdésekhez, ilyen meztelen pengével, mely egészen a »purifikációs« újságírómunkáig leegyszerűsíti a formát, hogy annál élesebben hatoljon bele a köztudatba.” (Szentimrei Jenő) Hamarosan Babits *Európaiság és regionalizmus* és Makkai *Magunk revíziója* állt a viták középpontjában, majd az EMÍR, az Ady Társaság, később Németh László igaztalanul bántónak érzett útirajza, a *Magyarok Romániában* (1935). Általános irodalmi-gondolkodásbeli fordulatot hozott Szemlér Ferencnek a transzilvanizmus hanyatlását jelző vitairata, a *Jelszó és mítosz* (1937), melynek alaptétele, hogy az eszmekörnek nincsen ténybeli alapja. Észak-Erdély visszacsatolása után zajlott le a *Termés Elvek, gondolatok*-ankétja (1943). A kritikai élet jobbára Budapest függvénye maradt, több politikummal, mint esztétikummal. „Készületlen s kis lelkiismeretű prédalesők tömegesen nyüzsögnek; a világnéző és felekezeti elfogultságok, a személyi és érdektekintetek éppen úgy rontják levegőjét, mint ki nem alakult elvei”, holott tudniuk kell a kritikusoknak, hogy „miként a kisebbségi életben minden, az irodalom is még csak barakk és nem palota”. (Spectator) A „készületlenek” mellett azonban szép- és közírók hosszú sora kezdte a kritika színvonalát magasra emel-

ni, (Dside, Jancsó Béla, Kacsó, Kós, Krenner, Ligeti, Molter, Reményik, Szabédi László, Szenczei László, Szemlér, Szentimrei, Tompa László), tanárok és irodalomtörténészek, szakkritikusok, szerkesztők (Borbély István, György Lajos, Jancsó Elemér, Kovács László, Kristóf György).

(*Kétfelé vágva*) A második bécsi döntés után két erdélyi magyar irodalom létezett, pontosabban az erdélyi magyar irodalom két országba szakadt. Észak-Erdélyben a magyarság ismét többségi („a többség kisebbsége”) lett, miközben a román uralom alatt maradt mintegy 400 ezres dél-erdélyi kisebbség létét az Antonescu-rezsim, a Vasgárda terrorja, a bosszú és a „viszonosság” veszélyeztette. Az írók északon és délen egyaránt a transzilvanizmus eszmevilágához kellett, hogy visszatérjenek: Magyarországon az erdélyi hagyományok követésére, az elnyomás tapasztalatainak kiaknázására intettek, míg a Romániában maradtak megint úgy éltek és írtak, „ahogy lehet”, és „lehet, mert kell” (Reményik Sándor). 1942-es kolozsvári nyilatkozatukban a helikoniak két év elteltével okkal tették szóvá, hogy a magyar állami berendezkedésben „nagyfokú tájékozatlanságot, szakértelem helyett a bürokrata kicsinyességet, építő cselekvés helyett az üres formalizmust, egyéni felelősségvállalás helyett a hivatalnoki felelősség áthárítását, nemegyszer bizalmatlanságot [tapasztaltak] azokkal szemben, akik a hazatérés után nem siettek a huszonkét éves »szenvedés« jutalomdíját azonnal leszámíttatni.” A hajlíthatatlan magyar Vajszlóvich Emil, a nagyváradi Park Szálló tulajdonosa, aki a történet szerint huszonkét éven át gyakran kiment az új államhatárra, onnan kémlelt Budapest felé, 1940-ben azt mondta, nem azokat a magyarokat várta, akik most érkeztek, hanem azokat, akik 1919-ben elmentek (miután 1927-ben túlélte az antiszemita román diákság pogromja idején szerzett életveszélyes sebesülését, 1944-ben koncentrációs táborban pusztult el). Az írók és a sajtó helyzetét a zsidótörvények végrehajtása, a cenzúra, a betiltások, felfüggesztések, lapengedélyek megtagadása is kritikussá tette. Az *Erdélyi Fiatalok* a többségi helyzetben megszűnt, a *Korunkat* betiltották, 1941 tavaszától még az *Erdélyi Helikon* is csak Bánffy erélyes fellépésére jelenhetett meg. Új szint csak a *Termés* hozott (1942), Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi folyóirata, mert szerzői „nem csak urbánusok és nem csak népiek, nem nyugatosok és nem köldöknézők, de magyarok és erdélyiek, akik a földnek ebből a sarkából figyelik az életet, és minden irányú érdeklődésüket ez a talpalatnyi föld határozza meg. [...] Irodalmon kívüli szempontok nem befolyásolják őket, és a szűkkeblű pártterdekek érvényesítését szívből megvetik.” (Réthy Andor)

A dél-erdélyi magyar irodalmi élet és a sajtó kilátástalan képet mutatott. Nem voltak irodalmi folyóiratok, csak Olosz temesvári *Déli Hírlapja* és Kacsó nagyenyedi *Erdélyi Gazdája*, valamint a *Szövetkezés* (a Hangya Szövetkezetek lapja) jelenhetett meg. Megszűnt az *Aradi Közlöny*, a temesvári *6 Órai Újság*, a lugosi *Magyar Kisebbség*, a dévai *Erdélyi Napló*, a Brassói Lapok, a tordai *Aranyosszék* és a petrozsényi *Napló*, rövid ide-

ig tengődött Franyó temesvári *Friss Újságja* és Szász István *Magyar Néplapja*. Az egyetlen felsorakozás, a *Romániai magyar írók antológiája* Nagyenyeden, Vita Zsigmond szerkesztésében látott napvilágot Endre Károly, Kacsó, Kakassy Endre, Méliusz, Olosz, Szemlér és mások írásaival (1943). A korról és a körülményekről a *Lélekvesztőn*, Kacsó második regénye (1941), majd a *Sors és jelkép*, Méliusz klasszikus műve ad érzéletes képet, amely csak 1946-ban jelenhetett meg. Ez volt az az év, amikor a jelen lévő Méliusz szerint Bánffy és Gaál kézfogásával „új irodalomtörténeti korszak kezdődött”. Bánffyt nemsokára Emil Isac üldözte el Erdélyből, Gaál, miután kizárták a pártból, belehalt a meghurcoltatásba. Az erdélyi magyar irodalom új korszaka ezzel kezdődött.

PETHŐ TIBOR

SZÁZ ÉV KISEBBSÉGBEN

■ Trianon következményeivel együtt máig egyik legfontosabb frusztráció-forrásunk. Zsákutca, amely fogva tart minket, szabadulni sem dühödt próbálkozások, sem radikális önmegtagadások segítségével, sem romantikus illúziókkal nem sikerült tőle. Ennek alapvető oka nem a területvesztés, hanem hogy a békeszerződéssel több mint 3 millió magyar került az új országhatár másik oldalára; a 13 ezer négyzetkilométernyi kompakt székely tömbön túl ők túlnyomórészt a határ mentén, illetve (elsősorban Erdélyben, a Partiumban) a városokban éltek-élnek.

Hogy a sebre miként lehetne olyan gyógyírt találni, ami túllépve a kizárólagosan magyar szempontokon, bevonja a kérdés rendezésébe a Duna-völgyi nemzeteket, már a békekötést követő évtizedekben születtek a hazai mainstream szemlélettől elütő, ma is érvényes feleletek. Németh László úgy vélte például, hogy kismemzeti mivoltunkat vállalva kell megtalálnunk a közép-európai identitástudat és nyomában az összefogás útját. Azt ezt kísérő történelmi kiegyezés lehet majd az alapja jó esetben nem az „integer Magyarország” visszaállításának, hanem a határon inneni és túli magyarság szellemi-kulturális egybefonódásának, az „integer magyarság” megeremtésének. Bibó István pedig már a Trianont megerősítő párizsi szerződés apropóján írta, hogy „mindezt ki kell bírni”; a trauma meghaladására a szomszédokkal való kapcsolatok baráti megerősítése mellett a dán példa követését ajánlotta, „akik Schleswig-Holsteinnek 1864-ben történt elvesztése után kiadták a jelszót, hogy az elvesztett tartományokat az országon belül kell visszaszerezni”.

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya szeptember 22–23-án kétnapos konferenciát szervezett *A magyar kisebbségek 100 éve* címmel. A határon túli magyarságról ilyen méretekben átfogó tudományos eseményt még sohasem rendeztek Magyarországon. Az előadások azt vizsgálták, hogyan alakult át a különböző országok keretei között élő magyarok mentalitása, milyen demográfiai tényezők befolyásolták közösségeiket, milyen természetes és mesterséges asszimilációs folyamatok játszódtak le a térségben; hogyan tekintett Magyarország a külhoniakra különböző korszakokban, illetve: meddig bírja az egyetemes magyar kultúra egysége a többségi nemzetek asszimilációs nyomását, a kisebbségek többnyire közösségi jogok nélküli különfejlődésének a teherétéleit? Hallhatunk összefoglaló előadást a határon túli magyarok lakta régiók gazdasági fejlettségének változásairól (Demeter Gábor), olyan mikrotörténelmi témáról, mint két magyar közalkalmazott részben rendhagyó útja a dél-szlovákiai változó világban (Szeghy-Gayer Veronika) vagy akár arról – a konferenciát záró, a kisebbségkutatás helyzetéről, a kutatási irányokról szóló blokkban

–, hogy lehet-e a kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés (Egry Gábor). Mindegyiket bemutatni természetesen képtelenség lenne. Magam sem törekszem másra, mint az konferencia ívének fölvezetésére.

A két háború közti időszak a maitól jelentősen különböző viszonyai között akár még a területi megoldásnak is lehetett volna esélye. Szarka László előadásában Teleki Pált idézte: „Európa rekonstrukciója, csak revízióval oldható meg. De ez a revízió nem a legyőzöttek érdeke, és nem restitutio in integrum, azaz a háború előtti állapot visszaállítása. Ez a revízió egyszerűen Európa közállapotainak, államközi viszonylatainak újrendezése... [...] Ez a revízió egyértelmű az európai államok államközi együttműködésének új szabályozásával és az együttműködésnek szorosabbá és egyöntetűvé tételével.”

A szép elveket a gyakorlat sajnos megkérdőjelezte. Amit 1938 és 1941 között Magyarország visszakapott, visszafoglalt, annak birtokába a tengelyhatalmak jóváhagyásával és támogatásával jutott. Ez a tény, ha a határok sok ponton az etnikai elvet is követve reálisabb alapú rendezést jelentettek, mint az 1920. június 4-én aláírt trianoni szerződés, jelentősen – ha nem is minden esetben döntő módon – meghatározta a későbbi eseményeket. (Az 1938 és 1941 közötti revízióval Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométerről 171 ezerre nőtt; a megnagyobbodott ország lakosságának 74,4 százaléka volt magyar nemzetiségű.)

A határmódosításoknak ugyanakkor voltak a magyarság számára máig kevésbé megvilágított, negatív következményei. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel megfelezett Erdély sorsa a helyi magyar társadalom kollektív mentalitásában máig tetten érhető szétfejlődést idézett elő – fogalmazott L. Balogh Béni. Míg az észak-erdélyi magyarok euforikusan, kitörő lelkesedéssel fogadták a határozatot, addig a dél-erdélyiek „második Trianonként” élték meg. A történelmi léptékkal mérve rövid négy év gyökeresen eltérő szocializációhoz, „sorsélményhez” vezetett. Észak-Erdélyben a nemzeti öntudatában megerősödött magyarság nézett szembe a román hatalom visszatérésével, miközben a dél-erdélyi magyar társadalom továbbra is az általános reményvesztettség állapotában volt.

A második világháborút követően a határváltozásokat el nem ismerő győztes nagyhatalmak Románia esetében láttak lehetőséget területváltozásra. Igaz, az amerikai és tőlük függetlenül a brit békeelőkészítők még a háború idején egy vékony sáv erejéig ezt Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében is felvetették – hallhattuk Romsics Ignác előadásában. Többször felmerült a független Erdély gondolata, meglepő módon szovjet részről is. Moszkva cinikusan azt feltételezte ugyanis, hogy a független Erdély „a vizsály gyökere maradna a két szomszéd, Magyarország és Románia között”, s így nem maradhatna fenn „valamelyik szomszédja állandó pártfogása nélkül, ez jelen esetben a Szovjetunió lenne. [...] Az új állam feletti ellenőrzés lehetőséget adna, hogy nyomást gyakoroljunk mind Magyarországra, mind pedig Romániára, és megakadályozná, hogy e két állam velünk szemben ellenséges nemzetközi kombinációkban vegyen részt.” A magyar békedelegáció partiumi revíziós terveit, a 22 ezer, minimálisan 11 ezer 800 négyzetkilométernyi sávot visszakövetelő előterjesztést többfordulós tárgyalás után a Szovjetunió merev elutasítása miatt a Külügyminiszterek

Tanácsa, majd a párizsi békekonferencia is elvetette, amelynek nyomán az effajta rendezés lehetősége megszűnt. Moszkva magatartását a kérdésben több egyéb szempont mellett Besszarábia és Észak-Bukovina 1940-es szovjet annexiójának ténye is befolyásolta.

Az államszocialista időszak közel fél évszázada jelentős változást hozott a határon túliak mindennapjaiba, egyúttal a magyar állam ellentmondásos, jogfeladó magatartásától kísérve hosszú távon is ható kedvezőtlen folyamatokat indított el, az asszimilációt mesterségesen felgyorsította.

Jugoszláviában az 1944–45-ös, több tízezer áldozatot követelő tömeggyilkosságokat követően a magyarság sorsa lassan jobbra fordult. A Vajdasági Népfelzabardító Főbizottság 1945-ös rendelete garantálta a magyar nyelv hivatalokban és közéletben való egyenrangúságát, a szovjet mintájú szövetségi alkotmányba pedig belefoglalták, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődése és nyelvük szabad gyakorlása védelemben részesül. Ám ahogy előadásában Vukman Péter hangsúlyozta, Josip Broz Tito kisebbségpolitikája a hétköznapokban kirakatpolitika volt, amely ugyan szakított a királyi Jugoszlávia erőszakos asszimilációs gyakorlatával, ám helyette a burkolt asszimilációt inspirálta. A politikai viszonyokat tovább nehezítette, hogy az 1948 tavaszán kialakuló szovjet–jugoszláv szembenállás következtében Magyarország a virtuális frontvonal másik oldalára került. A két ország közti kapcsolat gyakorlatilag megszűnt. Ugyanakkor a szovjet tábortól elszigetelődő, védekező pozícióba kényszerülő Jugoszlávia a belpolitikai stabilitás biztosítása érdekében is a kisebbségek felé gesztuslépésekre kényszerült. Megindultak a rendszeres magyar nyelvű rádióadások, nagyszabású magyar kulturális eseményeket rendeztek, a kialakuló jugoszláv öngazgató szocializmus rendszere pedig tovább szélesítette a nemzetiségi jogokat. A kisebbségnek idővel a titói vezetés a más országok terminológiájában is akkoriban gyakran emlegetett „hídszerepet” szánt.

A csehszlovákiai magyarság a több mint hároméves üldöztetés után paradox módon akkor kezdte visszakapni állampolgári jogait részben külpolitikai, részben belpolitikai okok miatt, amikor a kommunista diktatúra a demokratikus viszonyokat likvidálta. Az üldöztetés, a jogfosztottság felüggesztését követően viszont évek kellettek még, mire a nemzetiségi jogokat úgy-ahogy biztosították. Meglehetősen széles magyar iskolahálózat, központilag irányított és ellenőrzött kisebbségi magyar intézményrendszer születhetett; mindez Popély Árpád szerint kétségtelenül előrelépést jelentett, „a pártállami korlátok azonban a kisebbségi jogok teljes körű érvényesítését soha nem tették lehetővé”. A szélesebb jogok megadására a prágai tavasz idején ugyan felcsillant a remény, ám a Csemadok vezetőivel folytatott tárgyalások végül eredménytelenül zárultak. Az 1969-ben Gustáv Husák első titkár vezetésével induló „normalizáció” ellenhatásként igyekezett leépíteni a nemzetiségi szerveket, akadályozni a szlovákiai települések magyar nevének használatát. A magyar iskolák kétnyelvűvé tételét a 80-as években a Csemadok a Duray Miklós által létrehozott jogvédő bizottsággal karöltve akadályozta meg. (Az illegális bizottság rendre felhívta a szlovákiai és a nemzetközi közvélemény figyelmét a kisebbségi jogok csehszlovákiai korlátozására, Durayt többször letartóztaták.) A nyomában kiformalódó, fiatal szlovákiai magyar értelmiségiekből

álló közösség az államszocializmus összeomlásakor partnere tudott lenni a cseh és szlovák rendszerváltó politikai elitnek, s tevékeny részesévé vált a rendszerváltás folyamatának.

A romániai magyarság háború utáni története erősen hullámzó, változó; számos korszakra, alkorszakra bontható az 1947-ig tartó átmeneti időktől kezdve, amikor a viszonylag önálló magyar kulturális és oktatási intézményhálózat benne a Bolyai Tudományegyetemmel kiépült. Novák Csaba Zoltán előadása végighaladt a sztálini integráció, a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának majd felszámolásának időszakán, az 1956-os forradalmat követő, a „nemzetiségi elszigetelődés” megszüntetése jegyében elsorvasztott vagy egyesített magyar intézmények sorsán át a Ceausescu-korszak kezdetéig. A „nyitás” ugyan rövid időre megtörtént, ám hamarosan a felerősödő nacionalista tendenciák és a kis „kulturális forradalom”, vele a városok arcukat átalakító, nemzetiségi jellegét megszüntető, egyre erőszakosabban asszimilálni kívánó politika a 80-as évek derekán beletorkolt a sovinizta végkifejletbe.

A kelet-közép-európai rendszerváltozások bizonyos pillanataiban úgy tűnt: a határon túli magyarok sorsában is paradigmaváltás következhet be. Ebben a várakozásban azonban csalódnia kellett. Szlovákiában például azért – véli Öllös László –, mert „a magyar párt, Magyarország, valamint a nemzeti kisebbségek védelmét célzó nemzetközi jogrendszer együtt sem jelentett akkora kényszerítőerőt, mint amennyire Szlovákia vezetői a magyarok nemzeti szabadságától és egyenlőségétől féltették az ország területi egységét. [...] A magyarok nemzeti egyenlőtlenségének fenntartása így továbbra is az ország szerkezetének egyik fontos elve maradt.”

A paradigmaváltás reménye alakította Antall József kormányának lépéseit, is, amelyeket Bárdi Nándor szerint három szempont határozott meg: vállalták a magyar kisebbségek a nemzetközi emberjogi és kisebbségjogi normákra alapozott diplomáciai védelmét; nyugat-európai példák nyomán kívántak mintaadó modellt létrehozni a kisebbségi kérdés kezelésére; a határon túliak nélkül nem kívántak magyarságpolitikai kérdésekben dönteni. (Ez utóbbit a nemzetközi élet fejleményei, az ukránokkal kötött alapszerződés hamar felülírták.)

A jobboldali koalíció 1994-es választási veresége után hivatalba lépő Horn-kormány nem történelmi és nemzeti küldetesként, hanem elsősorban hátrányos helyzetű csoportért való felelősségvállalásnak tekintette a külhoni magyarsággal való kapcsolattartást, érdekképviselőjük segítségét. A Szlovákiával és Romániával kötött alapszerződések mögött is ez a logika sejlik fel: a határon túliakkal való viszony, az érdekekben tett lépések a látszat szintjén sem veszélyeztethetik a térség stabilitását.

Az első Orbán-kormány (1998–2002) megint változást hozott. A NATO-tagságnak köszönhetően megnőtt Magyarország geopolitikai súlya. A kérdés az új adminisztráció számára tehát az volt, hogyan lehet a nemzet határon túli részét beemelni a fejlettebb struktúrába, hiszen a magyar kisebbségek autonómiatörekvései kudarcot vallottak. Mindezt valamelyest pótolhatta a magyar–magyar viszony intézményesítése, a Magyar Állandó Értekezlet megalakítása, a 2001-es státustörvény. Az utóbbi, különösen a Romániával kötött megállapodás után, amely a három hónapos kedvez-

ményes munkavállalói engedélyt minden román állampolgárra kiterjesztette, méltatlan belpolitikai csatározásokhoz vezetett, az MSZP 22 millió romániai munkavállalóval riogatta a közvéleményt. A Medgyessy-kormány (2002–2004), amely a nemzeti közmegegyezés jegyében a határon túli támogatások ügyében a döntési lehetőséget átengedte a „kisebbségi pártoknak” a Velencei Bizottság nyomására a szomszédos országokkal egy törvénymódosítás segítségével fogadtatta el a státustörvényt. (2002 és 2007 között közel 900 ezer magyar igazolvánnyal kapcsolatos kérvényt nyújtottak be, arányait tekintve a legnagyobb érdeklődés Kárpátalján volt, majd Baranya, Muravidék és Erdély következett.)

Gyurcsány Ferenc két miniszterelnöksége radikális változást hozott. Első kormánya alatt tört ki a kettős állampolgársággal kapcsolatos vita, és zajlott le az eredménytelen, ám az igen szavazatok többségét hozó referendum. Ahogy Bárdi fogalmaz, a kérdés pártpolitikai vetélkedés kulcstémája lett, nem a határon túli magyarokról szólt, „hanem arról, hogy a 2004 őszén az MSZP, illetve a kormány élére került új vezető, Gyurcsány Ferenc képes-e legyőzni Orbán Viktort, az ellenzék képviselőjét, s ezzel saját politikai legitimitását biztosítani a baloldali választók körében. Orbánnak pedig szintén mozgósítási céllal volt fontos ez a népszavazás. [...] Ha a Fidesz győz, akkor a közvélemény előtt a nemzetietlenség vádját folyamatosan tematizálhatja a kormányzattal szemben. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök egyértelműen elutasító álláspontot képviselt, amit a várható szociális következményekkel; a potenciális áttelepülők problémájával; a nemzetközi elutasítással; a magyarországi politikai egyensúly felborulásával indokolt. A balliberális oldal a kettős állampolgárság kérdését a határon túli magyarok magyarországi jogi emancipációja helyett szociális és munkaügyi problémaként mutatta be a magyarországi közvélemény előtt.” A szavazás következményeként a határon túli szervezetek elidegenedtek a kormánykoalíciótól, a külhoni magyarsággal foglalkozó intézményrendszert pedig elsorvasztották.

A második Orbán-kormány újabb fordulattal a 2010 utáni magyarságpolitika legfontosabb fejleményeként biztosította a kettős állampolgárság lehetőségét, amellyel majdnem egymillióan éltek eddig. (A magyar útlevél a megélhetési nehézségekkel küzdő, főként szerbiai és ukrainai magyarok számára a nemzetközi munkaerőpiacra való kilépést jelentette, amely nemzetiségi területek kiürülésével jár, illetve járhat.) Orbán Viktor kormányai jelentősen megnövelték a határon túliaknak szánt támogatást is. (2010-ben 13,8 milliárd, 2018-ban 138,6 milliárd forint.) Ennek kétségtelenül vannak jótékony gazdasági és közösséget erősítő hatásai (például fesztiválok, falunapok, kortárstalálkozók, egyházi találkozók, emléknapok esetében).

Ugyanakkor a határon túli, létszámukban folyamatosan apadó közösségek számos területen egyre inkább függővé váltak a magyar kormánytól. Bárdi Nándor találó megfogalmazásában: a kormányzati terjeszkedés kérdéssé teszi, hogy az 1989 utáni négy regionális, kisebbségi magyar politikai közösségek önállósága mennyiben maradhat meg? Mennyiben válnak ezek diaszpóra közösségekké, ahol a közösség képviselőit a budapesti kormányzat vagy a többségi nemzetállami elit választja ki? Mindeközben ezek közül a kárpátaljai és a vajdasági magyar közösségből folyamatos a kivándorlás, amelyet exodusnak is tekinthetünk, mert nem látszik megállíthatónak.”

KOLLÁR JÓZSEF – KOLLÁR DÁVID

„A STÍLUS AZ EMBER KÉPE” Autentikusság, stílus, autonómia

Bevezetés: az autentikusság kora

■ Minden intellektuális kritika ellenére korunkban az „autentikusság” terjed mint „társadalmi technológia”, mint az immateriális javakra irányuló piaci mozgás egyik hajtómotorja.¹ Az önségítő, illetve önmenedzselő identitásformálás piacának fontos indukálója, a posztfordiánus gazdaság kitüntetett motiváló eszköze és vágyott célja.² Az információs társadalom kontextusában a piaccgazdaságról és az autentikusságról alkotott ideák kölcsönösen formálják egymást.³

Az autentikusság populáris definíciója szerint nem más, mint a valódi énnel összhangban élt élet.⁴ Fontos eleme az önismeret mint a valódi én egyre precízebb megismerése és az egyre mélyebb megismeréséből származó egyre nagyobb önismerettel összhangban való, egyre autentikusabb cselekvés. A filozófiadiskurzusban köztudott, hogy a jelenkori önségítő mozgalomban használt karteziánus énképet David Hume⁵ 18. századi kritikája véglegesen lerombolta.

Az autentikusságról alkotott koncepciónk kapcsolódik Nietzschének és Freudnak a karteziánus elméről adott kritikájához, illetve ahhoz az elképzeléshez, hogy az ember önmagát metaforák révén folyamatosan újrateremtő kvázi művész.

Nietzsche⁶ számos interpretátora szerint, mivel tagadja az introspekció révén megismerhető karteziánus én létezését, az autentikusság fogalmát is elveti. A többszörös én tételezése azonban nem jelenti számára az autentikusság tagadását. Az igazi énünknek az introspekcióval történő megismerése helyett autentikus stílust kell adni önmagunknak, amely nem más, mint – kiemelkedő életművet konstituáló eredeti mesterművek esztétikai megalkotásához hasonlóan – az én folyamatos, kreatív destrukcióra épülő újrateremtése. Az autentikus stílus azonban nem hoz létre önazonosságot, hanem az én emergálódását idézi elő a mentális élet káoszának peremén egyensúlyozó, folyamatos esztétikai önalkotásunk eredményeképpen. Nietzschével szemben Freud demokratizálja az én esztétikai önalkotásának folyamatát. A tudattalan fantáziáról adott leírása magyarázatul szolgál arra, hogy miért tekinthető minden egyes ember élete költeménynek, amely arra irányuló kísérlet, hogy „saját metaforákba öltözzön”. Trilling szerint Freud „a lelket túlnyomó irányulása szerint (...) költészettétrehozó képességnek tekintette”.⁷ Az ember abban különbözik az állattól, hogy egyéni fantáziáját tudatosan vagy tudattalanul cselekvésre váltja, a vele kapcsolatba kerülő személyeket, tárgyakat, helyzeteket, eseményeket és szavakat „szimbolikus célokra használja”.⁸

Az autentikus stílus

■ Danto *A közhely színéváltozása* című művészetfilozófiai könyvében amellet érvel, hogy a műalkotásokhoz hasonlóan a személyek is azonosíthatók a stílusukkal,⁹ vagyis azzal a móddal, ahogy a világot reprezentálják. Schopenhauertől kölcsönzött kifejezéssel a személyes stílust a „lélek fiziognómiájának” nevezi.¹⁰ Danto értelmezése szerint párhuzamosság fedezhető fel a műalkotások és a személyek metafizikája között. Az én és az idegrendszer viszonya analóg a műalkotás anyagi alapja és médiuma közötti relációval. Ahhoz hasonlóan, hogy vannak predikátumok, amelyek igaz módon állíthatók a médiumról, viszont a vászonról nem, vannak olyan predikátumok, amelyek az énről igaz módon állíthatók, viszont az idegrendszerrel nem: „a neurofiziológiai éleírásból, mely nem egészül ki a morálpiszichológia nyelvvel, a személyiségnek és a jellemnek épp azok a jellemzői hiányoznának, amelyek közelebb állnak a stílus és a kifejezés minőségeihez a művészet világában.”¹¹ A testről-lélekről szóló filozófia bevett terminusai nem alkalmasak az individualitásunk egyediségéért felelős jellem és személyiség megragadására.

Danto szerint a műalkotás, illetve a személy – mint a műalkotáshoz hasonló reprezentációs rendszer – a retorika, a kifejezés, a stílus metszéspontjában található, melyek közös magja a metafora. „Ha Meyer Schapirónak igaza van abban, hogy a stílus »egy átfogó minőségre« utal, melyet »'kifejezésnek' nevezhetünk«, Nelson Goodmannek pedig abban, hogy a kifejezés metaforikus példázás, akkor vizsgálódásunkban talán a retorika fogalmától elindulva körkörösén haladhatunk kifelé, a kifejezés fogalmán keresztül, a stílus átfogó fogalma felé. Akkor ugyanis a három fogalom közös magja a metafora lesz, és ha ezt sikerül megértenünk, akkor tisztába jövünk magának a művészetnek a fogalmával is, melynek elemzésében a retorika, a stílus és a kifejezés mindig is hatalmas szerepet játszott.”¹²

Danto a „kifejezés” Nelson Goodman¹³ által bevezetett fogalma segítségével hozza létre a műalkotásról (illetve a személyről) alkotott definícióját. A műalkotás, avagy a személy olyan reprezentáció, amely kifejez valamit a tartamáról, azaz metaforikusan példázza a stílusát.

Danto tehát a stílus, a kifejezés és a retorika közös magjának a metaforát tekinti. Értelmezése szerint a stílus a reprezentáció és az azt létrehozó személy közötti reláció, vagyis az a mód, ahogy a személy reprezentáció tartalmához viszonyul. A retorika pedig a befogadók és a reprezentáció közötti reláció.¹⁴ A metafora egyrészt intenzionális kontextust teremt, másrészt a retorikai ellipszishez, az enthümémához hasonló szerkezetű. A metaforát tartalmazó mondatokban nem érvényesül a *salve veritate* felcserélhetőség elve. Ha Rómeó úgy véli, hogy számára metaforikusan Júlia a nap, a „nap” szó nem helyettesíthető a vele koextenzív kifejezésekkel. Hiszen nem úgy véli, hogy Júlia forró gázokból áll, a Naprendszer középpontja stb. Shakespeare pontosan ezeket a szavakat adja Rómeó szájába, hogy metaforikusan példázza, azaz kifejezze Júliához való viszonyát. A befogadó számára az a feladat, hogy megfelejtse az arisztotelészi enthümémához hasonló szerkezetű metaforát. Akár egy csonka szillogizmus hiányzó premisszáját vagy konklúzióját, meg kell találnia azokat a hiányzó tulajdonságokat, amik megvilágítják a „Júlia a nap” metaforikus használatát.

Davidson értelmezése szerint a metaforának nincs kognitív tartalma, amit a kiötlője közvetíteni szeretne, és az értelmezőnek meg kellene fejtenie. A nyelvi metafora egy szó szerinti jelentésű mondat képzeletgazdag felhasználása arra, hogy felhívja a figyelmet egy nem triviális hasonlóságra. Rorty radikalizálja Davidson¹⁵ metaforaelméletét.¹⁶ Quine-hoz kapcsolódva úgy véli, hogy a jelentésnek a szabályos, előre jelezhető nyelvi viselkedést magában foglaló birodalma relatíve kicsiny tisztás a használat dzsungelében, melyben az egzotikus hangok teljes spektruma megtalálható. Ami közös a használat dzsungelében megszólaló hangokban az az, hogy szemantikai tartalmat nélkülöző, a trópusi őserdőt színessé, izgalmassá, félelmetesé varázsoló zajok. A metafora létrehozása tehát nem más, mint egzotikus zajok keltése, a befogadás pedig, az ezekre a zajokra való reakció, a zajok hatására történő nyelvi vagy egyéb cselekvés.¹⁷

Rorty olvasatában a szokatlan, számunkra érdekes, inspiráló, produktív zajokat fokozatosan integráljuk gyakorlatainkba. Az őserdőben először hallott, szokatlan zajt a tudomány egy új madárfaj hangjaként azonosítja, és beilleszti a már ismert madártaxonómiába. Nem nehéz analógiát találni a madár és a költő-dalnok között. A költő mint énekesmadár a használat trópusi dzsungelében eddig nem hallott, furcsa zajokat kelt, amelyek egyrészt azt a hatást váltják ki a kváziornitológus irodalmárokból, hogy beilleszék a jelentések szabályos, előre jelezhető birodalmába, másrészt hogy részt vegyenek az ismeretlen zajkeltésből nyelvi jelentéssel bíró szimbólumot, halott metaforát fabrikáló folyamatban.

Rorty szerint ha lemondunk arról, hogy a nyelvet teleologikusan szemléljük, azaz valami elérendő cél felé fejlődőnek tekintjük, akkor esetlegesen látjuk. A nyelvben nincs semmiféle beépített cél arra vonatkozóan, hogy például „egyre több tényt legyen képes ábrázolni”.¹⁸ A nyelvünk története szerinte a metaforák kulturális evolúciójával magyarázható. „A régi metaforák folyamatosan kihalnak, és szó szerinti jelenségekké válnak, hogy aztán új metaforák alapjául és anyagául szolgáljanak”¹⁹; „nyelvünk és kultúránk ugyanannyira esetlegesség, ugyanannyira sok ezer, a maga helyét megtaláló, kis léptékű mutáció eredménye (miközben mutációk milliói nem találnak helyet), mint az orchideák vagy az emberszabásúak”.²⁰ Rorty nem mondja ki, de véleményünk szerint arra utal, hogy a „vad orchideákhoz” hasonlóan, amelyeket a természetes szelekció exaptál, az új metaforák a kulturális szelekció exaptív erejének köszönhetik létüket. Darwin²¹ az *Azokról a különböző fortélyos szerkezetekről, amelyeknek a segítségével a brit és a külföldi orchideák a rovarok révén megtermékenyülnek* című könyvében részletesen elemzi a Gould és Vrba által exaptációnak nevezett jelenséget. Két fontos üzenete van számunkra. 1. „Az orchideák bonyolult szerkezeteiket a rendes, közönséges virágok megszokott komponenseiből alakították ki olyan részekből, amelyek eredetileg ettől egészen eltérő funkcióra szolgáltak.”²² Vagyis ezek a keresztbeporzást segítő szerkezetek az exaptáció eredményei. 2. Az elemzés azt is bizonyítja, hogy nem mérnöki tervezés, hanem barkácsolás folyamányai. Az orchideák kis gépezetei az éppen rendelkezésre álló alkatrészekből állnak. A fentiek analógiájára Rorty nyomán a metaforákra tekinthetünk úgy, mint olyan nyelvi szerkezetekre, amelyek elsődleges funkciója (például a szavak szótári jelentése) teszi lehetővé szokatlan, exaptív használatukat. Értelmezésünk szerint a metaforák exaptív

„fortélyos szerkezetek”, amelyek olyan új, vonzó aspektusokat implikálnak, amelyek segítik a „nyelv orchideáit” abban, hogy megtermékenyítsék egymást. A mutációk mellett a váratlan „keresztbeporzások” is felelősek a nyelv új, vad orchideáinak kialakulásáért. A keresztbeporzást végző rovarok esetleges röpte határozza meg, hogy a virágpór mely orchideákat termékenyíti meg. Az információs társadalom rovarjai azok a közvetítő mémek, amelyek repülésének iránya előre nem jelezhető. Jól látható tehát, hogy a kreatív gazdaság predikciójának sikertelensége a kulturális evolúció exaptív erejében gyökerezik.

Stílus versus modor

■ A stílus Danto szerint veleszületett tehetség, míg a modor tanulható, miközben elismeri, hogy külső megnyilvánulásai azonosak lehetnek. Danto a bázis- és nem bázisismeretek és cselekedetek megkülönböztetésére alapozza érveit.²³ Egy ismeret akkor nem bázisismeret, ha azt, amit tudunk, valami másra, már ismert dologra támaszkodva tudjuk. Cselekedetünk akkor nem báziscselekedet, ha a-t csak b-vel együtt tudjuk csinálni, vagyis b nélkül nem lehetne a-t megtenni. Danto megidézi Galileit, aki amellet érvelt, hogy mindent tudhatunk, amit Isten, de míg ő közvetlenül, intuitíve rendelkezik ezekkel az ismeretekkel, nekünk következtetéseket kell használnunk. Isten cselekedetei tehát – folytatja Danto – báziscselekedetek, vele szemben mi a megfelelő technológia révén juthatunk hasonló tudás birtokába. Szerinte a stílus ilyen báziscselekedet, nem szakértelem és hozzáértés eredménye, hanem tehetség, sőt „a stílus maga az ember, ahogyan [...] megszületik”.²⁴ Danto véleménye szerint ha megértjük a stílus és a modor közötti különbséget, akkor valami nagyon fontosat tudunk meg emberi létünkéről. Mivel elfogadja azt a buffoni kijelentést, hogy a stílus maga az ember, úgy véli, ha jobban megértjük a stílus mibenlétét, akkor magához az ember lényegéhez is közelebb férkőzhetünk. A szakismeretet szembeállítja a tehetséggel, hiszen ez utóbbinak logikailag adottnak kell lennie, ha elsajátítható volna, akkor nem tehetségnek hívnánk. Tehetséget nem lehet előállítani, csak gondozni. A „szaktudás” és a „hozzaértés” demokratikus kifejezések, míg a „tehetség” abszolút mértékben antidemokratikus, a természet tékozló szeszélye.

Danto azt állítja, hogy a stílus struktúrája hasonló a személyiség szerkezetéhez; egy adott stílus megismerése nem azonosítható csupán egy bonyolult taxonómiai folyamattal, hanem szükséges hozzá a személy karakterének, jellemzőinek a feltárása. A stílussal bíró személy csak közvetett módon képes tudatára ébredni annak, hogy miként reprezentálja a dolgokat. Ahhoz, hogy megőrizhesse a stílus kitüntetett szerepét a modorral szemben, Dantónak azt kell feltételeznie, hogy ez a reflexió mindig utólagos, a szokatlan módon reprezentáló elme csak a többiek vagy a külső világ közvetítésével tudatosíthatja magában eredetiségét. A modor viszont bizonyos előzetesen megtanult szabályok követése, vagyis tanítható, elleshető, paragrafusokba foglalható.

Mindezzel összhangban Danto úgy véli, hogy ha a korabeli vádak igazak lettek volna, és Bach tényleg fűgáíró titkos gépet használt volna művei létrehozása során, akkor a mechanikus úton előállított fűgáknak logikailag nem lehetne stílusuk, mivel az alkotó nem közvetlenül, hanem egy mecha-

nikus, szabályok, listák és kódok révén működő eszköz által hozta volna létre műveit.²⁵ Bár Danto nem mondja ki, ezek legfeljebb Bach modorát reprezentálták volna, és nem a stílusát. Danto érvelésével szemben azonban több ellenvetésünk is van. Az első az, hogy egy bizonyos leírási szinten mindannyian ilyen szabályok, listák és kódok által irányított gépek vagyunk, hiszen az agyunk olyan reprezentációs rendszer, mely a fizikai világ része, működése elvileg előre jelezhető. Az agyunk bonyolult számítógépnek tekinthető, melyre a természetes és kulturális szelekció telepített programokat. Danto azt előfeltételezi, hogy egy program nem lehet eredeti, vagyis a fűgáíró gép nem tesz mást, mint hogy létrehozójának előzetes terveit mechanikusan megvalósítja. Feltehető az a kérdés, hogy ha a gépezet „túl-szárnyalja” a készítőjét, és eredeti zenét szerez, akkor ez kinek a dicsősége. Az originális dallam az eredeti program mélyén lapult, vagy a fűgakészítő rejtett zsenijét a berendezés mintegy felszínre hozta, vagyis láthatóvá tette a stílusát? E komplex és eredeti tevékenység származhat az egyszerű mechanizmusok kombinációjából? Ha – kissé módosítva az eredeti történetet – egy fűgáíró programot készítő programozóval helyettesítjük a mechanikus szerkezet készítőjét, akkor a kérdésre adott válasz alkalmas lesz arra, hogy a mi problémánkra is választ kapjunk. Ha a program könnyen azonosítható műveletek sora révén „alkotta” meg a zenét, akkor csupán a programozó előzetes gondolatait tette explicitebbé, vagyis ebben az esetben nyugodtan feltételezhetjük, hogy az eredeti ötletek a program készítőjének fejében voltak. Ha viszont a programot nyomon követve nem tudunk rájönni, hogy miként hozta létre az eredeti zeneművet, akkor önálló „gondolatokat” kell tulajdonítanunk a program által futtatott gépezetnek. A program létrehozásáért a készítőjét illeti a dicséret, a program által létrehívott „eredeti ötletekért” viszont nem. Az ember csupán „metaszerzője” az alkotásnak, hiszen ő hozta létre a mű alkotóját. Az első esetben a program készítőjét tekintjük stílussal bírónak, míg a második esetben a programot.

A második ellenvetésünk annak az előfeltevésnek a cáfolatára épül, hogy a stílus nem egyeztethető össze a mechanikussággal. Danto érvelése során elmosza a kreativitás és az autentikus originalitás közötti különbséget. Amikor azt állítjuk egy műalkotásról, hogy eredeti, azt akarjuk kifejezni, hogy nem derivatív, azaz – Danto szavaival – báziscselekedet révén jött létre. Az eredeti stílus publikus, észlelhető tulajdonság. A kreativitás ezzel szemben privát, az adott személy mentális folyamatainak jellegzetessége. A kreativitás nem a derivatívval állítható szembe, hanem a mechanikussal.²⁶ A művész kreatív mentális folyamatai eredményezhetnek modort, viszont mechanikus, nem kreatív mentális folyamatok is előidézhetnek autentikus stílust. Vagyis Bach fűgáíró programja lehet mechanikus, miközben eredeti stílusú műveket alkot.

Az előbbieken ismertet érvrendszert jól megvilágíthatjuk Philip K. Dick *Álmodnak-e az androidok elektromos bérányokról?* című regénye révén.²⁷ A könyvben ábrázolt autisztikus androidoknak, akik legalább olyan okosak, mint mi, nincs empátiájuk, ezért az empátiát mérő Voight-Kampff teszt többé-kevésbé lehetővé teszi az őket üldöző fejedelmét, Rick Deckard számára, hogy megkülönböztesse őket az emberektől. A könyv alapján készült *Szárnyas fejedelmét* című film rendezői változatából viszont egyértelműen kiderül, hogy a minden szempontból emberi főszereplő is android, vagyis meg-

különböztethetetlen tőlünk: illeszkedik azon személyiségmintázatok egyikéhez, amiket kultúránk nagyra értékel. Amivel leginkább megtéveszti a nézőt, az (sebezhetőségén túl) nem más, mint egyediségének védjegye: az autentikus stílusa. Csak a film végén jövünk rá, hogy a főszereplő izgalmas személyiségnek látszó berendezés, amely jól nyitja a kulturális evolúció által tervezett zárat. Dick regényében felbukkan egy Phil Resch nevű, másik fejedáns is, akiről Deckard sokáig azt hiszi, hogy android, mivel szikrányi empátiát sem érez azok iránt, akiket likvidálnia kell.

A két szereplő azért paradigmátikus számunkra, mert a könyvben a valódi ember úgy viselkedik, mint egy gép, hiszen szabályokat követve cselekszik, vagyis minden akcióját az őt irányító program vezérli, szemben Deckarddal, aki annak ellenére, hogy gép, kreatív, képzelettel működ, gyakran az előírásokkal szemben hozza meg döntéseit.

A regényben Rick Deckard kreatív, eredetinek, váratlannak, kifinomultnak látszott, vagyis volt stílusa, míg fejedánsztársa, az előzetes szabályok révén cselekvő Resch előre programozott androideltüntető gépnek tűnt.

Danto elképzelése nyomán abban a pillanatban, amikor rádöbbenünk, hogy Deckard android – hasonlóan ahhoz, ahogy egy hamisítvány esetében, amit eddig eredeti reprezentációnak, vagyis stílussal bírónak tekintettünk –, egyszeriben az eredeti reprezentáció értéktelen szimulációjaként tűnik fel előttünk. Deckardot egy „stílusszimuláló program” irányítja, vagyis látszólagos eredetisége semmivel sem valóságosabb, mint Resché. Sőt utóbbira innentől kezdve tekinthetünk úgy, mint olyan emberre, aki metaforikusan példázza az androidságot: Phil Resch fejedáns jéghideg androidként. Ha később mégis kiderülne róla, hogy android, akkor a fenti kijelentés elveszítene metaforikusságát, tudata újra láthatatlanná válna, és így kikerülne az eredeti stílussal rendelkező entitások halmazából.

Wittgenstein úgy véli, abban a buffoni kifejezésben, hogy „a stílus maga az ember” van valami bumfordi epigrammatikus rövidség, ezzel szemben a „stílus az ember képe” kifejezés új távlatot nyit.²⁸ „A stílus maga az ember” kijelentés azt implikálja, hogy a reprezentáció eredeti módja bent van a fejünkben, míg a „stílus az ember képe” csupán azt, hogy bizonyos (szokatlan, egyszerre taszító és vonzó) pozicionális attitűdöket tulajdonítunk annak, aki adott kontextusban eredeti módon használja a nyelvet, furcsán mozog, szokatlan mintázatokat produkál. A tudatot mint médiumot nem feltárjuk, hanem megkonstruáljuk. Ha a stílus az embert legtökéletesebben reprezentáló képként működik, akkor (mivel Wittgenstein a képeket a folyamatos aspektuslátás paradigmátikus eseteként kezeli) az adott emberi viselkedést értelmező külső szemlélőnek a képek befogadásához hasonló módon kell eljárnia. A wittgensteini metafora segít abban, hogy ne arra a kreatív folyamatra figyeljünk, amelynek eredményeként egy személy éppen úgy alkothat autentikus stílusú, illetve inautentikus modorú önképet, hanem a metaforikus példázás révén kifejezett stílusára vagy az eredeti metaforát szimuláló modorára. Danto szellemében az adott személy önnön stílusát – más befogadókhoz hasonlóan – értelmezheti azáltal, hogy megfejtí az életét éppen kifejező entümémához hasonló szerkezetű, aktuális metafora retorikus üzenetét.

Danto olvasatában a fúgáíróval létrehozott alkotások mechanikus fúgák lettek volna, amelyek logikailag nélkülöznék a stílust. A „mechanikus fú-

gák” kifejezés azt implikálja számunkra, hogy itt Danto a kreatív mentális folyamatok hiányára utal, azaz keveri a kreativitást az autentikussággal. A fúga stílusa a metaforikus példázással azonosított kifejezés, és mint arról korábban is volt szó, nem szükséges feltétele a kreativitás.

Ezzel a gondolatmenettel összhangban a *Szárnyas fejedelmű* szereplőinek ontológiai státusa, azaz, hogy valódi személyek vagy androidok, talán meghatározza a kreativitásukat, az originalitásukat azonban biztosan nem. Vagyis Deckardnak akkor is van stílusa, ha valódi személy, és akkor is replika, azaz android. Phil Resh mechanikussága viszont arra irányuló esztétikai kérdés, hogy Dick mennyire volt eredeti, amikor megalkotta Rech mechanikus karakterét; azaz mennyire eredeti módon fejezte ki, vagyis metaforikusan példázta Resh empátia nélküli, bürokratikus létmódját. Ha Rick Deckard és Phil Resh egyaránt eredeti metaforák révén fejezik ki stílusukat, akkor mindketten exaptív autentikussággal bírnak, hiszen a metaforák az exaptív nyelvhasználat eredményei.

Az különbözeti meg a szubjektív autentikusságot az interszjektívétől, hogy utóbbi esetében az adott művészeti ág történeti kontextusában dől el a metafora eredetisége. Ha valaki az önnön stílusát kifejező metaforát eredetinek tekinti, akkor szubjektív autentikusságot exaptál, ha a művészeti világ tekinti eredeti metaforának, akkor pedig interszjektív autentikusságról beszélünk. Vagyis a magánjellegű rögzített és a közösség ízlésének véletlen egybeesése felelős a nagy stílusért, amely az originális, történeti léptékű interszjektív autentikusság exaptációja.

Autentikusság, autonómia és heteronómia

■ A következő szekcióban arra teszünk kísérletet, hogy a korábbi eredményeket felhasználva, elkülönítsük az autentikusság és az autonómia gyakran szinonimaként használt fogalmait.

Dworkin²⁹ szerint az autonómia másodrendű képesség, amely lehetővé teszi, hogy kritikailag reflektáljunk az elsőrendű preferenciáinkra és vágyainkra – egyrészt, hogy azonosítsuk, másrészt, hogy adott esetben megváltoztassuk őket. Úgy véli, hogy nincs közvetlen logikai kapcsolat a kritikai reflexió és az autonóm cselekvések között, viszont plauzibilis azt feltételezni, hogy pszichológiai kapcsolat fennáll közöttük. Aki az élete során folyamatosan gyakorolja az értékei feletti kritikai reflexiót, az nagy valószínűséggel nem lesz kritikátlan elfogadója az autoritásnak, hagyománynak, szokásoknak. Értelmezése szerint az autentikusság – mely nem más, mint az elsőrendű motivációk és másodrendű identifikációk kongruenciája – csak szükséges, de nem elégséges feltétele az autonómiának.³⁰ Az autonómia tehát arra való képesség, hogy reflektáljon a személy autentikusságát konstituáló értékeire, vágyaira. Alfred Mele *Autonomous Agents*³¹ című könyvében megkülönbözteti az autonómiát a heteronómiától. Utóbbiról szerinte akkor beszélhetünk, amikor az adott személy döntéseit részben mások befolyásolják. Amennyiben saját céljaik érdekében akarják használni a másik személyt, akkor agymosásnak vetik alá. Az agymosás értéktervezésű, ilyenkor azért manipulálják az emberek képességeit, hogy uralkodhassanak mentális életükön. Mele³² Dworkin 1976-es cikkére³³ hivatkozva úgy véli, hogy az autentikusság nem más, mint az ágensnek a saját értékeivel történő azonosulása.

Viszont akkor autonóm egy személy, ha szabadon dönthet arról, hogy az adott értékei szerint cselekszik, vagy felülvizsgálja azokat. MacKenzie³⁴ amellet érvel, hogy az önrányítás kompetenciáit foglalja magában, amely lehetővé teszi, hogy a személy olyan döntések alapján cselekedjen, amelyek koherensek a reflektív módon fokozatosan kialakított identitásával, vagy kifejezik azt. Az „autonómia” terminus olyan skillek halmazára vonatkozik, amely lehetővé teszi, hogy reflektálhassunk értékeinkre, vélekedéseinkre és elköteleződéseinkre annak érdekében, hogy eldöntsük, elfogadjuk vagy visszautasítjuk őket. Stoljar³⁵ szerint bár döntéseink csak akkor lehetnek autonómok, ha autentikusak, dönthetünk autentikusan autonómia nélkül is. A normatív autoritás szempontjából az autonómiánál fontosabb az autentikusság mint az adott személy értékeinek, vélekedéseinek, elköteleződéseinek kifejezése. Ha valakinek az életstílusa koherens az értékeivel, vélekedéseivel, elköteleződéseivel, motivációival, akkor egy külső nézőpontból nem mondhatjuk róla, hogy inautentikus életet él, miközben felvethető, hogy az élete nem autonóm. Ha valakitől megkérdezzük, hogy miért nem él autonóm életet, ellene vetheti, hogy azért, mert értékei, vélekedései, elköteleződése, motivációi énaspektusai nem teszik számára lehetővé, sőt ellentmondanak az autonómia értékeinek. Azaz vannak olyan autentikus értékrendszerek, amelyekkel nem kompatibilis az adott értékekre irányuló önreflexió. Egy keresztény teológus autonóm módon nem vetheti fel, hogy nincs isten anélkül, hogy el ne veszítené az identitása magát adó autentikus értékeit. Ezzel szemben a nyugati filozófia egyszerre autentikus és autonóm vállalkozás, mert felvethető az adott gyakorlaton belül, hogy a filozófia értelmetlen, értéktelen tevékenység, amely valójában egyetlen lényegi kérdésre sem képes választ adni. Amikor Marcel Duchamp autentikus stílusa révén egy piszoárt exaptált műalkotássá, akkor kvázi filozófusként autonóm módon megkérdőjelezte a művészet korábbi értékeit, elköteleződéseit, azaz autentikusságát. Ha nem lehet megkülönböztetni egy művészi értelemben inautentikus tárgyat egy művészi szempontból autentikustól, akkor az esztétikai megkülönböztetés addig elfogadott autentikussága is megkérdőjeleződik. Bizonyos skillek értéküket veszítik, mások pedig előtérbe kerülnek Duchamp filozófiai reflexiójának hatására. Ettől kezdve az tekinthető autentikus művésznek, aki hajlandó autonóm módon reagálni a művészet korábbi értékeire, és ad absurdum lerombolni azokat, azaz folyamatosan megkérdőjelezni a korábbi művészek vagy éppen önmaguk autentikusságát. Duchamp radikális metaforája, mely szerint egy piszoár műalkotás, olyan ontológiai fordulatot idéz elő, mely a filozófiához hasonlóan a képzőművészetben is az autentikusság szükséges és elégséges feltételének tekinti az autonómiát. A duchamp-i exaptáció eredményeként létrejövő helyzetben a metaforikus példázás révén történő autentikus ábrázolásnak nemcsak azt a módot kell kifejeznie, ahogy megragadja a tárgyát, hanem az önnön létmódját, értékeit, elköteleződéseit kérdőre vonó autonóm reflexiót is.

Az autentikusság és az autonómia dinamikus viszonyának bemutatása céljából, Mele³⁶ elképzelését némileg módosítva és eltérő kontextusban, azaz exaptálva, egy gondolatkísérletet mutatunk be az olvasónak. Képzeld el, hogy Ann-nek, aki autonóm, valamint tehetséges és elkötelezett filozófus, van egy hasonlóan tehetséges és autonóm munkatársa, Beth, aki viszont nem olyan elkötelezett a filozófia iránt, mint Ann. Ann a hét minden

napján tizenkét órát foglalkozik intenzíven a filozófiával, és majdnem minden percét élvezzi a tevékenységének. A szintén briliáns Beth viszont a filozófia mellett számos más dolog iránt is érdeklődik, és időt szán rájuk. Ezt a számára értékes életet hosszú évek során gondos és megfontolt kritikai reflexióval alakította ki, azaz egyszerre autonóm és autentikus életet élt és él. Azonosul vele, és élvezzi is egyben a gondosan kialakított életstílusát. A dékán azonban szeretné, ha Beth is hasonló módon viszonyulna a filozófiához, mint Ann. Ezért Beth tudta nélkül egy pszichológusokból álló teamet bíz meg azzal, hogy derítsék ki azt, Ann miért vonzódik ilyen mértékben a filozófiához. Vizsgálódásuk eredménye, hogy Ann produktivitásáért egy különleges értékhierarchia felel. Ennek az eredménynek az ismeretében egy új hullámos agymosó team Ann különleges értékhierarchiáival cseréli ki Beth korábbi értékrendszerét. A beavatkozás következtében Beth Ann „pszichológiai ikertestvérévé” válik. Ő is olyan produktív filozófussá lett, aki nagyra értékeli és élvezzi a filozófia iránti elkötelezettségét. Az agymosás során kapott új kritikai reflexiók megerősítik az újonnan kapott értékhierarchia által determinált új, filozófiacentrikus életstílust. Beth meglepődve tapasztalja életének radikális változását. Amikor gondosan reflektál új preferenciáira és értékeire, azt a hipotézist állítja fel a változással kapcsolatban, hogy belefáradt korábbi életmódjába, és fontosabbá vált számára a filozófiai tevékenysége. Mivel Beth megkapta Ann értékhierarcháját, amelynek lényegi részét képezi az autonómia, vajon Beth is autonómnak tekinthető-e?

Ha saját fogalmi keretünkben értelmezzük a gondolatkísérletet, akkor tekinthetünk a két szereplőre úgy, mint olyan ágensekre, akik bizonyos kezdeti értékekből kiindulva az évek során folyamatosan adaptívabbá tették az egyre autenikusabbá és autonómbbá váló értékhierarchiájukat. Nyilván elkerülték az optimalizációs csapdákat, hiszen mindketten az autonóm élet paradigmatis mintája, a filozófia mint hivatás iránt köteleződtek el, igaz más-más módon. Amikor a dékán a pszichológusok és az agymosók segítségével átalakította Beth mentális világát, valójában exaptáltatta Ann fokozatosan, a saját életét kibontó, optimalizáló értékhierarchiáját. Ez egy olyan globális exaptáció, amelynek sajátossága az, hogy Beth az agymosásról mit sem tud, csak radikális eredményére képes reflektálni, és úgy értelmezi, hogy ez egy adaptációs folyamat következménye. Értelmezésünk szerint Ann értékhierarchiájának inherens része az autonómia. Értékhierarchiája tehát nem más, mint a kezdeti értékekből az önreflektív autonómia révén szelektált autentikus értékek komplex rendszere. Ennek az Ann életében fokozatosan adaptálódó értékhierarchiának a Bethbe történő exaptációja inautenikus és heteronómmá teszti őt, mivel becsapja Bethet, akár egy hamisítvány, hiszen egyrészt őt tünteti fel szerzőként, másrészt szimulálja a történeti, adaptációs folyamatot. Természetesen elképzelhető az értékek radikális exaptációja, gondoljunk például Szent Pál megtérésére, de ahhoz az adott ágens autonóm választása szükséges a heteronóm agymosás helyett.

A kérdés az, hogy mi történne akkor, ha Beth tudomására jutna a valóság: innentől kezdve autonóm és/vagy autenikus ágenseknek tekinthető? Tegyük fel, hogy csak évek múltán mondják meg az igazságot neki, és előtte meglehetősen sok, az önreflexív autonómián alapuló autenikus döntést hozott, produktív, rortyánus filozófuskarrierje során nagy megvilágító erővel bíró metaforákat exaptált. Mivel az agymosást következtében olyan anni

értékhierarciát exaptáltak belé, amely mint kiinduló feltétel nagymértékben valószínűsíti, hogy autentikus és autonóm életet adaptáljon Beth, ezért évek múltán tekinthetjük autonóm és autentikus létmódnak. Bár egy heteronóm akció idézte elő, de ezt követően folyamatosan autonóm és autentikus döntéseket hozott Beth. Azokban a társadalmakban, ahol a nyitottság, a szakmának elkötelezett produktív élet, az önreflexív autonómia értékes és nap mint nap gyakorolható, az agymosáson átesett emberek is autentikussá és autonómmá válhatnak a megfelelő tapasztalatok következtében.

A „értéktervező” eredeti szándékait felülírhatják azok a komplex döntési helyzetek, amelyek megoldása során az agymosás áldozatából autentikus ágenssé válik. És természetesen mindez fordítva is lejátszódhat: vagyis a stílus modorrá válhat, az eredetiség kiürülhet, önidézgetéssé alakulhat.

A gondolatkísérletben tehát az különbözteti csupán meg Beth-t, az agymosás áldozatát Anntól, hogy hazudnak neki, és hosszú ideig eltitkolják előle. Az eddigi gondolatmenet alapján úgy véljük, hogy lehetnek olyan helyzetek, amikor mindegy, hogy az egyszerre autentikus és autonóm értékhierarchia hosszú optimalizációs folyamat vagy agymosás eredménye, hogyha olyan kiinduló feltételeket eredményez, amelyek nagymértékben valószínűsítik egy autentikus és autonóm élet adaptív optimalizációját.

Ráadásul a hazugság vagy az agymosás csak akkor tesz inautentikussá, ha az autentikusságot az igaz énnel összhangban élt életként kezeljük. Ha az autentikusságot úgy értelmezzük, mint az események, dolgok, személyek szimbolikus használatát, amelynek során új metaforákat exaptálunk, akkor magának az exaptációnak az egyszerre privát és publikus jellege, a közös szimbólumhasználat megvéd attól, hogy az úgynevezett igaz énünkkel összhangban döntsünk és cselekedjünk.

Amikor a *Szárnyas fejedelemség* Rachel zongorázás közben Deckard családi fotóit nézegetve azon töpreng, hogy ő vajon valódi emlékekkel rendelkező ember vagy andorid, Deckard rövidre zárva a kérdést azt válaszolja neki, „szépen játszol”. Ebben a kijelentésben implicit módon benne van, mindegy, hogy Rachel álemlékekkel rendelkezik-e vagy valódiakkal. Nem számít, hogy a zenéhez való érzéke valódi oktatás vagy csupán programozás eredménye: a lényeg az, hogy autentikusan zongorázik, esztétikai döntései érzékenységről, produktivitásról és autonómiáról tanúskodnak.

■ JEGYZETEK

1. Varga Somogy: *Authenticity as an Ethical Ideal*. Routledge, New York, 2012. 19.
2. Kollár David: *Rival patterns of standardization: authenticity and algorithmization in the age of globalization*. *Culture & Society* 2019. 10(2). 87–106. <https://doi.org/10.7220/2335-8777.10.2.5>
3. Charles Taylor: *Sources of the Self*. Harvard University Press, Cambridge, 1989.
4. Lauren Bialystok: *Authenticity and the Limits of Philosophy*. *Dialogue* 2014. 53(2). 271–298. doi:10.1017/S001221731300111X
5. David Hume: *A Treatise of Human Nature*. Clarendon Press, Oxford, 1978.
6. Varga: i. m. 51–52.
7. Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia, szolidaritás*. (Ford. Boros János – Csordás Gábor) Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 53.
8. Uo. 54.
9. A stílus némiképp eltérő felfogásához lásd Demeter Tamás: *A magyar tudásszociológia-vita*. *Korunk* 2021. 5. 75–82.
10. Arthur C. Danto: *A közhely színeváltozása*. (Ford. Sajó Sándor) Enciklopédia Kiadó, Bp., 1996. 166.
11. Uo. 130.

12. Uo. 153–154.
13. Nelson Goodman: *Languages of Art*. Hackett, Indianapolis, 1976.
14. Danto: i. m. 160.
15. Donald Davidson: 1984. *What Metaphors Mean*. In: *Uó: Inquiries into Truth & Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, 1984. 245–264.
16. Josef Stern: *Metaphor in Context*. The MIT Press, Cambridge, 2000. 53.
17. Richard Rorty: *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991. 164.
18. Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia, szolidaritás*. 31.
19. Uo.
20. Uo. 32.
21. Stephen Jay Gould: *A panda hüvelykujja*. (Ford. Bacsoné Módos Magdolna – Rózsahegyi István) Európa Könyvkiadó, Bp., 1990. 5.
22. Uo. 7.
23. Danto: i. m. 162–165.
24. Uo. 163.
25. Uo. 165.
26. Nánay Bence: *An Experiential Account of Creativity*. In: Elliot Samuel Paul – Scott Barry Kaufman (eds.): *The Philosophy of Creativity*. Oxford University Press, Oxford, 2014. 17–38.
27. Philip K. Dick: *Álmodnak-e az androidok elektromos bányákról?* (Ford. Szántai Zsolt) Valhalla Páholy, Bp., 1993.
28. Ludwig Wittgenstein: *Észrevételek*. (Ford. Kertész Imre) Atlantisz, Bp., 1995. 113.
29. Gerald Dworkin: *The Theory and Practice of Autonomy*. Cambridge University Press, New York, 1988. 108.
30. Uo. 15.
31. Alfred R. Mele: *Autonomous Agents*. Oxford University Press, Oxford, 1995.
32. Uo. 156.
33. Gerald Dworkin: *Autonomy and Behavior Control*. The Hastings Center Report 1976. 6(1). 23–28.
34. Catriona MacKenzie: *Three Dimensions of Autonomy*. In: Andrea Veltman – Mark Piper (eds.): *Autonomy, Oppression, and Gender*. Oxford University Press, Oxford, 2014. 15–41. 17.
35. Natalie Stoljar: *Two Conceptions of One's Own: Distinguishing between Authenticity and Autonomy*. Presented at Dartmouth University, November 2013.
36. Mele: i. m. 145–146.

SEBESTYÉN KINGA

EGY KUPOLÁNYI KÉRDÉSFELVETÉS

Mészöly Ágnes: *A kupolák titka*

■ *A kupolák titka* című ifjúsági regény már borítójával megragadja annak figyelmét, aki kezébe veszi a kötetet. Ez pedig nemcsak az uralkodó narancssárga és fekete színek erős kontrasztjának tudható be, hanem annak is, hogy az olvasónak rögtön feltűnik az első és hátsó borítót egyaránt befedő, ismerősnek ható épületsziluettek harmóniája a fenyegető szíkontraszt előterében. Ha egy kicsit alaposabban megfigyeljük az épületeket, könnyen fel is ismerhetjük a regény helyszínéül szolgáló magyar főváros fontos építészeti remekműveit: többek között a neoreneszánsz stílusban épült Szent István-bazilika kupolás tornyai törnek a magasba a főborítón, a számos budapesti hidat képviseli a szecessziós stílusú Szabadság híd, s a Hősök terének szobrai is helyet kapnak a hátsó borítón az első látásra denevéreknek és molylepkéknek tűnő alakokkal beszórt narancssárga ég alatt. A figyelemfelkeltéshez hozzájárul a fülszöveg is, melynek fővárosi rejtélyekre, átlagosból fantasztikusba forduló napokra és változó baráti kapcsolatokra rákérdező mondatai kicsit mintha a megjelelése óta töretlen sikernek örvendő műfaj, a krimi irányába terelnék az olvasó elsődleges asszociációit.

Az ifjúsági regény műfaján belül *A kupolák titka* az úgynevezett

*urban fantasy*k sorában helyezkedik el, hiszen a regény cselekménye nagyrészt a fantasztikus erővel, dimenzióközi lényekkel és varázslatos átváltozásokkal tarkított nagyvárosi forgatagban játszódik Budapesten, kis kitéréssel Sopronba és Sopronkőhidára. Ezen belül pedig – ahogy a cím is előre jelzi – különleges szerephez jutnak a mindenféle épületeken felbukkanó kupolák. Ha pedig egy olyan modern óriásvárosra gondolunk, mint Budapest, akkor különösen értékelhetjük a szerző részéről ezt a kreatív fogást, hiszen közvetve és finoman, de befolyásolja az olvasó figyelemmozgását, ahogy a regény világából kilépve a modern épületek között is észreveszi a régebbi építészet ujjlenyomatait. Persze mindezt nemcsak a fővárosra vonatkoztatva, hanem szinte bármely városban, akár településen. Ha ez nem is kifejezetten az építészeti és stílustörténeti értékek felismerésére és tudatosítására való érzékenyítés, mint ahogy a *Nils Holgersson csodálatos utazása* teszi a skandináv táj esetében, akkor is beszélhetünk valamiféle érzékenyítésről, figyelemfinomításról, ami ifjúsági könyvként már önmagában is sajátos értéke *A kupolák titkának*.

Mészöly könyve esetében számos olyan fogódzó ajánlja magát, amely mentén az egész regény értel-

mezhető és értékelhető lehet az elsődleges olvasmányélményen túl, amelyet a magával ragadó, letehetetlen, beszippantóan izgalmas jelzőkkel illethetnénk, igazodva a *Moly.hu* oldalán olvasható több olvasói értékeléshez.¹ Ehhez hozzájárul a regény szerkezeti felépítése is, ami maga is izgalmas, figyelemfelkeltő jellegű. A kötet hét rövid, látványosan különösebb összefüggés nélküli történettel kezd: először is egy férfiről olvashatunk, akinek eleget lett a nagyváros átláthatatlan, piszkos kuszaságából, aztán egy másik férfiről, aki a tévé antennáját bütykölve egy különös lényel találkozik a padláson, utána két ikerfiúról, akik a medencébe esnek egy nyári napon, s egyikük kimentése csak jóval később történik meg, mint a másiké, majd egy kislányról, aki egy autóban ülve túlél egy villámcsapást, továbbá egy emberről, aki gondosan elrejt egy adathordozót, aztán három gyanús fickóról, akik el akarják tenni láb alól a polgármestert, s végül egy másik ember – itt más sejthetjük, hogy a polgármesterről van szó – betuszkolásáról egy rejtélyes padlásra. A történetek fejezetcímek helyett hajnaltól éjszakáig felsorolt napszakokkal jelöltek, de nincs okunk azt feltételezni, hogy egy nap eseményeit írják le, ezenfelül pedig mínusz 7-től mínusz 1-ig számozottak is ezek a részek. A következő fejezet, a nulladik, így ér el a regény jelenébe egy igazán hatásos, s a regény fantasy minőségét igen jól megragadó nyitánnyal, mely így hangzik: „A kisfiú nyugtalanul forgolódott az ágyában. Az álom és az ébrenlét határán lehetett, ott, ahol a legvalóságosabb szörnyetegek leselkednek.” (17.) Az események innentől kezdve három napot ölelnek át, s a már ismerős napszakjelölés segítségével oszlanak fejeze-

tekre. A cselekménysorozat lezárulása után a könyv újabb hét hozzáadott kis történetben kerekíti le a fő események után még feldolgozni, lezárni való szálakat. Ugyanakkor az egyik mellékszereplő, Rafi esetében meg is nyitja a történetet újabb lehetséges kalandok, újabb perspektívák felé. Szerkezeti szempontból még fontos kiemelni az elbeszélői perspektíva mozgását, ugyanis ez is nagyon precízen és tudatosan megalkotott ritmust ad a regénynek, alátámasztva a „nem lehet letenni” olvasmányélményről szóló beszámolókat. Az elbeszélő ugyanis fejezetenként más és más szereplőt vagy szereplőcsoportokat követ, tudása általában nem kiterjedtebb, mint az adott részben követett szereplőé, ugyanakkor olvasóként az előző részek vagy párhuzamosan futó események más-más nézőpontból történő bemutatása által mi magunk rendelkezünk olyan tudással, amivel az éppen követett szereplő nem, s ez is hozzátesz a regény izgalmaságához, miközben tudatos és figyelmes olvasást vár el tőlünk, éppen úgy, ahogy a kezdő hét történetet is sorra segít a helyükre illeszteni az elbeszélő. Amikor pedig igazán izgalmassá válnak a történések, akkor a fejezetek is epizódyszerűen, gyorsan váltakoznak, szakadnak meg, és folytatódnak a legérdekesítőbb pontokon. Kiemelendő a fiatalos és humoros hang, amivel az elbeszélő rendelkezik. A négy nyolcadikos főszereplő, Dóra, Panni, Szasa és HB, valamint osztálytársaik beszéde anélkül idézi a kamaszok nyelvhasználatát, hogy erőltetett lenne, s maga az elbeszélői hang is él a nyelvi humor eszközével, így például a következőkben: „A róka-képző nyomozó azonban nem törte össze magát a szolgálatkészségtől.” (265.)

Visszatérve a fentebb már említett érzékenyítés tág, de ettől függetlenül alapvetően fontos fogalmához, észrevehetjük, hogy talán ez lehet az egyik megfelelő fogódzónk, ami mentén megragadhatjuk a regény főbb problémacsoportjait, ugyanis azt vehetjük észre, hogy a kalandos eseményeken túl mindig ott van kifejtve, de nem kifejezetten didaktikus stílusban vagy épp rejtetten a rákérdezés a miértekre, a hogyanokra és a hogyan továbbokra. Az emberi kapcsolatok közül a baráti, a gyermek-szülő és a testvéri kapcsolatok kapják a legnagyobb szerepet, az alaposan felépített karakterfejlődések is ebben ragadhatóak meg leginkább. A fentebb már megnevezett négy főszereplő, noha osztálytársak, az iskolában teljesen más, jól meghatározott csoportokba tartoznak, s a regény elején nem titok, hogy vagy ki nem állhatják egymást, kerülnek egymást, vagy éppen séggel haraggal kevert irigységet éreznek egymás iránt. Dóra a menő lányok közé tartozik, bár helyét nehezen verekedte ki a hangadók között, Panni a furcsa lány, akit mindig ugratnak a kinézete miatt, Szasa az okos, de örök vesztes osztálytárs, aki csendben ül, Bálint, azaz HB pedig a gazdag sztárok gyereke, akit a hitelkártyája és a VIP-kapcsolatai miatt már azelőtt utálnak a többiek, hogy egyáltalán vennék a fáradságot megismerni őt. A négy gyereket azonban hamar összehozza egy véletlen, amelyet Botinak, Dóra kistesójának a fantasztikus bajba keveredése indít el. A kisöccs megmentésére kialakult csapatban is megvan mindenkinek a saját szerepe: Dóra az öccséért küzdő elszánt nagytestvér, Panni a képességekkel rendelkező ütőkártya, aki ismeri a dimenzióközi világ rejtélyeit, Szasa az okoskocka, míg HB egyfelől az

anyagiakat biztosító, másfelől a fontos ismerősökkel és igen meggyőző kommunikációs képességgel rendelkező másik ész a csapatban. A harcok és kalandok közben többször elhangzik a regényben, hogy lelkizni csak a végén fognak, ez a lelkizés azonban egy egészen összetett szintre emelkedik, amikor a szerző valójában az identitás kérdését vonja be egy ilyen úgynevezett lelkizős beszélgetésbe. Panni ugyanis elveszíti csodálatos képességeinek egy részét, s így már nem tudja, mivel azonosuljon, kinek gondolja önmagát. Dóra mutat rá, hogy az események során való helytállására reflektálva Panni a cselekedeteiben és meggyőződéseiben is magára találhat, sőt a kapcsolatain keresztül is elgondolhatja önmagát. A fiúk pedig mindehhez hozzáteszik, hogy a ki vagyok én kérdés megválaszolása egyáltalán nem is egyértelmű, s talán jó, hogy nem is az, ezzel rámutatva a személyiség és személyiségkérdések komplexitására, ami a regény célközönségét képező kiskamaszoknak is aktuális kérdése, problémája.

A testvéri kapcsolatokat illetően érdekes a Sikepi testvérek története, ahol Péter a négy gyereket segítő, ugyanakkor a dicsőséget is többnyire belátható módon learató felnőtt, míg Zsolt a regény antagonistája (noha ő csak dolgozik a főgonosz politikus Pál-Partinak, valójában ő irányítja a szálakat a háttérben, s ő a cselekvő fél is kettejük közül). A testvérek között persze rivalizálás van, Zsolt hamar tönkreteszi Péter újságírói karrierjét, s így testvérét is abba a negatív, sötét, szomorú létélménybe taszítja, amiben maga is szenved gyermekkorától, mióta a medencés incidens alkalmával szinte meghalt. A két testvér kapcsolatában nincsen különösebb fejlődés, ami érdekes azonban, az nemcsak az, hogy Zsolt

gonoszságának okát is megismerjük, s így megértjük az indítékait akkor is, ha nem értünk vele egyet, hanem az is, hogy a regény nem mulasztja el ezt sem egy magasabb problémakör keretébe emelni a zárófejezetben. A gonosz szerepelő ugyanis elnyeri büntetését a regény végén, cselekvésképtelenné válik, visszaáll a rend, ugyanakkor mindez abban áll, hogy Zsolt is olyan dimenzióközi lényé (kupolákká) változik, akit már nem fenyeget az a sötétség, ami eddig meghatározó volt Sipeki életében. Összekötve ezt a regényben korábban gondosan elszórt gondolatokkal, valójában egy felnőtt ember halálfélelemmel való megküzdéséről olvashatunk, miközben a halál kérdése szembekerül a nemlét, az örök sötétben való elveszettség kérdésével, újabb komplexitást adva a kérdésnek a felismerésben, hogy a kettő nem ugyanaz.

A halál témájához kapcsolódik Dóra anyukájának alakja is, aki már régen halott, s aki mégis olyan kis, szóban elvégezhető játékot hagyományozott a lányára, ami valójában az élet értékelésének és a reflektív, tudatos életvitelnek az alapjait jelenti. Dóra ugyanis fejben minden nap lejátssza és megválaszolja ma-

gában a régebb az anyukája által feltett kérdéseket: mi volt a legszebb, a legviccesebb és a legjobb a tegnapi napban. Arról nem is beszélve, hogy a regény folyamán megtudjuk, hogy az egyébként depressziós anyuka utolsó ajándéka Dórának egy „Life is beautiful” feliratú póló volt, ami akkor nem igazán jelentett semmit, de a regény eseményei után a Dórában kialakult reflektív önszemlélet segítségével a lány rájön, hogy az anyja valójában azt tanította meg neki, milyen értékelni az életet még akkor is, ha erre a lány csak jóval később tudott rájönni, hiszen karakterének először fejlődésre volt szüksége mindennek megértéséhez.

Elmondható tehát, hogy Mészöly Ágnes könyve úgy szól fiatalokról fiataloknak, hogy a nyelvezet és a történet szintjén kifejezetten aktuális, izgalmas, kreatív és humoros, miközben azokon túl érint és alája kérdez egészen komplex emberi kérdéseknek is, amelyek éppúgy érintik a regény nyolcadik osztályos szereplőit, mint a fiatal (vagy idősebb) olvasóközönséget. Mindezt mégis úgy teszi, hogy a regényben nem érezhető száraz moralizáló hang, hanem mindvégig közvetlen, hozzáférhető és szórakoztató marad az elbeszélés.

■ JEGYZET

1. <https://moly.hu/konyvek/meszoly-agnes-a-kupolak-titka> (utóljára elérhető: 2022. 08. 24.)

SZUBJEKTÍV PÁRHUZAM A TALPRA ÁLLÁSRÓL

Szakály Sándor: *TALPRA állás TRIANON után*

■ Miközben e sorokat írom, visszaemlékszem Szakály Sándornak a Magyar Tudomány Ünnepe Erdélyben 2018-as konferencián tartott előadására, mely a Trianont követő magyarországi politika vágyairól és lehetőségeiről szólt. Ezt követően értesültem a betegséggel folytatott küzdelméről, és csak remélni merem a távolból, hogy ezt a háborút meg fogja nyerni. A kézirat lezárta-kor úgy tűnik, hogy ez sikerült; azzal együtt, hogy a koronavírus-járvány által generált körülmények is nehezítették dolgát, ezt talán nem szükséges részletezni, miért és hogyan: mindannyian megéltük a félelmeket és korlátozásokat. Ezért is külön öröm volt számomra kézbe venni tavaly megjelentetett kötetét, ami több írását, illetve vele készített interjúkat tartalmaz. Jobban mondva szerkesztését tekintve a kötet három részre oszlik: interjúk, esszék és tanulmányok. Ebben a sorrendben.

Az interjúk egészet érdeklődéssel olvastam, mert különösen tanulságosnak érzem érett történészek személyes visszaemlékezéseit, élményeit, aminek láttatása az érintett szakmai felkészültsége által sajátos dimenziót kapnak az események. A mikrohistoria központi eleme maga az individuum, és az események mi-értjét értő elme némelykor önkéntelenül, akár általa nem érzékelve, a tudatalattiban is meggyökerezett módszertannal képes a személyes érintettséggel is rendelkező esemé-

nyekről írni, és amennyiben ez érzékelhetővé válik az olvasó számára, plusz szakmai érzést jelentenek. Ennek megfelelően olvasom élvezettel Szerencsés Károly részben életrajzi, részben a közelmúlt meghatározó eseményeire reflektáló esszéit, Kövér György családtörténethez és egykori tanáraihoz kapcsolódó gondolatait, meglátásait, Jeszenszky Géza reflexióit a kilencvenes évek magyar külpolitikai lehetőségeiről, vagy akár Murádin János anekdotáját arra vonatkozóan, hogy lett a *Padovától Trianonig* című Ormos Mária-könyv bédékker a magyar–román határon. Ennek megfelelően olvastam a Szakály Sándorral készített interjúkat is. Az interjúk között akadnak életútinterjúk is, ezek nagy része viszonylag a közelmúltból származik, a betegségből felgyógyulását követő időszakból, egy olyan periódusból, amelyben az ember automatikusan is reflektál múltjára, eredményeire, hátralevő terveire. Vannak azonban olyan interjúk is, amelyek egy-egy ünnepi alkalommal készültek – mint például a Széchenyi-díj átvételekor –, mások, és ezekből van a legtöbb, a magyar történelem egy-egy meghatározó momentumára kapcsán nyújt teret Szakály Sándornak arra, hogy szakemberként kifejttesse véleményét. Ilyen momentumok a trianoni döntés, a Károlyi-kormány tevékenysége, a magyar haderő újjászervezése a Horthy-korban, a Bethlen-kormány tevékenysége és szerepe a Trianon

utáni Magyarország újjáépítésében, vagy éppenséggel egy sportmúzeum létesítésének ötlete kapcsán. Túl azon, hogy a szerző kifejheti ismereteit és értékrendjét az interjúkban felmerült kérdések kapcsán, nagy szerepet kap a szubjektív mikrohistoria, az egyéni sors. Olyan aspektusokba kap betekintést az olvasó, mint a családi örökség, a szakmai elhivatottság, a témaválasztás kérdése és az, hogy adott korban mi számít „kényes” témának, amelyektől a felelősségértrendelkező, idősebb és tapasztaltabb szakmabeliek óvni próbálják a történetírás ifjú titánjait. Valamikor azt gondolhattuk, hogy ennek a jelenségnek 1989-cel vége, de napjainkban talán hangsúlyosabban van jelen, mint korábban, és ennek megértésére is – mivel nagyon ritkán merül fel beszélgetések során a probléma – érdemes reflektálni az olvasónak.

Amennyiben ki kellene emelni az interjúk közül egyet, nehéz helyzetbe kerülne az ismertetés szerzője, mivel a kiemelt rész általában vagy nagyon különleges kell, hogy legyen, sajátos információt kell hogy tartalmazzon, vagy pedig éppenséggel a koncentrált esszenciája kell hogy legyen a kötet általános mondanivalójának. Talán a *Kicsit jobb képet kellene festeni magunkról* című, 2021. február 9-én a *Mandineren* megjelent interjút emelném ki e vonatkozásban. Két gondolatot érzek érdemesnek ebből kiemelni, amelyek illusztrálják Szakály Sándor történészi habitusát: „Néhai barátom, Gosztonyi Péter mondta mindig: a történész nem bíró, nem bírói ítéletet kell megfogalmaznia. A történész feladata, hogy bemutassa azokat a helyzeteket és körülményeket, amelyek között az adott döntések megszülettek. Meg kell próbálni beleképzelni magunkat a döntéshozók helyzetébe, meg kell próbálnunk az alapján gondolkodni,

hogy mennyi és milyen információ állt a rendelkezésükre” (29.). És egy másik gondolat a magyarság önképe kapcsán: „Nekünk kicsit jobb képet kellene festenünk magunkról, mint amit lefestünk. Ez nem azt jelenti, hogy hiteltelennek kell lenni, a kettő közt nagy a különbség. Az emberek döntő többsége az ismereteit egy ország múltjáról – főleg egy külföldi – nem a vaskos történelmi munkákból meríti, hanem a médiából. Itt főként az elektronikus médiára, televízióra, közösségi médiára gondolok. A Kádár-rendszer alatt több történelmi film készült a magyar régmúltról, mint most...” (33.)

A kötet második nagyobb egységét Szakály Sándor esszéi jelentik, vagyis ezekből egy válogatott csokor, amelyekben a szerző olyan kérdésekben fejt ki véleményét, mint Horthy Miklós kormányzóvá választása (és az ennek kapcsán felmerülő kérdés, miszerint Horthy személyére létezett-e reális alternatíva), a Párizs-környéki békék jellemzői, a Szovjetunió elleni hadba lépés kérdése (mennyire volt elkerülhető vagy elkerülhetetlen a hadiállapot beálltának bejelentése), a Don-kanyarbeli katasztrófa, Budapest ostromának szovjet percepciója vagy a kommunizmus öröksége és ennek kísértése napjainkban.

A harmadik nagy egység, a *Tanulmányok*, a legterjedelmesebb és az akadémiai szintű történetírás szempontjából nézve a kötet legértékesebb része. Tematikája, az előző két egységhez viszonyítva, beszűkül, specializálttá válik: a huszadik századi magyar hadtörténet elemei kerülnek előtérbe. Tulajdonképpen akár szintézisként is lehet tekinteni ezt a részt, mert az idők során különböző kiadványokban megjelentetett írások lineáris sorozatot alkotnak, kronológiai és tematikus szempontból nézve egyaránt. A sor indul az el-

só világháborús katonai összeomlás és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának kérdésével, majd relatív részletességgel – amennyi az erre szánt pár oldalon elfért – a Magyarországi Tanácsköztársaság rövid életű Vörös Hadseregétől egészen a Magyar Nemzeti Hadsereg, majd a magyar királyi honvédség létrehozásáig. Külön színfoltot képeznek az életrajzi tanulmányok, biográfiai vázlatok Róder Vilmos és Vattay Antal, két, a szélesebb közönség által kevésbé ismert, mégis jelentős magyar tábornok esetében (Róder honvédelmi miniszter is volt a Darányi-kormányban, Vattay Antal altábornagy pedig Horthy kormányzó bizalmas köreiből tartozott, és nagy szerepet játszott a második világháború eseményeiben, többek között a varsói felkelőknek nyújtott indirekt segítség is a nevéhez köthető). A kötet két zárótanulmánya a Honvéd Ludovika Akadémia tisztképző felsőoktatási intézmény és jogutódainak parancsnokairól szól, és függelékként komplex személynévmutató és földrajzi névmutató egészíti ki a fő szöveget.

Végigolvasva az interjúkból, esszékből és tanulmányokból készült válogatást, melyek a Szakály Sándor betegségéből történő talpra állását követő időszak termékei, a kötet cím kapcsán is megfogalmazódik, akár önkéntelenül is, néhány gondolat. Nem nehéz felfedezni a párhuzamot a Trianont követő magyar talpra állás és Szakály Sándor talpra állása között. Maga a szerző ajánlójában a következőképpen fogalmaz:

„Az itt közölt interjúk, cikkek és tanulmányok a talpra állás utáni hónapok »termései«. Sok nehézség és néha szenvedés közepette születtek, de talán megérte megírni azokat. Megerősítettek abban, hogy érdemes ismét nekifogni. Ezekben az interjúkban, írásokban is ugyanúgy vélekedem a múltunkról, mint egykoron. A korábbi – mintegy négy évtized alatt megjelent – írásaim esetében is a legjobb ismereteim és tudásom szerint fogalmaztam meg a gondolataimat, s tettem ezt most is.” Kívánom Szakály Sándornak, hogy még hosszú ideig közöljön hasonló írásokat.

Lakatos Artur

ARCOK A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre”.* Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből

■ Humán tudományos berkekben mára már közhely, hogy személyesség nélkül hiteles értelmezői nézőpont nem létezik. Tudjuk azonban, nem mindegy, hogy az értelmező hogyan bánik saját személyességével. Élhet, de vissza is élhet vele. Utóbbi esetben akár sérelmeink igazolására is feljogosítva.

Az igazi kihívás viszont a személyes érintettség révén egy olyan közép pozícióját felvenni, ahonnan széles kilátások nyílhatnak. Amikor a személyesség prizmája egy gazdag fénytörésű látvány letéteményese. Ez esetben mérlegelésre, tiszta látásra, a megértésre indíthat. Sokszor épp azáltal, hogy előítéleteinket teszi felül-

vizsgálat tárgyává. (Az is ismeretes, hogy a felül nem vizsgált előítélet a tiszta látás, a megértés legnagyobb kerékkötője.)

Borsi-Kálmán Béla legutóbbi könyve ilyen rendteremtő, tisztázó igénnyel készült. Komolyan veszi saját intuíciót, de ezeknek módszeresen utánajár, a megélt eseményekre ráarakódó benyomások, sejtések fogalmi magyarázatait keresi. A kötet különböző témájú, de saját lábukon megálló esszéit összefűzi a szándék, hogy a megértés folyamatainak állomásait időrendben rögzíthesse.

A megértés viszont kettős természetű a könyvben. A szerző egy többnemzetiségű, Máramaros megyei mezővárosban, Szinérváralján töltötte gyerekkorát. Élete legfogékonnyabb éveiben görögkeleti hitű románok, kálvinista magyarok, megmagyarosodott római katolikus svábok és magyarul beszélő ortodox zsidók voltak játszópajtásai. Szülőháza ráadásul a váraljai zsidó negyedben, a „Vasút utcában” állott, ennél fogva zsidókkal nemcsak a városka és persze a szülők és nagyszülők tudatában rögzült anekdotákban, mendemondákban találkozott, hanem úgyszólván mindennapos élménye volt a velük való együttélés, „együtt-játszás”. Már mint a román óvodában és a váraljai grundokon. Minthogy a zsidóság szelleme a vészorszak tragikus emberveszteségeivel megtévezve mindmáig nagyon is eleven maradt a város kollektív tudatában! (Egyfajta mementóként magasodott és magasodik ma is a néptelenül maradt zsinagóga.) Később, Magyarországra való áttelepülése után, különösen történészi érdeklődése kiteljesedésével – ahogy könyvében fogalmaz – lépten-nyomon beleütközött abba a kérdésbe, ami a magyar zsidóságnak

a történelmi ország korszerűsítésében, társadalmának demokratikus átalakításában és művelődésében betöltött szerepére vonatkozik.

Személyes identitás és történészi elkötelezettség a legszerencsésebben találkozik a könyvben. Az „önéletrajzi ihletésű emlékezláncolat” általános érvényű tudást is ígér. A teljes könyv gondolati alapjának látom a kötet *Olvasóhoz* intézett előszavát, amelyben leszögezi, hogy amit „Életnek” gondolunk, az nem (teljesen) az, ami a valóságban megtörtént velünk, hanem az, amit megértünk, és ahogyan elmondunk belőle.

Ebben a szellemben tehát már maga a felidézés, azok az emlékek, amik helyet kapnak a könyvben, jelentésesek. Az megélt események (a „mi történt”) és azok felidézése közti időbeli távlat (a „hogyan”) termékeny feszültsége okán a visszamenőleg való értelmezés „módszer-tanaként” is olvasható a kötet.

Messziről, Szinérváralja múltja felől indít (*Emlékek a szinérváraljai zsidó közösségről*). Noha isten háta mögötti kisváros, ennek ellenére már a 19. század végén is fejlett, polgárosult képet mutatott, és ez a milió jótékonyan konzerválódott a 20. század első hat évtizedében is. Mindez – az időközben sajnos megtépázott, kivándorolt – váraljai zsidó közösségnek is nagymértékben köszönhető...

A szóban forgó esszé viszont csupán hangulatos élménybeszámoló lenne, ha nem súlyosodnának rá olyan kérdések, mint amilyeneket a könyv bevezető részében felvetett, és a vége felé szereplő *Töredék (Töprengés a honi antiszemitizmus természetéről, avagy óvatos javallatok a magyar–magyar viszony rendezéséhez)* című esszében olvassunk. Utóbbi írásában a szerző az irányú töprengéseinek ad hangot,

miszerint Magyarországon zsidókérdéssel foglalkozni valamilyen „hendikepet” árul el a téma iránt érdeklődőről. Akár az igazság, akár a személyes identitás keresése (a kettő persze nem áll ellentétben egymással) felől teszi, a félreértések, -magyarázások veszélye azonnal lecsap az illetőre. Ha más nem, a „zsidózás” stigmája, vagy az „odadörgölözés” ódiuma rögzül rajta.

Borsi-Kálmán itt is a családtörténethez nyúl vissza, mivel szülei maguk is a soá által meghurcolt, súlyos traumákon átesett iskolatársakkal és túlélő gyerekkori pajtásokkal voltak körülvéve, indulatokkal, érzelmekkel, fájdalmakkal. Noha a zsidók sorsa csakis az övék, de valamilyen állásfoglalást, empátiát, sorstudatot, akárcsak döbbséget tehetetlenséget mindenképpen kikényszerített a nem zsidók részéről is. Közömbösnek maradni lehetetlen volt.

A családtörténet felől indulni a megértésnek egyfajta iskolapéldáját is nyújtja: érdemesebb a saját házuk tája felől körülnézni. Különösen azért, mert az ember a saját megélt tapasztalataival a legelfogultabb, az előítéletek veszélye, ha nem néz szembe velük, óhatatlanul bekebelezik. Másfelől a kibeszéletlen indulatok továbbra is a már meglevő szakadékokat mélyítik. Sőt akár még súlyosabbá is tehetik, hiszen az újabb nemzedékekben saját tapasztalatok híján szinte elenyészik annak emléke, hogy – minden ellenkező vélekedés ellenére – akadtak segítőkész „rendes népek is”...

A kibeszéletlen indulatok tehát az áldozatlét, az abból való kikeményedés, a „jobb körökhöz” való húzás melegágyai. Amiért mégis megéri a kérdés firtatását, az egyfelől – ez a könyv bevallott szándéka is – történelmi kihívás: a „nemesi polgá-

risodás” jelenségcsoportjának a magyar-zsidó együttélésre gyakorolt hatásának érzékeltetése. Ami ugyanakkor erkölcsi hozadékkal is járhat: a megbékélést, a „szekértáborosodás” felszámolását segítheti elő. Legalábbis ezt szeretné...

A bevezető, színérváraljai emlékeknek hangot adó esszé számomra a kötet legfontosabb írása. A kisváros polgárosult miliője, a családi anekdotákkal együtt egy olyan alap, origó, ahonnan ki lehet indulni, de ahova vissza is lehet térni. (Egyfajta kályha a kezdő tánclépésekhez...) Mint ahogy a szerző immár serdülőéveiben, sárospataki diákként vissza-visszatér. Elvégre a kötelékeket nem lehet csak úgy elvágni. Üdítő portré, igazi emberi arc Színérváralja piarista katolikus papjával való találkozás, mint amely mély nyomot hagyott a szerzőben (*Emlékeim Kádár Józsefről*). Ezzel az „egy tömbből faragott emberrel” való találkozás leírása számomra azért is sokatmondó, mivel azt az előítéletemet törli, miszerint az idő áramlásában az egyes ember – ha csak nem sorsfordító vezérégyéniség – óhatatlanul feledésre ítélt. (Különösen a 20. század viharos évtizedeiben.) És íme, bizonyíték ennek ellenkezőjére, hogy egy helyi közösségben mértékadó egyéniség is emlékezésre méltó lehet.

A szerző immár magyarországi érlelődésének következő állomása az egyetemi évekhez – és általa Szabad György történészprofesszorhoz kötődik (*Szabad György témaválasztása egy problémaérzékelés tükrében*). Személye egyszerre a nagybetűs tanár, a tartással bíró úriember példája, azonban a vele való találkozás a személyes sors szédítő véletlenjeit (?) is megsejteti az olvasóval. Eljátszhatunk a gondolattal, ha a szerző akkor, 1969 őszén az

Eötvös Collegiumban nem Szabad György kollégiumát választja, és a professzor nem bízta meg az első igazi feladattal, ki tudja, talán ez a könyv sem születik meg...

A következő, Esterházy Péter és Borsi-Kálmán futballista korszakát taglaló hosszú esszé (*Emlékek és reflexiók Esterházy Péter „mesterről”*) visszamutat a szerző előző könyve, a *Pseudo-fociesszé* felé. Ezáltal a futball szemszögén keresztül kapunk egyfajta alternatív társadalomtörténetet. Elvégre a pályán is, akár csak a társadalomban, „helyezkedni kell”, kőkemény hierarchia van, és különben is: mindig „kell egy csapat”. (Búvópatakszerűen megint itt van a „zsidózás”, mert a ’68 kora őszén elhangzó „ki ez a zsidó gyerek”? – mármint az akkor még ismeretlen Borsi-Kálmán – bumfordi kérdészködés a kollégiumi törzsszurkoló részéről cseles kerülőúton a „ki is vagyok én valójában” kérdését piszkálja elő.) Ugyan a „mester”, Esterházy focista alakjáról tett finom megfigyelések, a „szakbarbár” irodalmár számára igazi csemegeként szolgálhatnak, számomra mégis azok a kitérők a legsokatmondóbbak, amikor a „mester” vidék-centrum, a formák és kiürült formalitás, valamint az úriemberség mivoltáról közli gondolatait. (Továbbá a szerző, Borsi-Kálmán társadalmi osztálytagolódásról szóló fejtegetései.) Érezzük, és az esszé végén expressis verbis kifejeződik, hogy Esterházyt mint az úriemberség (a „polgárisodott”, európeér nemes) mintapéldányaként szerepelteti az írás. Ő mondhat ilyeneket, mert – inkognitóban ugyan, de – maga is az utolsó magyar úriemberek egyike...

Két „komoly” szaktörténeteszi portré sorakozik még a kötetben: *Gondolatok Bódy József: Magyar Odisszea a XX. században című em-*

lékiratáról, valamint *Róth Ottó és a Bánsági (Bánati) Köztársaság*. Bódy József emlékiratából nemcsak egy kalandregénybe illő élettörténet bontakozik ki, de élete mögött felmenői révén a kismemesi gyökerű iparosság láttelepe, amely más társadalmi rétegekkel való szembenállásban, elhatárolásban nyert formát. Többek között a zsidóktól is távolságot tartottak. (Ők is „urak”, de másképp.) Ugyan felmenőink sorsa a mi sorsunk is, életünk a múltba ágyazott, mondja Bódy életrajza, ez azonban nem zárja ki, a ranglétrán való feljebb jutás igényét. Bódy tehát személyében azokat a polgári erényeket képviseli, aminek nem mond ellen a kismemesi származás.

Summa summarum, Bódynek a zsidóságról tett megfigyelései azért tanulságosak, mert megmutatják, hogy Magyarországon, a magyar társadalomfejlődésben a régmúltból örökölt *nemesedés* és a „modernnek”, korszerűnek számító *polgárisodás* között sem szociológiailag, sem mentálisan nincs áthághatatlan különbség. Mindkettő a társadalmi felemelkedés, a vagyonosodás, a mindenható presztízshierarchiában való feljebb jutás, felfelé törekvés egy-egy *stádiuma* csupán.

Róth Ottó élete szintén fontos tanulságokkal szolgál, hiszen azzal együtt, hogy a kérészéletű Bánsági Köztársaság kikiáltója volt, ezzel a bolsevizmus visszaszorulását is elősegítette. Többnyelvű közegben nőtt fel – a szabadgondolkodó családban a felekezeti hovatartozásának és zsidó származásának nem tulajdonítottak jelentőséget –, gyerekkorában és a későbbiekben is a család nyelve a magyar. Személye példázza, hogy a „polgárisodás”: egyszersmind magyarosodás is. Róth a maga személyében mintázza a magyar úriember „bizonyításkényszerben” álló iden-

titását azzal, minden cselekedte, stratégiai döntése a történelmi Magyarország megőrzésére irányult.

Így a recenzió vége felé, ha a könyv egy alap gondolatát kellene megfogalmaznunk, azt mondhatnánk: a zsidókérdés nem létezik elszigetelten: a zsidókérdés magyarkérdés. Vagy ahogy Esterházy mondta: „Vegyétek tudomásul, hogy itt nincsenek »zsidók«, csak »magyarok« vannak”!

Ez azt is jelenti, hogy a „zsidó” mint olyan nincs, az mélyen személyes viszony. (Csak kívülről, a nem zsidók révén működhet egyfajta billogként.) Mindenkinek magának kell kialakítania saját zsidó identitását. (Ha van ilyen egyáltalán.) Persze a hiányokkal, acsarkodásokkal, a személyes sérelmek felhánytorgatásával minden társadalmi rétegben

számolnunk kell. Ahogy a múltban, úgy ma is. Nyugtalanító kérdéssel ér véget a könyv. Tegyük fel, ha nemzeti nagyjaink téves koordináták mentén vázolták fel az úticélt, mindnyájan, kivétel nélkül *egy nagy (történelmi) érzéksalódás* (illúzió) hordozói, működtetői – és áldozatai vagyunk? A magyar identitást a hiány szülte és szüli mai is?

Ha ez így van, különösen szükségünk van példaképekre, kapaszkodókra. Ilyen példaképek az elsődleges felmenőnkön, a szülőnkön túl a könyvben megrajzolt „lelki rokonok”: Kádár József, Szabad György, Esterházy Péter, Bódy József, Róth Ottó és nem utolsósorban a könyv zárszavában említés szintjén megjelenő Fejtő Ferenc.

Lakatos-Fleisz Katalin

ABSTRACTS

Béni L. Balogh

■ **“Exultation and Despair”: Hungarians in Transylvania and the Second Vienna Award**

Keywords: *30 August 1940, Second Vienna Award, Transylvania, Hungary*

For about four years, the new Hungarian-Romanian border drawn by the Second Vienna Award of 30 August 1940 divided Transylvania and the Hungarians living there. The Hungarians of Northern Transylvania, who had been returned to Hungary, became part of the majority nation again, and the benefits of this soon became apparent. The most visible progress has been in the areas of mother tongue use, education, and culture. It was mainly due to this fact that, despite the severe economic difficulties, social conflicts and the not insignificant blood sacrifices of the war, the Hungarians of Northern Transylvania emerged from the turmoil of the Second World War and faced the new change of state sovereignty after 23 August 1944 with a strengthened national consciousness. The Hungarians of Southern Transylvania, however, who were stranded in Romania, experienced the arrival of a new minority form of existence as a blow similar to the catastrophe of Trianon. Over the next four years, their situation deteriorated and they suffered severe economic, social, cultural, and demographic losses.

Miklós Csapody

■ **From a Barrack to a Palace**

Keywords: *Transylvania, Trianon, forced situation, literary life*

Hungarian literature in Transylvania is a forced consequence of Trianon, the local expansion of post-Ady modernism. It is the expression of the literary, cultural, and political aspirations that successfully counteracted the intellectual suction of Budapest from the last third of the 19th century onwards. With Trianon, centralisation ceased in Transylvania as well, and the task of literature became to ensure autonomy and spiritual unity (the Erdélyi Szépmíves Céh was established in 1924, the *Korunk* in 1926, the same year in which the Marosvécs writers' meeting was held, and the *Erdélyi Helikon* dates to 1928). After the Second Vienna Award, Hungarian literature in Transylvania split into two countries. In Northern Transylvania, the Hungarians became the majority again, while the Hungarian literary life and press in Southern Transylvania, which had remained under

Romanian rule, were in a hopeless situation. The study is a summary of the Hungarian literary societies, press, journals, institutions, newspaper and book publishing, competitions, prizes, scholarships, awards, debates, anecdotes, and critical life in Transylvania between 1918-44.

János Fodor

■ **Fault Lines and Points of Contact in the Activity of György Bernády in the National Hungarian Party**

Keywords: *Bernády György, National Hungarian Party, Transylvania, political life*

The political career of György Bernády, former mayor of Marosvásárhely, sheriff and member of parliament between the two world wars essentially follows the history of the National Hungarian Party in Romania. Accordingly, the study highlights the following periods: the period of the immediate formation of the National Hungarian Party (1918-1922), Bernády's break with the party (1927-1933), and the history of his return and further activities (1934-1938). In a sense, his activities were characterised by exceptionalism, despite the fact that he was a major politician in the first ten years of the National Hungarian Party, twice coming close to the presidency and leading the pact negotiations with the Romanian National Liberal Party on behalf of the National Hungarian Party. The intensity of his activities declined considerably in the 1930s, but he still dealt with minor regional political issues, and his activity came to an end with his death in 1938.

János Főcze

■ **Moscow's Trojan horse? The Union of Hungarian Workers of Romania (MADOSZ) in the interwar period's Transylvania**

Keywords: *Union of Hungarian Workers of Romania (MADOSZ), interwar period, Transylvania*

Controlled by the communist movement of the country, the Union of Hungarian Workers of Romania (MADOSZ) was founded in 1934 in the Romanian Kingdom. Shortly after its creation it managed to spark a revolt in the Gyimes valley of the Eastern Carpathians. A national-revolutionary organization at its inception, MADOSZ became one of the few Romanian popular front organizations after 1936, only to be banned with all the political parties in 1938. In this paper, I'm addressing the core questions of the history of the organisation, focusing mainly on the double determination of the movement. Can MADOSZ be solely as the Trojan horse of the interests of the Soviet

Union? What other dimensions of its existence can be highlighted? How was the organisation embedded in the political system of the Romanian Kingdom and what were its views regarding the modernisation of Transylvanian society? How were the members of the movement perceived and addressed and how did their fate turn after 1945?

József Kollár – Dávid Kollár

■ **“Style Is the Picture of Man”: Authenticity, Style, Autonomy**

Keywords: *exaptation, adaptation, authenticity, autonomy, style, manner*

In our article, we argue that, contrary to the essentialist conception of authenticity, it is more productive to view authenticity not as the inner core of the person, the true self, but as public patterns of metaphorical exemplification awaiting interpretation. If, following Goodman and Danto, we accept that authentic style is a metaphorical exemplification, then, based on Rorty’s concept of language and metaphor, we can view style as an exaptation of symbols adapted to specific functions through cultural selection.

In our article to support this approach, we proceed as follows: first, using the model of Goodman and Danto, we argue that authentic style can best be captured by metaphorical exemplification, and then show that the metaphorical use of linguistic, pictorial, and other symbols is exaptation. According to our results, the authentic style is the exaptation of symbols adapted to the functions defined during cultural selection. We then clarify the relationship between authenticity and creativity through the concepts of style and manners, and then point out that whether a particular use of a symbol is authentic or not does not depend on whether creative or mechanical mental processes are responsible for its creation. Finally, we examine the relationship between authenticity and autonomy and show that in a cultural milieu that favours autonomous decisions and authentic style, agents that originally created non-authentic symbols can also become authentic symbol users.

Artur Lakatos

■ **A Subjective Parallel on Recovery**

Keywords: *book review, Hungarian culture, history, Trianon*

Book review of Szakály Sándor’s *Talpra állás Trianon után* (Recovery after Trianon).

Katalin Lakatos-Fleisz

■ **Faces in the Mirror of History**

Keywords: *book review, Hungarian culture, history*

Book review of Béla Borsi-Kálmán’s *Változatok az „aha-élményre”*. *Írások a magyar-zsidó együttélés (és a magyar-magyar kapcsolatok) tárgyköréből* (Variations on the Aha-Experience: Writings on Hungarian-Jewish Coexistence and Hungarian-Hungarian Relations).

Zsolt K. Lengyel

■ **The Country and the Landscape: László Szabédi’s Interpretation of Transylvanianism in the History of the Development of the Idea**

Keywords: *László Szabédi, transylvanianism, landscape Transylvanianism, country Transylvanianism*

László Szabédi, on the eve of the 1937 *Jelszó és mítosz* (Watchword and Myth) debate, tried to unravel the characteristics and underlying intentions of the two movements of Transylvanianism in a letter written to Ferenc Szemlér, the initiator of the debate, which has survived in several versions. By analysing the document, the study sheds light on the poet-scholar’s multifaceted views on the two trends of Transylvanianism, landscape Transylvanianism and country Transylvanianism, and their place in the history of Transylvanian Hungarian ideas. Central roles are played by the initiator of the debate, Ferenc Szemlér, Sándor Reményik and Károly Kós, who did not differ in their perceptions to the extent that Szabédi thought in his multifaceted and profound treatise. In this last phase of the natural history of this current of ideas, in 1943, it could be confirmed for Szabédi that Kós, whom he had criticized for his political vision, had repeated himself over the years because his ideal image of Transylvania had always been shattered by the reality of counter-interests.

János Kristóf Murádin

■ **A Regional Political Group with National Ambitions: The Transylvanian Party between 1940 and 1944**

Keywords: *Transylvanian Party, political formation, Northern Transylvania*

The study tries to give a thorough picture of the most important Hungarian party in Northern Transylvania, reintegrated in Hungary after the Second Vienna Award. The Transylvanian Party gathered the Hungarians of Northern Transylvania together

as no other Hungarian political formation in history. In January 1942 it had 243,500 members, which means that every fourth Hungarian adult in Northern Transylvania was member of the party. Due to this fact, the Transylvanian Party is almost forgotten today, because during the Communist regime it was considered to be an extreme right party, and it was totally impossible to study this topic.

The study describes this unique political party by focusing on the foundation of the Transylvanian Party, its leaders and members, its ideology, and its representation in the Hungarian Parliament. The relations of the party with the government, with other Hungarian parties from the motherland and with the national minorities in Northern Transylvania are also analysed. The study finally presents the decline of this political formation.

Tibor Pethő

■ *One Hundred Years as a Minority*

Keywords: *Hungarian culture, minority, Hungarian Academy of Sciences*

In his article, the author offers an overview of the presentations given at the international conference entitled *100 Years of Hungarian Minorities*, organised by the Hungarian Academy of Sciences.

Ignác Romsics

■ *From Resistance to Accommodation: The Dilemmas of the Hungarians of Transylvania (1918-1920)*

Keywords: *Trianon Peace Treaty, Hungarians of Transylvania, resistance, accommodation*

The Trianon Peace Treaty signed on 4 June 1920 created a new situation for Hungary as a kin state and Romania as successor state, as well as for ethnic Hungarians living in the detached regions, including Transylvania. In Hungary, the treaty was considered as enormous injustice, a crime against humanity. People believed that "it is bound to collapse as soon as the minds clear and the blood-soaked clouds of

revenge cease the blur the eyesight of people". The mood in Bucharest was, of course, altogether different. The peace treaty and especially the union of Transylvania with Romania was considered as a logical development of history and as an act of historic justice that never could be overruled. As for Hungarians living in Transylvania, they had to take crucial decisions: choosing to either remain in Romania or opt for Hungary. Those choosing to remain also had to decide how to relate to the Romanian state. In 1919-1920 almost two hundred thousand ethnic Hungarians left their native region. Those who remained tried various forms of resistance, including abstention from any participation in public life. Following the signing of the peace treaty this attitude was increasingly met with criticism. More and more people believed that they had to acquiesce to the new situation for a longer or shorter period of time, and therefore swearing an oath of loyalty to the Romanian state was all but unavoidable. The first community leader who suggested this course of action was György Bernády, former mayor of Marosvásárhely/Târgu Mureş. By the very end of 1920 three younger intellectuals (Károly Kós, István Zágoni és Árpád Paál) were preparing to call for a similar strategy. It was then that they published their program in a pamphlet titled *Kiáltó Szó* (Shouted Words) in which they suggested accommodation in return for extensive cultural autonomy granted to the Hungarian minority community by the Romanian state. In his essay, based on extended archival and printed materials, Ignác Romsics analyzes the choices and ambiguities of this transitional period.

Kinga Sebestyén

■ *A Dome of Questions*

Keywords: *book review, Hungarian culture, literature*

Review of Ágnes Mészöly's *A kupolák titka* (The Secret of Domes).

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

L. Balogh Béni (1961) – történész, főlevéltáros, PhD, MNL Országos Levéltára, Budapest
Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
Fodor János (1989) – történész, PhD, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Főcze János (1991) – történész, PhD, levéltáros, MNL Országos Levéltára, Budapest

Kollár Dávid (1993) – szociológus, költő, művészetkritikus, doktorandus, PPKE BTK, Budapest

Kollár József (1961) – filozófus, költő, művészetkritikus, PhD, PTE Alkalmazott Ontológiai Kutatócsoport, Pécs
Lakatos Artur (1980) – történész, PhD, közgazdász, Kolozsvár

Lakatos-Fleisz Katalin (1978) – egyetemi oktató, PhD, BBTE Pszichológia és Neveléstudományi Kar, Szatmárnémeti Kihelyezett Tagozat

K. Lengyel Zsolt (1960) – történész, habilitált docens, a Regensburgi Egyetem Magyar Intézetének vezetője
Murádin János Kristóf (1960) – történész, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Sapientia EMTE Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék, Kolozsvár

Pethő Tibor (1973) – újságíró, Magyar Hang, doktorandus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger

Sebestyén Kinga (1984) – irodalomtörténész, tanár, Talentum Református Iskola, Kolozsvár

Todor Tamás (1989) – festőművész, Budapest

TÁMOGATÓK

MINISZTERIUM
KULTURAI

„1940–1944 között az idő mintha »összesűrűsödött« volna a határ mindkét oldalán – csak éppen ellenkező előjellel. Észak-Erdélyben a magyarok túlnyomó többsége felfelé ívelő korszakként élte meg a bécsi döntést követő négy évet, amelyhez képest – paradox módon – az ezt megelőző 22 évnvi, tehát valójában jóval hosszabb ideig tartó román uralom provizóriumnak tűnt számukra. Dél-Erdélyben viszont a különleges jogokat élvező német kisebbséggel szembeni leértékelődésük, a hatalomnak való egyre fokozottabb kiszolgáltatottságuk, a nemzetiségük miatt elszenvedett megaláztatásaik, az otthontalanság kínzó érzése traumatizálták a dél-erdélyi magyarok kollektív tudatát, és egyfajta identitásképző tényezővé léptek elő.”

(L. Balogh Béni)

ISSN 1222 8338

10 LEJ
800 FT

TRANSILVANIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ
TRANSYLVANIA IN THE INTERWAR PERIOD